

BİLİM ve SANAT

AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ TEMMUZ 1982 19
100 TL

TARİHİ
BİLİNCİ

Kapakdaki fotoğraflar, İbrahim Demirel (Yaşlı adam) ve Eugene Smith (Çocuklar) tarafından çekilmiştir.

Kapak Düzeni:
RÜŞTÜ ERATA

Sahibi:
ALİ NAKİ ÖNER
Genel Yayın Yönetmeni:
VARLIK ÖZMENEK
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
CEMİL TURAN

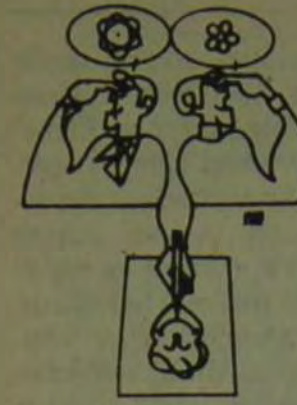
Film: Renk Büro / Dizgi:
ERAT / Baskı: Ankara Basım Sanayii / Dağıtım: Örnek Dağıtım, Gerçek Dağıtım

İLAN KOŞULLARI
Arka kapak: 50.000 TL(R).
24.000 (SB); İç Sayfalar:
Tam: 20.000 TL, 1/2 sayfa
10.000, 1/4 sayfa 5.000 TL.

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi: Yıllık 1.000,- Altı aylık 500 TL; Yurtdışı: Yıllık 54 DM, Altı aylık 30 DM.

ADRES
Emek İşhanı (Gökdelen)
Kat: 13, No: 1300
Yenişehir - Ankara

TARİH VE BUGÜN	3	BİLİM ve SANAT
ANAYASA HAZIRLANIRKEN	4	Halit ÇELENK
TARİH BİLİNCİNİN GEREKLİLİĞİ	7	Sargut ŞÖLÇÜN
ÇAĞDAŞ TARİH BİLİNCİNİN FELSEFİ KÖKENLERİ	11	Afşar TİMUÇİN
ULUSLARARASI BİLİMSEL İLİŞKİLER ve TARİHCİLİĞİMİZİN SORUNLARI	15	İlber ORTAYLI
ÇAĞDAŞ DÜŞÜNCELERİN SAVUNUCUSU DEVLET ADAMI: NICOLAE TITULESCU	16	Türkaya ATAÖV
MEHMED CAVİD BEY VE SENDİKA HAKKI	22	Mesut GÜLMEZ
"YABANCI DÜŞMANLIĞI" NIN ARDINDAKİLER VE BARIŞ SORUNU	26	Yılmaz ONAY
SANATSAL KÜLTÜR BUNALIMI	28	Aziz ÇALIŞLAR
GELENEKSEL EZGİDEN BİLİNÇLİ ŞARKIYA	32	Güney GÖNENÇ
BİR PAZAR / ŞİİR	32	Ataol BEHRAMOĞLU
AİLE HEKİMLİĞİ, TOPLUM HEKİMLİĞİ	34	Nevzat EREN
ÇAĞDAŞ HEKİMLİK: TOPLUM HEKİMLİĞİ	36	Derman BOZTOK
SINAV KAZANAMAMANIN BEDELİ YAŞAM MI?	41	Nejat AKAR
EZİKLİK, KÜÇÜKLÜK DUYGUSU ÜZERİNE	42	Çetin YETKİN
TÜRK SİNEMASININ ZAFERİ, "MACARLAR" VE İNSANLAR	44	Mahmut TALİ ÖNGÖREN
BİR ÜNİVERSİTE TİYATROSU VE LORCA	49	Gülşen KARAKADIOĞLU
TÜRK TOPLUMUNDA KADIN	50	Mehmet KÖK
SATRAŇÇ	51	Emrehan HALICI
KARİKATÜR - DESEN		Nezih DANYAL Tayyar ÖZKAN

TARİH VE BUGÜN

YAŞADIĞIMIZ günlerin, dünyamız ve bölgemiz açısından yaşamsal önemde gelişmelere tanıklık ettiğini söyleyebiliriz. Kitle iletişim araçlarının bugünkü gelişmişlik düzeyinde gezegenimiz bir yürek gibi canlı, sancılı, yaşam dolu ve duyarlıdır. Ağırlığı bilinen bir görüşe göre, dünyamızdaki gelişmeler alabildiğine karmaşık, akıl-sır ermez diziler halinde birbirine uzanmakta, bilinmez bir yarına doğru akıp gitmektedir!... Belli bir ideolojik özden kaynaklanan bu anlayışın tarihe bakışı ve tarih bilinci de, sistemli bir "karmakarışık"lığı doku-yarak, tarihin yasalarını redde, nedensellik ve ilerleme dinamiklerini bilinçli bir şekilde gözardı etmeye gelip dayanmaktadır. Çok özetle sorun tarihin bugünden, bugünün tarihten soyutlanması, yalıtılması çabasıdır denebilir. Oysa, tarihin, kendi amaçlarına ulaşmaya çalışan insan faaliyetinden, eylemlerinden başka hiçbir şey olmadığı bilimsel olarak kanıtlanmış, toplumsal yaşam içinde nesnel ve öznel faktörleriyle birlikte tarihsel yasaların varlığı güç bulmuştur. Hemen belirtmek gerekir ki, tarihe bakışta ve tarihi yorumlayışta ülkemizin kültür yaşamının büyük sorunları vardır.

Bilim ve Sanat, 19. sayısının ağırlıklı konusu olarak -daha çok yöntem sorununun gerekliliğiyle- "tarih"i seçerken, "bugün" ile canlı ilişki ve bütünlüğü vurgulamak zorunluluğundan hareket etmek istemiştir.

Dileğimiz, "tarih"e bakış, yorumlayış ve yöntem sorunlarının canlı ve yaratıcı bir tartışma anlayışına çağırılması "bugün" ve "yarın" ile şaşmaz dinamiğinin kültürel yaşamımızda değerlendirilmesidir. Böylelikle, tarihin bir dev masalı olmadığı, karanlık, yorgunluk ve yılgınlık reçetesi hiç olmadığı bilimsel dayanaklara çekilmesi gibi bir gerekliliğe adım kazanılmış olacaktır. Unutulmamalıdır ki, tarihe "karamsar" ve "iyimser" bakmak sorunu, temelden çelişik farklı iki ideolojik tutumdur. Sorun, ayrılmaz biçimde "bugün" ve "yarın"ı bakış sorunları ile de iç içedir zira. Bunun için de, her fırsatta belirtmeye çalıştığımız gibi Bilim ve Sanat, böylesine önemli bir konuyu bir sayıda çerçevelemek iddiası yerine konuyu kirizma etmeye doğru bir çabanın anlamı içinde olmayı yeğlemektedir.

Şu bir gerçektir ki, insanlık, tarihin hergün örüldüğüne, gözler önünde yazıldığına, bugün olduğu kadar yakından tanık olmamıştır. Dünyamızın eksenini yerinden oynatacak boyutlara varan nükleer yığılmaların gölgesinde Batı Avrupa ülkeleri ile Amerika Birleşik Devletlerinde milyonlarca kişi tarafından dile getirilen barış sevdası, azimli yığınsallıklara ulaşmıştır. Geçtiğimiz ayın ortalarında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun yaptığı silahsızlanmayla ilgili ikinci özel toplantısında da konu, bu olgunun ışığında biraz daha anlam kazanmıştır.

Beri yanda Haziran ayının başlarında İsrail, savaşçılık, gerginlik, kan ve belade desteğinde Lübnan'ı işgale başlamış, halkımızın can kardeşi Filistin halkına karşı, misli yakın tarihte de görülmüş bir yoketme saldırısına girişmiştir.

Önümüzdeki ay, Ulusal Kurtuluş ve Bağımsızlık Savaşını zaferle taçlandırışının 60. yıldönümünü bir kez daha hatırlayacak olan Türkiye'nin tarihteki kargün deneyinin de ışığında Filistin halkına bir selamı olmalıdır. Bu bir şiiirdir. Filistinli şair Fatma Tugan'ın dizeleriyle:

"sizin ezilmek istenen umudunuzdan
sizin saygın büyümenizden
sizin çalınmış güllüklerinizden
sizin yavrularınızın gözlerinden
tüm yıkıntılar içinden
çektirilen işkenceden
kana bulanmış duvarlardan
ölüm kalım arası beklemekten
yepyeni bir yaşam doğacak!
Vatan, derin yaram, tek sevgim benim."

(Çev. Gürkan Uçkan)

ANAYASA HAZIRLANIRKEN

Halit ÇELENK

ANAYASA hazırlık çalışmaları sürerken, Danışma Meclisi Anayasa Komisyonunun isteği üzerine bir çok kurum, kuruluş

ve örgütler Anayasa üzerindeki düşünce ve önerilerini komisyona bildirdiler. Anayasa Mahkemesi, Danıştay, üniversiteler, fakülteler, yük-

sek okullar, barolar, odalar, sendikalar, dernekler, birlikler ve bu arada Türkiye Barolar Birliği hazırlanacak anayasanın hangi ilkeleri içermesi gerektiği konusundaki düşüncelerini açıkladılar. Anılan yüksek mahkeme, kurum, kuruluş ve örgütlerden çoğunun; Anayasa hazırlanırken 1961 Anayasası'nın temel alınmasını, bu Anayasanın ilkelerinden geriye gidilmemesini, başta düşünce ve örgütlenme özgürlüğü olmak üzere, insan hak ve özgürlüklerinin korunmasını, bu hakların güvenceye bağlanmasını, önemli sakıncaları bulunan başkanlık ya da yarı başkanlık sisteminin kabul edilmemesini, Anayasa Mahkemesinin korunmasını, bir hak olmayan lokavtın yasaklanmasını, bu konuda Anayasaya hüküm konulmasını, yargı bağımsızlığı, hakim güvencesi ve doğal hakim ilkelerinin kabul edilerek sürdürülmesini istedikleri ortaya çıktı.

Bu görüşler ileri sürülürken "güvenceler" sorunu üzerinde de durulmuş, temel ekonomik ve sosyal hakların tanınmasının yeterli olmadığı, bunların güvenceye bağlanması gerektiği vurgulanmış, bu konuda Weimar Anayasası örnek gösterilerek bu anayasanın ekonomik, sosyal ve siyasal haklara geniş yer verdiği halde bu haklar için güvence getirmemesinin olumsuz sonuçlarına değinilmiştir.

Bu düşüncelere biz de tamamen katılıyoruz. Bizim burada üzerinde durmak istediğimiz konu, Savunma hakkı'na ilişkin bir konudur:

İTHAM İLE SAVUNMANIN BERABERLİĞİ

İnancımıza göre, yeni anayasa hazırlanırken, anayasanın temel haklar ve ödevler başlıklı bölümünde, savunma hakkına ilişkin maddede ceza yargılama hukukunun bu önemli ilkesine yer verilmelidir. Açıklayalım:

Konu açıklığa kavuşunca, içinde bulunduğumuz koşullarda ve ceza soruşturması alanında geçirdiğimiz acı deneylerden sonra bu ilkenin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

İLKENİN YERİ VE ÖNEMİ

Yargılamanın amacı, gerçeği saptamak ve adalete uygun bir karara varabilmektir. "Yargılama, bir olay hakkında hukukun ne dediğini bil-

dirmektir." (F. Erem) Haklı bir karara ve adalete ulaşabilmek için kuşkusuz izlenen yol ve yöntem önemlidir.

Uygulamada bu amaca varabilmek için usul yasalarından yararlanılmaktadır. Bugün yürürlükte bulunan Ceza Yargılamaları Usulü yasamız, ceza davalarında ülkemizdeki yargılama usullerini saptamıştır.

Ceza soruşturması üç aşamalı bir inceleme ve araştırma ile gerçekleştirilmektedir: Hazırlık soruşturması, ilk soruşturma ve son soruşturma. Genel yargılama usulünde hazırlık soruşturmasından sonra, kimi hallerde ilk soruşturma yapılmakta, Askeri Yargılama Usulünde ise ilk soruşturma aşaması bulunmamakta, sadece hazırlık soruşturması yapılmaktadır.

Bu aşamalardan birincisi yani hazırlık soruşturması, şikayet ve suçları ön bir incelemeden geçirme yöntemidir. Bu soruşturma sonunda elde edilecek verilere göre ya kamu davası açılacak, ya da takipsizlik kararı verilecektir. Bu soruşturmanın başlıca görevi delillerin toplanması ve isnadın belirlenmesidir.

NEDEN ÖNEMLİ?

Ceza davalarında hazırlık soruşturması, yargılamanın amacına ulaşabilmesi açısından önemli bir inceleme ve araştırma aşamasıdır. *Bugünkü uygulamaya göre, "ilk sorgu" nun bu aşamada yapılması, delillerin bu aşamada toplanması ve değerlendirilmesi onun önemini göstermek için yeterlidir.*

Sanı altında bulunan kişinin verdiği ilk ifade, onu dava sonuna kadar izlemekte ve etkilemektedir. İkrar ya da inkar niteliğindeki bu ifadeler, bütün soruşturma aşamalarında ve yasa yollarında üzerinde durulması gereken bir delil niteliği taşımaktadır. Bilindiği gibi savunma aynı zamanda bir ispat aracı olarak da kabul edilmektedir. Her ne kadar Ceza Yargılamaları Usulü yasamız ve 353 sayılı Askeri Mahkemelerin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri hakkındaki yasa ancak hakim ya da savcı önünde verilen ikrarın delil olarak ele alınabileceği hükmünü getirmişse de (Md. 247-156), değişik uygulamalara ve yorumlara rastlamak mümkün olmaktadır.

İlk sorgunun en önemli yönü serbest irade dışında alınan ifade ve ikrarlardır. Hazırlık soruşturmasında

● Avukatının hazır olmadığı bir sorguda, sanığın ikrarı geçerli sayılmamalıdır. Bu usul, ceza kovuşturma sistemimizin insanileştirilmesi isteklerini geniş ölçüde karşılayabilecektir.

değişik teknik yöntemlerle, baskı altında kişinin serbest iradesi yok edilerek alınan ifadeler "yargılama"nın "gerçek"e uygun bir sonuca ulaşmasını engellemektedir.¹

Hazırlık soruşturmasının önemi, delillerin toplanmasında da kendini göstermektedir. Tarafsız olmayan bir sorgulama görevlisi, "yanlı" tutumunu, tanıkları dinlerken, soruşturma yaparken gösterebildiği gibi, fenni delillerin toplanmasında da gösterebilmektedir (Tabibe muayeneye gönderilecek mağduru ya da işkence görmüş sanığı, işkence ya da müessir fiil izlerinin geçmesinden sonra, geç gönderme gibi). İşte ilk sorgunun yapıldığı, delillerin toplandığı, suç göstergelerinin kaybolmadan saptanma ya da kaybına göz yumma olanağının bulunduğu hazırlık soruşturmasının önemi böylece bir kat daha artmaktadır.

İTHAM İLE SAVUNMANIN BİRLİKTELİĞİ

İşte bu kadar önemli bir soruşturma aşamasında ithal başlar ve sanık gözaltına alınırken, müdafii ile sanığın görüşebilmesi, savunma hakkı ve adalet açısından büyük bir güvencedir.

Temelde müdafii ile savunmayı ayrı ayrı düşünmek olanaksızdır. Ünlü hukukçu Littre, avukatı, "ada-

let önünde savunmayı meslek edinen kişi" olarak tanımlamıştır. Bu nedenle müdafiiye başvurma ya da müdafii ile görüşme haklarından söz ederken, savunma üzerinde durmak, bu hakkın önemini anımsamakta yarar vardır. Eski Roma'da esirlere bile tanınmış olan savunma hakkı, ötedenberi hukuk bilginlerince "kutsal bir hak" olarak nitelenegelmiştir. Hukukta "subjektif kamu hakları"ndan sayılan savunma hakkı, Anayasamızda "Yargı" bölümünde değil, "Temel Hak ve Ödevler" bölümünde yer almıştır. Bu da savunma hakkının temel haklardan olduğunu doğrulamaktadır. O halde bu hak, yine Anayasamıza göre, "dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez" bir haktır. Bu açıdan savunmasız bir hükme "hüküm" denilemeyeceği gibi, savunma hakkı tanımayan kişiye de "hakim" denilemez.

Bu nedenledir ki Anayasa şu temel ilkeyi getirmiştir:

"Herkes bütün meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak, iddia ve savunma hakkına sahiptir." (md. 31)

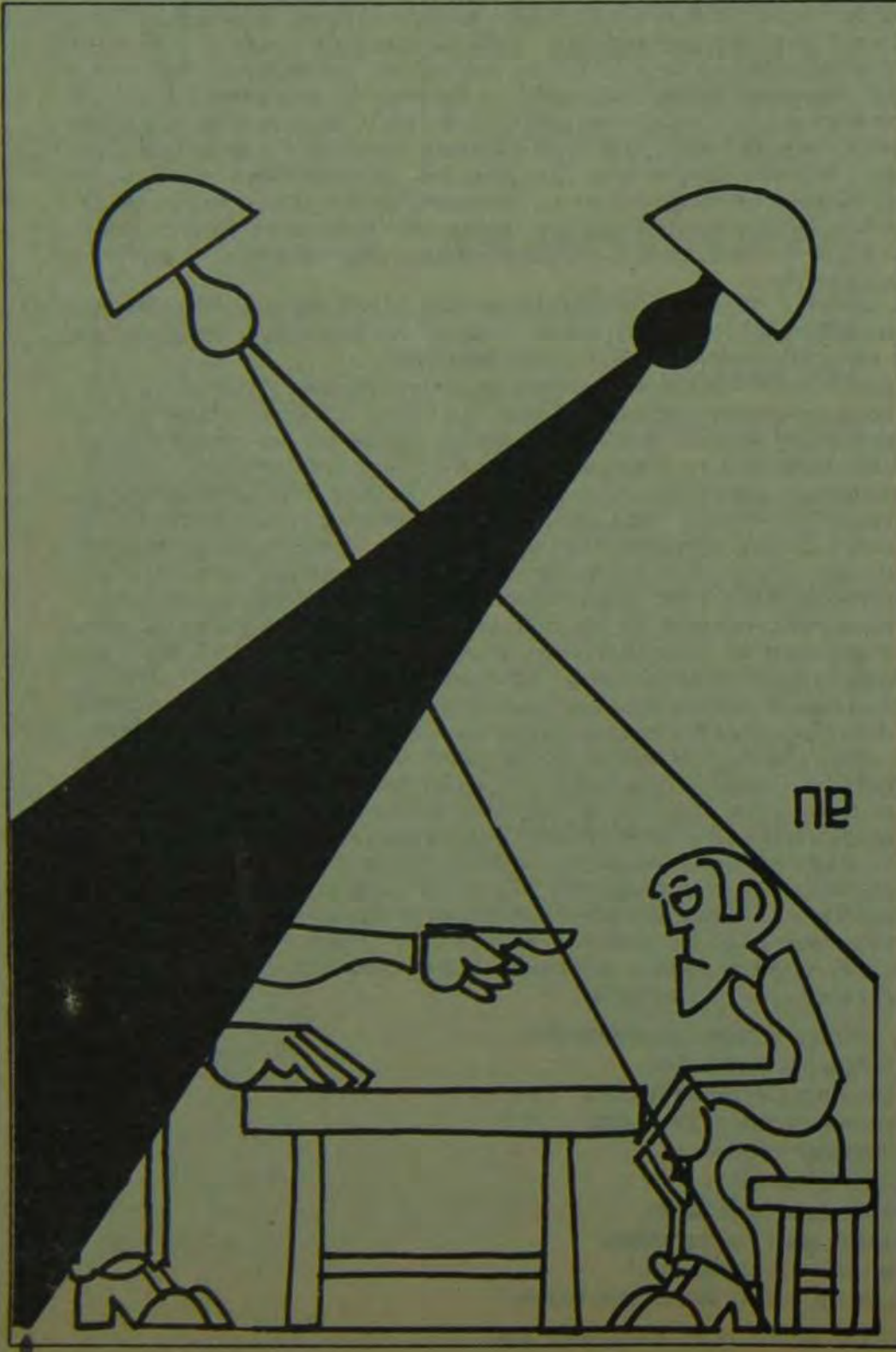
Ceza Yargılamaları Usulü yasamız da, sanığın, tüm soruşturma aşamalarında müdafinin yardımına başvurulabileceğini kabul etmiştir. (md. 136)

ÖNEMLİ NOKTA

Ancak önemle üzerinde durulması gereken nokta, bu savunma hakkının ve savunma ile görevli müdafinin hak ve yetkilerinin ne zaman, soruşturmanın hangi aşamasında başlayacağıdır. Yani gözaltında bulunan sanık hangi aşamada müdafisi ile görüşme hakkını kullanabilecek ve müdafii hangi aşamada (hazırlık, ilk ve son soruşturma) sanık adına savunma haklarını kullanabilecek, sanık gözaltında ise onunla görüşebilecekler?

YASA METİNLERİ NE DİYOR?

Yukarıda da açıklandığı gibi, Ceza Yargılama Usulü yasasına göre: "Maznun tahkikatın her hal ve derecesinde bir veya birden fazla müdafinin yardımına müracaat edebilir." Maddede yer alan "tahkikatın her hal ve derecesinde" sözleri kuşkusuz hazırlık soruşturmasını da içermektedir. Demek ki, Ceza Usul Yasamızın "müdafaa" ile ilgili bölümünün birinci maddesine göre, müdafinin hak ve yetkilerinin kullanılması, hazırlık soruşturması aşamasında,

yani itham ile birlikte başlamaktadır.

Sözü geçen yasanın 136. maddesinin gerekçesi de bu düşünceyi doğrulamaktadır. Gerekçede şöyle deniliyor:

"Layına, Alman ceza usulüne uygun olarak, en yeni yasalarda olduğu gibi, sanığın savunma hakkını son derecede sağlamaya çalışmıştır. Sanık, tahkikatın her aşamasında savunma hakkını bizzat kullanabileceği gibi, bir müdafinin yardım ve müzaheretine mazhar olabilmelidir. Madde, gerek sanığa ve gerek yasal bir temsilcisi varsa bu temsilciye hazırlık soruşturmasından itibaren soruşturmanın her hal ve derecesinde bir veya birçok müdafinin yardımına başvurma yetkisini tanımıştır. Her ne kadar savunmanın hazırlık ve ilk soruşturma aşamalarına da teşmilinin kimi hallerde gerçeğin ortaya çıkmasına engel olacağı ve gerçeği şüpheli duruma düşürebileceği iddia edilmiş ise de, iddia makamı ile savunma arasında varolması zorunlu olan eşitlik, savunmanın bu aşamalara da teşmilini mecburi kılmaktadır. Esasen, ilk soruşturma esnasında bilirkişi ve tanık dinlenmesi ve keşif ve benzeri hususlarda müdafinin de hazır bulunması delillerin tamamıyla incelenmesini sağlayacağı ve bu suretle savunma esnasında bu hususların yinelenmesine gerek kalmayacağından sonuç olarak çabukluk da sağlayacaktır. Her bireyin sebepsiz ceza mahkemesi huzuruna çıkmamak hakkı olduğu için, soruşturmada savunma hakkının tamamen kullanılması bu yönden de zorunludur." (Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Muhtar Çağlayan, C. 1, s. 736)

Bu hüküm, çağdaş ceza hukukunun "itham ile savunmanın beraberliği" ilkesine de uygun düşmektedir. Gerçekten, "müdafinin görevi itham ile birlikte başlamalıdır. Bu görev davanın her hal ve safhasında ihtiyaç vardır. Hazırlık ve ilk soruşturmada bu görevi imkan vermeyen usul hükümlerini izah imkansızdır. Kaldı ki, son soruşturmada kanunun kendisine bu kadar önem verdiği müdafiyi, bundan evvelki safhalarda ihmal etmesini anlamak güçtür." (Erem, C.U.H. s. 167)

TÜRKİYE BAROLAR BİRLİĞİNİN GÖRÜŞÜ

"Hazırlık soruşturmasının gizliliği iddiasının ifrata götürüldüğü, zabıta soruşturması sırasında ilgilinin

avukatı ile görüşmesinin engellendiği, Birliğimize yapılan başvurularla saptanmıştır. Bu engellemelerin yasal bir temeli yoktur. Tabikâtcı gizlilik kurallarına alıştırılmış, bunları tartışmasız kabule zorlanmıştır.

"a) Esas kural şudur: *İthamın başladığı anda savunma da başlar.* Bir kimsenin, ne sebeple olursa olsun hürriyetinden mahrum edilmesi, nezarete alınması, hatta sanık olarak sadece sorguya çekilmesi onun *itham* edildiğini gösterir. Artık bu andan sonra *savunma* bütün olanaklara kavuşturulmalı, ilgili istediğinde avukatı yanında bulunmalıdır. Avukatının hazır olmadığı bir sorguda sanığın ikrarı geçerli sayılmamalıdır. Bu usul, dayaklı (işkence) sorgu suçlamalarının da önüne geçmiş olacak, ceza kovuşturma sisteminizin *insanileştirilmesi* isteklerini geniş ölçüde karşılayabilecektir.

"b) Nezarete alınan kimsenin nerede olduğunun dahi bilinmediği, öğrenilemediği, soran avukatın cevapsız bırakıldığı bir ortamda savunma hakkının geçerliliğinden söz edilemez. Birden alınıp götürülenin akıbeti hakkında yakınlarının bir avukata başvurması, avukatın onlara aczini bildirmekle yetinmesi 'savunma mesleğine' çok şey kaybettirmektedir.

"c) Anayasamız Kurucu Mecliste tartışılırken *Türkiye'de hiçbir şey tevkif kadar suiistimal edilmemiştir* yakınması, güncelliğini bugün de yitirmemiştir. Hazırlık soruşturmasında verilen tutuklama kararına avukatın itiraz hakkı vardır. Fakat bu hakkı kullanıp kullanmamak, kullanacak ise itiraz gerekçelerini saptamak olanaksızdır. Çünkü hazırlık soruşturması avukat için de gizlidir. Bir hakkı tanıyıp, kullanma olanağını sağlamamak tam bir çelişkidir, içtensizliktir." (Türkiye Barolar Birliği 1977-1978 Adalet Yılı açılışında F. Erem'in konuşmasından)

KAYNAK YASADA DURUM

Bilindiği gibi Ceza Yargılamaları Usulü yasamız, Alman Ceza Yargılamaları Usulü yasası esas alınarak hazırlanmıştır. 1962 yılından önce Alman Ceza Yargılamaları Usulü yasasının 148. maddesi, hazırlık soruşturmasında müdafî-sanık ilişkilerini şöyle düzenlemişti:

"Tutuklu veya geçici olarak nezarete alınan sanık, müdafisi ile yazılı veya sözlü muhaberatla bulunabilir."

Bu maddede yer alan "... veya geçici olarak nezarete alınan sanık müdafisi ile ... sözlü muhaberatla bulunabilir" hükmü, uygulamada hazırlık soruşturması esnasında ve gözaltı süresi içinde müdafisi ile sanığın görüşebilmesine olanak sağlıyordu. Ancak 1962 yılında maddede yapılan bir değişiklikle bu hüküm daha açık bir hale getirilmiştir. Madde son değişiklikle şu biçimi almıştır:

"Sanık serbest olmasa dahi, müdafisi ile mektuplaşabilir ve görüşebilir."

Görülüyor ki madde, tutukluluk halinden söz etmemiş, tutuklanma halini koşul olarak kabul etmemiş, "serbest olmamak" sözcüğünü kullanarak gözaltı aşamasını da kapsamı içine almıştır.

Özet olarak diyebiliriz ki, yasalarımızda ve bu yasaların gerekçelerinde, gözaltına alınan sanıkla müdafisinin görüşebilmesine engel bir hüküm getirilmemiş, aksine sözü geçen hükümler bu görüşmelerin yapılmasına olanak sağlamıştır. Ancak ötedenberi, soruşturmanın gizliliği gerekçesine dayalı yanlış bir uygulama emniyette gözaltına alınan kişilerle müdafisinin görüşmesini engellemiştir.

Bu soruna kesin bir çözüm getirme zamanı gelmiş ve geçmektedir.²

SONUÇ

Yeni Anayasa hazırlanırken "itham ve savunmanın beraberliği" ilkesi gözetilerek alınarak, savunma hakkı ile ilgili maddeye bu hakkın kullanılmasının itham ile birlikte başlayacağına ilişkin bir fıkranın eklenmesi, böylece kolluk görevlilerince gözaltına alınan kişilerle müdafisinin görüşmesine olanak sağlanması, çağdaş yargılama hukuku ilkelerine uygun düşecek ve işkence uygulama ve şikayetlerinin önlenmesine de yardımcı olacaktır.

- (1) Biz, özellikle Anayasa düzeni ile ilgili suçların soruşturmasında emniyet görevlilerinin sorgu yapmasının yürürlükte bulunan yasalara aykırı olduğu görüşündeyiz. (Ceza Yargılamaları Usulü Yasasının ek 3. maddesi). Askeri yargılama alanında da bu tür soruşturmaların ve sorgulamaların askeri savcı tarafından yapılması yasa gereğidir.
- (2) Bu konunun temelde adalet kolluğu (adli zabıta) sorunu ile birlikte düzenlenmesi gerekir. Bu konuda bkz: H. Çelenk, "Yanılığa Düşmeyelim" başlıklı yazı, Cumhuriyet, 12.11.1981.

TARİH BİLİNCİNİN GEREKLİLİĞİ

Sargut ŞOLÇÜN

I. BÖLÜM

G EÇTİĞİMİZ mart ayının ilk iki haftasında, Ankara Devlet Güzel Sanatlar Galerisi'nde klasik ve çağdaş Alman ve diğer Avrupalı ressamların bazı eserlerinin reproduksiyonları sergilendi. Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin Ankara Büyükelçisi Heinz Schulz, yaptığı açılış konuşmasında, serginin birinci amacının, "... insanlık tarihinin yüzyıllarından bugüne kalmış sanat hazinelerinin; bunları her yıl milyonlarca ziyaretçiye gösterebilmek ve aynı zamanda, sosyalist devletimizin hümanist ruhuna uygun olarak, kalitesini bozmadan gelecek nesillere saklayabilmek için, Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin bilimcileri tarafından dikkat ve özenle korunduğu konusunda izlenimler aktarmak..." olduğunu söyledi. Serginin bu sözlerle özetlenen amacı, kültür ve sanat alanına ait bazı sorunların belli bir "tarihsellik" ilkesiyle ele alındığını vurguluyordu.

Bir ulusun kültür mirasında (ulusal ve uluslararası platformda gerçekleştirilen) sanatın yeri; kültürel geçmişe, sanat ürünlerini koruyarak ve çağdaş bir anlayışla değerlendirerek sahip çıkmak; hümanizmin ve hümanist geleneğin günümüzde ileriye yönelik olarak kavranması gibi konular, artık Türkiye'deki entellektüel faaliyetin de yakından ilgilendiği tartışma malzemeleridir. Besbelli ki, bu tür konuların güncellik kazanması, bir ülkedeki toplumsal bilinç düzeyinin yükselmesiyle ilişkilidir. Çünkü, tarihsel-toplumsal gelişmenin verdiği aşama, şimdiki zamanı, geçmiş ve gelecek bağlamında kavramayı zorunlu bir ihtiyaç haline getirmiştir.

Bu "zorunlu ihtiyaç"ın kaynağıyla ilgili ayrıntılara geçmeden önce, Büyükelçi Schulz'un konuşmasında değindiği bir başka noktayı vurgulamak istiyorum. Büyükelçi

şöyle diyordu: "Almanya'da faşizmin karanlığında, savaş sırasında 1945 Şubat'ında Dresden barbarca bombalanırken, bir başka deyişle, o zamanki Alman Rayhi'nda Hitler faşizminin kesin yenilgisine birkaç saat kalmışken, hayatlarını ortaya koyarak çok değerli sanat hazinelerinin kurtarılmasına yardım edenler, yürekli antifaşistler... di. Bu eserlerin bugüne kadar gelmesini ve günümüzde, Dresden'de ve Berlin'de hayranlıkla seyredilmesini bu insanlara borçluyuz." Büyükelçi Schulz'un sözünü ettiği sanat eserleri, reproduksiyonları geçtiğimiz mart ayında Ankara'da sergilenen orijinal tabloları. Yukardaki alıntıdan anlaşıldığı gibi, "geçmişe sahip çıkmak", gerektiğinde insanın hayatını bile ortaya koymak zorunda kalacağı çok boyutlu bir eylemdir. Kaldı ki, bombardıman altında gösterilen yüreklilik, ancak "eski"nin kurtarılmasına yarıyor; oysa, "yeni"yi geleceğin devamı olarak ve daha üst düzeyde bir kavrayışla yaratmak, bir başka sözle, geçmişe *mücadeleci bir anlayışla* sahip çıkmak için başka fedakarlıklar da gereklidir. Her iki durumu da gözönüne alıp yine aynı soruna eğilsek, akla şöyle bir soru geliyor: İnsanı, hayatını feda edeceğine eski kültür birikimini korumaya iten gücün kaynağı nedir? Ya da: İnsanın, "yeni"yi geliştirirken, bunu "eski"nin -ama bir yandan, sürekli eleştirilerek gözden geçirilen, bir yandan da, mücadelecî bir anlayışla sahip çıkılan "eski"nin- üstüne kurmak istemenin amacı nedir? Bu soruların cevabını bulmakla elde edilecek bakış açısı, "şimdiki zaman" ve "gelecek"le ilgili düşüncelerle birlikte ele alındığı zaman bir anlam kazanıyor. "Geçmiş", "şimdiki zaman" ve "gelecek" arasında kurulan bu diyalektik birlik, "tarih bilinci"nin zorladığı bir sonuçtur. Toplumsal bilincin özel bir biçimi olan tarih bilinci, politik alanda olduğu kadar, toplumsal bilincin bir başka biçimi olan sanat alanında da diri tutulması gereken bir unsurdur.

Yukarda andığım sergide, 15. yüzyıldan günümüze kadar uzanan bir tarihsel çizgi söz konusuydu. Bu çizgide rastlanan adlardan bazıları, A. Dürer, L. Cranach, Jan van Eyck, Raffael, Tizian, P.P. Rubens, Rembrandt, E. Degas, Lenbach, P. Cezanne, P. Gauguin, M. Pechstein ve O. Dix'ti. Bu çizgi, çağlar boyunca gelişen insan bilincinin, sanatçı yaratıcılığının ve toplumsal yaşamın resim sanatında somutlaşmasını ifade etmektedir. Örneğin, Raffael'in "Sixtin Meryemi", Avrupa'daki toplumsal-tarihsel gelişmenin belli bir aşamasını vurgulayan tanınmış bir tablodur. 1513 yılında yapılan bu tablo, ressamının "basitlik" aracılığıyla görebildiği üstün yorum gücünü canlandırmaktadır. Meryem'in üstüne düşen güneş ışığı, dinamik

bir tavır içinde küçük İsa'yı tutuşu, Rönesans'ın insanı düşüncenin merkezine koyan anlayışını aktarmaktadır. Ankara'da bu serginin açıldığı ayda, iki büyük Alman yazarının ölüm yıldönümleri de ilginç bir rastlantı olarak bulundu. Goethe, 22 Mart 1832'de ve Heinrich Mann, 12 Mart 1950'de ölmüşlerdi. Alman burjuva kültürünün en büyük adı kabul edilen J.W. von Goethe'nin Nazi iktidarı yıllarında faşizmin ideolojisi uğruna tahrif edilmesi, hümanist geleneğe karşı yapılmış bir saldırıydı. Bu saldırıya karşı koyan ve Goethe'ye, "kültürün savunulması" adına sahip çıkan H. Mann, yürekli bir sanatçı olmanın yanı sıra, bir yurtseverlik örneği de vererek uluslararası düzeyde saygı görmüştür. Ankara'daki serginin ve söz konusu edilen iki ölüm yıldönümünün soruna kattığı yeni boyut üzerinde düşünmek gerekir. Kültür mirasının edinilmesinde, -kitlelerle ilişki kurabilmek açısından- sanatın özel bir yeri vardır. Tarih bilincine sahip olmak, "geçmiş"i, "şimdiki zaman" ve "gelecek" bütünlüğünde değerlendirmek, bilimcilerden başka sanatçılara da düşen bir görevdir. Bir yurtseverlik ölçütüdür. Ulusal geçmişteki sanat yaratıcılığına eğilmek, uluslararası kültür birikimine yabancı kalmamak, evrensel değerleri kavrayarak toplumsal bilinç düzeyini yükseltmeye yönelik ürünler vermek insanlık tarihine de bir katkıdır.

II. BÖLÜM

Geniş anlamda tarihten anlaşılması gereken, onun toplumdaki ve doğadaki *gelişme süreci* olduğudur. Bu çerçevede içinde, doğanın ve toplumun (insanın) tarihinden söz edilebilir. Dar anlamda tarih, toplumun belli yasallıklar içinde ve nesnel olarak gelişme sürecidir, bu sürecin akışıdır. Bu akış, bir alt düzeyden bir üst düzeye doğru olur, "eski"den "yeni"ye yönelir. Tarihsel süreci kavramakla insanın genel-toplumsal faaliyeti arasında çok sıkı bir bağ vardır. Bu bağın varlığı, tarihle ilgili düşüncenin (tarih anlayışının) ve tarih felsefesinin başlangıçtan bugüne kadar geçirdiği aşamaların gözönüne alınmasıyla ortaya çıkar. Toplamların yaşadıkları maddi ve manevi gelişme süreçleri, onların tarih anlayışlarını ve tarih felsefelerini belirlemiştir. Sonuçta, tarihin bütün bilimlerin üzerinde bir yere sahip olduğu gerçeği kendini kabul ettirmiştir. Bu gerçek, öncelikle toplum bilimlerinde somut olarak ortaya çıkar. Ancak, tarih genellikle bütün bilimlerin hizmetinde olup, bu hizmeti yerine getirirken felsefeden yararlanır; yani, bu noktada felsefe, tarihin hizmetine girmiştir. "Tarih" denince, yanlış bir şartlanmayla bir "geçmiş" imajı doğmasına karşılık, "tarih anlayışı" doğrudan "şimdiki zaman"la ilgili bir düşünce türü ol-

duğu gibi, aynı zamanda, "gelecek"e uzanan bir anlayıştır. "Tarih anlayışı", "tarih bilinci"nin ürünüdür. Tarihin belli bir bilinç göre kavranması, mutlak değildir; "doğru" (ya da "bilimsel") ve "yanlış" bilinç olduğundan, "doğru" ve "yanlış" tarih bilinci de vardır. Tarihin belli bir bilinç temelinde değerlendirilmesinin kaçınılmazlığı, tarih bilincinin çıkış noktasının "şimdiki zaman" olduğu gerçeğini vurgulamaktadır. Biz, tarihi şimdiki zamanki bilinç düzeyimizle değerlendirmek durumundayız. Geçmiş giderken, geleceğe uzanırken, hep şimdiki zamanı hareket noktası olarak alırız. Bilinç, "nesnel gerçeğin, merkezi sinir sistemi aracılığıyla insana özgü düşünsel yansımasıdır."¹ Nesnel gerçek, içinde yaşadığımız gerçektir. Nesnel gerçeğin düşünsel yansıması, doğanın, toplumun, yani içinde yaşadığımız nesnel dünyanın beynimiz sayesinde kafamızda bilinç durumuna gelmesidir. Bu durumun oluşması sırasında, daha önceki pratik deneyimlerimiz, düşünsel birikimlerimizde elbette belli bir rol oynar. Bu nedenle, nesnel gerçek bilinç durumuna gelirken, farklı pratik deneyimli ve farklı düşünsel birikimli kafaalarda farklı bilinçler olarak belirir. Ancak, bu farklılık şu gerçeği değiştirmez: -tekrar edersem- tarih anlayışı tarih bilincinin ürünüdür, tarih bilinci de içinde yaşadığımız, yani, şimdiki zamanki nesnel gerçeğin ürünüdür.

Burjuvazi, bir siyasi güç olarak tarih sahnesinde kendini ispatladığından bu yana, artık bir "tarih bilincinin yokluğu"ndan söz edilemiyor. Ama bunun yanı sıra, "doğru olan" ya da "yanlış olan" bir tarih bilinci hâlâ vardır. Dünya ile ilgili tarih düşüncesinin ilk belirtilerine Aristoteles'te rastlanmaktadır.² Ancak, Aristoteles'in tarih anlayışı, tarihin, felsefe düzeyine gelmiş bir edebiyattan yola çıkılarak öğrenilebileceği görüşüyle sınırlıydı. Bu anlamda tarih, yalnızca olayların bir araya getirilmesinden ibarettir ve bu anlayış, 18. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Hristiyanlığın tarih anlayışının merkezinde tanrı vardı; insan, ne kadar uğraşırsa uğraşsın, tarih, daha önceden tanrının belirlediği bir çizgi üzerinde sürüp gidecektir. Bu çizgi üstünde ortaya çıkacak olaylar, ilk günden (Adem ile Havva'nın tanrıya karşı isledikleri günah) kıyamet gününe kadar önceden planlanmıştır. Hristiyanlığın tarih anlayışı, Aristoteles'in tarih anlayışından olayların yasallığı (ama tanrı tarafından belirlenmiş bir yasallık) noktasında ayrılıyordu. Bu, ileriye doğru atılmış bir adımdı, ancak, beraberinde getirdiği bir başka anlayışa göre, tarih, tanrı tarafından belirlenmiş akışı içinde insan aklı tarafından rasyonel olarak kavranamaz. Rönesans'ın tarih düşüncesi, insanı merkez edinmesiyle Hristi-

yanlıkinden ayrılıyordu. Oysa, Antik Çağ'ı örnek alarak ileriye sürülen "yeniden doğuş" düşüncesi, tarih anlayışına bir ilerleme, bir gelişme perspektifi getirmeye yetmedi. İnsanlık bu perspektifi açmak için, Avrupa'da 18. yüzyılın ortalarına kadar, burjuvazi politik iktidara göz koyacak güce erişinceye kadar beklemek zorundaydı. Avrupa'da anılan yüzyılda toplumların ekonomik hayatında olan gelişmeler (ticaret sermayesinin birikmeye başlaması, teknikteki gelişmeler), olayları yığını olarak eskiden kalmış tarih anlayışının değişmesine neden oldu. Üretim ilişkilerindeki ilerlemeler, tarihin bir "ilerleme kuramı"na dayalı olarak anlaşılmasını zorunlu kıldı. Bu, önemli bir gelişmeydi. Bacon'da, Descartes'ta, Pascal'da ifadesini bulan bu gelişme, aslında rekabetçi toplumda yaşayabilecek yetenekte bireylere ihtiyaç duyan burjuvazinin çıkarları gereği idi. Burjuvazinin, feodal toplumdaki feodal bey, kral ya da kilise gibi, öteki dünyanın bu dünyadaki temsilcisi olma iddiası yoktu. Onun bütün amacı, bu dünyadaki düzeni -öteki dünyadan bağımsız olarak- değiştirilebilirliğini ispatlamak, bir başka deyişle, "ilerleme" düşüncesi ni kafalara sokmaktı.

Yukarda belirttiğim gibi, Antik'ten kaynaklanan mekanik tarih anlayışının aşılması, üretim ilişkilerinin görece olarak geliştiği ve özel mülkiyetin önem kazandığı 18. yüzyılın ikinci yarısında (hatta sonunda) gerçekleşti. Rousseau'dan başlayarak Fransız materyalistleri Helvetius, Diderot ve Holbach'la gelişen düşünce zincirine göre, tarihsel gelişme artık bir düz çizgi olarak değil de, diyalektik olarak kavranmaya çalışıldı. Bu düşünce zincirinin Almanya'daki izdüşümü Lessing, Kant ve Herder'dir. Tarihsel sürecin yalnızca bir ilerleme süreci olmayıp, diyalektik-çelişkili bir ilerleme süreci olduğu ve bir öncekine göre bir üst aşamada gerçekleştiği anlayışına en büyük katkıyı yapan Herder şöyle diyordu: "... İnsan, aklını kullanmayı öğrenmeseydi, yaşayamazdı ve kendini ayakta tutamazdı; aklını kullanır kullanmaz, elbette binlerce hataya ve binlerce yanlışlığa giden kapı önünde açılıverdi, ama hemen aynı zamanda, bu hatalar ve yanlışlıklar sayesinde aklını daha iyi kullanmaya götüren yol da önünde açılmış oluyordu. İnsan, hatalarını anlamayı ne kadar çabuk öğrenirse, onları düzeltmek için üstlerine ne kadar sağlam bir güçle varırsa, o kadar çok ileriye gider, hümanitesi o kadar çok gelişir; insan, hümanitesi ni mükemmelleştirmek zorundadır, ya da kendi suçunun ağırlığı altında yüzyıllarca inleyecektir."³ Diyalektik tarih anlayışının yanı sıra, bu sözlerde saklı olan bir başka görüşün de altını çizmek gerekiyor: Ta-

rihin ya da toplumların (insanın) ilerleme özelliği, hiçbir zaman kendiliğinden gelişmez, aksine, sürekli olarak dıştan gelecek etkilere ihtiyaç duyar. Bu anlayış, insanın gidererek tarihin "nesne"si olma durumundan "özne"si olma durumuna yükseldiği gerçeğinin kavranması yolunda atılmış önemli bir adımdır. Tarihsel gelişme süreci içinde "faal insan"ın rolünün bu kadar belirleyici olması, söz konusu sürecin, içsel ve nesnel yasalara bağımlı olduğu gerçeğiyle çelişmez. Toplumdaki tarihsel gelişme süreci içinde insanın bilinçli faaliyetinin yönlendirici varlığı, bu sürecin doğadaki tarihsel gelişme sürecinden ayrıldığı temel noktadır.

Burjuva ideolojisinin sınırları içinde, tarihin "bitmiş" bir olaylar yığını olmayıp bir "süreçler kompleksi"⁴ olduğu, (Herder'in yukardaki sözlerini düşünerek) yalnız aklı uygun gelişmelerin değil, irrasyonel gelişmelerin de adına "tarih" denen çelişkili ilerleme içinde düşünülmesi gerektiği anlayışı, "zirve noktası"na Hegel'de ulaşmıştır. Bir kere, Hegel, tarih içinde faal olan insanın yönetişlerinin tarihsel gelişme sürecini belirleyen *tek neden olmadığını* ortaya çıkarmıştır. İşte bu nokta, tarihsel gelişme sürecinin bağımlı olduğu nesnel yasallığın gündeme geldiği noktadır. Ne var ki, Hegel, insanın yönelişlerinin de başka nedenlere bağlı olduğunu açıklamaya kalkarken, bunun, onun yaşadığı maddi-nesnel gerçeklik olduğunu göremeyip; bunun, bizzat tarihin içinde var olan itkilere aranması gerektiğini kavrayamayıp; söz konusu nedenleri, insanın manevi faaliyet alanından ("Geist") tarihe sokmak istemiştir. Bu çaba, aynı zamanda, 18. yüzyılda antifeodal mücadelesinde "sınırsız bir hareket alanı"na sahip görünen burjuva ideolojisinin *tükendiğinin* işareti olmuştur. Bu tükenişin maddi kaynağını, 19. yüzyıldaki tarihsel-toplumsal gelişmede aramak gerekiyor.

19. yüzyılın ortalarında Avrupa'da açıkça ortaya çıkan temel çelişki, üretimin toplumsallığı ile üretim araçlarının özel mülkiyet altında olması çelişkisiydi. Bu, burjuvazinin gelişmesi için kaçınılmaz bir aşamayı. Dolayısıyla, kendi karşıtını, kendi tarihsel gelişmesi içinde kaçınılmaz olarak doğuran kapitalizm için, ideolojik alanda *illüzyona* başvurmaktan başka çıkar yol kalmamıştı. Feodalizme karşı mücadele ederken bütün toplum adına, hatta insanlık adına yola çıktığını iddia eden burjuvazi, 19. yüzyılın ortalarında (hele sonlarında) fiilen bu iddiasından *vazgeçmek* zorunda kalmıştı. Ama aynı zamanda da, tarihsel ilerleme anlayışının kendisiyle başladığını bilen burjuvazi, bunun yalnızca kendisiyle sürecini ispatlamak durumundaydı. Ancak, mark-

sizm, burjuvazinin tarihsel ilerleme teziyle ilgili planlarını altüst etmiştir. 18. yüzyılda burjuvazinin toplumda feodalizmle çelişkisi olan bütün sınıf ve tabakalar adına mücadele etmesi, bu mücadeleye öncülük etmesi, tarihsel bir zorunluluktur. Ne var ki, bu zorunluluk, aynı zamanda "yanlış bilinç"in kaynağı olmuştur: Çünkü, burjuvazinin öncülüğünün ve toplumsal egemenliğinin, kitlelerin gözünde bir sınıf egemenliği olarak değil de, genel-geçerli bir düzen olarak belirmesi gerekiyordu. İşte, "yanlış bilinç" in ya da "yanlış tarih bilinci"nin temelinde bu gereklilik yatar. Buna karşılık, gelişen bilim, burjuva egemenliğinin genel-geçerli olmadığını, özünde bir sınıf egemenliği olduğunu, burjuva toplumdaki insan ilişkilerinin kalıcı olmadığını gündeme getirerek *evrensel* bir tarih bilinci oluşturmaya başlamıştır.

III. BÖLÜM

Diyalektik ve tarihsel materyalizmden kaynaklanan tarih bilincinin özü, kabul edilsin edilmesin, bütün insan ilişkilerinin tarihsel olduğu görüşüdür. Tarihsel süreç de, sonsuz bir gelişme ve değişme sürecidir. Böylece çağdaş bilimsel görüş, tarihten edinilen bilgi ve deneyimleri bir çelişkiler yumağı olarak kavramaya çalışmış ve onları genel-leştirerek, tarih bilincini belirleyen yasaları bulmuştur. Buna göre, tarihsel ilerlemenin gerçekleşmesine neden olan, üretici güçlerin gelişmesiyle üretim ilişkilerinin eskiyerek yerini yenisine bırakmasıdır. Bu çerçevede içinde bilimsel tarih bilinci, yalnızca tarihsel geçmişe dönük olmayıp, tarihsel geleceğe de yöneliktir. Bilinç, maddi hayatındaki gelişmeler, değişmeler, ilerlemeler, gerilemeler, sıçramalar ve çelişkilerle açıklandığına göre, tarih bilinci de, toplumun şimdiki zamandaki gerçekliği içinde açıklanır; güç kaynağını bu gerçeklikten elde ederek, geçmiş ve gelecek karşısında tavır alır. Bilimsel tarih bilinci, toplumsal-tarihsel değişimin ve gelişmenin bilincidir, onları doğuran özün bilincidir. Aynı tarih bilinciyle *geçmiş, mücadelecî bir anlayışla eleştirilerek şimdiki zamana getirilir ve gelecek hakkında sahip çıkıcı görüş oluşturulur*. Yani, bir anlamda, gelecek de *şimdiki zamanlaştırılır*. Bilimsel tarih bilincinin belirleyici özelliklerinden biri de budur. İşte bu noktada iki ayrı tarih bilinci, birbiriyle mücadele etmek zorundadır -ki bu, ideolojik bir mücadeledir.-

Tarihte bu mücadeleyi gündeme ilk getiren toplumsal sınıf burjuvazi olmuştur. Ancak, bunu en etkileyici bir biçimde uygulayabilen siyasi iktidar, Nazi Almanyası'ndaki faşist iktidardır. Faşist ideolojinin toplumda yayılmasını ve sağlam taban

kazanmasını kendilerine hedef eden Naziler, Alman tarihini sistemli bir biçimde tahrif etmişlerdir. Nazilere göre, "Tarihin insan mantığıyla ilişkisi yoktur. Seçim yapmaksızın hayatı yokeden bir fırtına, bir deprem, bir lav seli, dünya tarihinin plansız asal olaylarına çok benzer."5 Faşizm için tarihsel geçmişin ne derece önemli olduğunu da şu alıntıdan çıkarmak mümkün: "Halen bir şimdiki zamandan yoksunuz ve bizim geçmişimiz sanki parça parçadır, öyle ki, tamamen bilinmeyenin içine sürükleniyoruz... Biz bugünün Avrupa'sını düşünmüyoruz, bugünkü Avrupa, herhangi bir biçimde değerlendirilmeyecek kadar bir hiçtir. Biz, çünkü Avrupa'yı düşünüyoruz; bir de, ondan yarın için kendini kurtarabilecek olan nedir diye düşünüyoruz. Ve biz, bütün zamanların Almanya'sını düşünüyoruz, ikibin yıllık geçmişin Almanya'sını ve sonsuz olan şimdiki zamanın Almanya'sını düşünüyoruz..."6 Bu satırlarda faşist demagoji farkedilip bir yana ayrılrsa, Nazilerin tarih bilinci sorununu ne kadar ciddiye aldıkları belli olur.

Yalnız, unutulmaması gereken bir nokta var. Tarihsel geçmişin tahrif etmek, yanlış bilinç uyandırmak ve böylece yanlış bir tarih bilinci geliştirmek, sadece Nazilere (ya da faşistlere) özgü bir durum değildir. Tarihin tahrifi, burjuva-demokratik toplumlarda da her zaman görülebilen bir uygulamadır. Bununla ilgili olarak illüzyon yaratılması, yanlış bilinç üretmesi gibi durumlar da, kapitalist toplumlarda günün yirmidört saatinde geçerlidir. Yalnız bu uygulamalar, burjuva-demokratik sistemlerde, faşistlerin yaptığı gibi azgın bir saldırganlıkla ve "kabaca" olmaz; aksine, insanlar hayli "uygar" yöntemlerle geçmişlerine ve şimdiki zamanlarına yabancılaştırılır. Bunların temel nedenlerine yukarıda genel olarak değinmiştim. Emperyalizm aşamasında burjuva gerçekliğinin bu ayrılmaz unsurlarını, burada yeni bir boyutu ele alarak vurgulamak istiyorum. Bu boyut, burjuva toplumunda yaşayan bireylerde uyandırılan korku duygusudur.

1968 Ağustos'unda Varşova Paktı'nın askeri birliklerinin Çekoslovakya'ya girmesinden birkaç yıl sonra, bir "Batı" ülkesinde belli bir süre kalmış liberal bir Çek aydını Prag'a döner. Bu dönüşünden büyük sevinç duymaktadır. Kendisi bu durumu, "Batılılar" karşısında şöyle açıklar: "Sizin burada Batı'daki naifliğiniz, benim için çekilecek gibi değil. Sahte sorunlarla zaman kaybediyorsunuz. Ama daha da kötüsü, gerçek sorunlarla ilgilendiğiniz zaman oluyor; örneğin, özgürlüğün olmayışı, sıkıntılar, devrim... gibi konularla ilgilendiğiniz zaman, konuştuklarınız dünyadan habersiz bir ro-

mantizmden başka birşey değildir. Bizde, politik 'Doğu'da, ben en azından olgun insanlar arasındayım. Bu insanlar, bugün neyin söz konusu olduğunu biliyorlar; bu durum, benim karşıtlarım için de geçerlidir."7 Nedir bu liberal Çek aydınının böyle bir yargıya götüren gerçekler?

Tüketim toplumlarında insanların (hatta "aydınlar"ın da) kendi ürettiklerine, kendi maddi çevrelerine ve giderek kendilerine yabancılaştıkları bilinen bir olgudur. Bu yabancılaşma, o insanların düşünce yapılarında ortaya çıkar. Kendi toplumsal hayatlarıyla ilgili olarak düşüncelerine egemen olan irrasyonellik, onların "özne" değil de birer "nesne" olmalarına yolaçar. Bir yandan ideolojik alanda, öte yandan üretim alanında gerçekleştirilen koşullar, kapitalist toplumun üyesine akılcılığı yasaklamıştır sanki. Bu, elbette genel bir değerlendirmedir. Ancak, burjuva toplumunun aydını bile, bu yasaklamadan kendini kolay kurtaramaz. Akılcı düşünme ortamının ortadan kalktığı zaman, ya da böyle bir ortamda düşünmek zorlaştığı zaman, insanların bu duruma tepkisi, baskıya ve "kader"e boyun eğmek biçiminde olur. Çünkü, onların maddi ihtiyaçları görünürde karşılanmaktadır; bu boyun eğmenin sonunda "dolduğu" bilinecek böylesine "nesne-bireyler"e "deşarj" olabilecekleri koşullar hazırlanır. Böyle bir "gönüllü teslim olma", ancak korkan bireylerin işidir. Bu "korkaklar topluluğu"nu dağıtmamak için, kapitalist mekanizmanın emrinde engin bir repertuvar vardır.8 Hatta "korkan aydınlar" bile, bu mekanizmanın emrine girmişlerdir. Ellerine kamuoyu yaratmak için bazı fırsatlar geçtiği zaman, "yeni", yani "ilginç" ama yanlış da olsa "ilginç" düşünceler üretmeye özel bir gayret gösterirler. Bu düşünceler, var olan toplumsal sisteme genellikle ters düşen ("muhalif") görünümündedir. İrrasyonelliğin gerikalmış kapitalist toplumdaki sonuçları daha da bilinçsizdir. Örneğin, böyle bir toplumda aydınlar kendi başlarına yanlış bilinçlenmenin sonucu bile olsa çoğu kez düşünce üretmediklerinden, gelişmiş kapitalist toplumun aydınlarını örnek alırlar. Bu pasifliğin ortaya çıkmasında sözünü ettiğim türden korkunun büyük bir payı vardır.

Yanlış tarih bilinci yabancılaşmaya yol açar. Yabancılaşma da korkuyu doğuran en önemli kaynaktır. Bu üçlünün birbirini karşılıklı etkilemesi sonucu, gelişmiş ya da gerikalmış kapitalist toplumda bilimsel tarih bilincini edinmek başına bir ideolojik sorun durumuna gelmiştir. Gerikalmış burjuva toplumunda ilerici bir tarih bilinci edinmek çok zordur. Buna karşılık, var olan çelişkilerin keskinliği, bu

yolda yürekli adımların atılmasında itki rolü oynayabilecek önemli bir avantajdır.

IV. BÖLÜM

Özetlemek gerekirse, bilimsel tarih bilincinin gerekliliği kendini şu noktalarda ortaya koymaktadır: 1) Geçmişe, kültür mirasına sahip çıkabilmek; 2) Şimdiki zamanı kavrayıp geleceği belirleyebilmek; 3) "Korku"yu yenebilmek; 4) Yaratıcı olabilmek ve 5) Yanlış bilinçlendirmeyi (yanlış tarih bilincini) ortaya çıkarabilmek için, yazımda belirttiğim anlamda bir tarih bilincine gerek vardır.

NOTLAR

- 1- Philosophisches Wörterbuch. Hrg. v. G. Klaus u. M. Buhr. Berlin 1972, I. cilt, s. 195. (Bu ve bundan sonraki alıntılar, tarafımdan Türkçeleştirilmiştir. - S.Ş.)
- 2- Bkz. a.g.e., s. 404 vd. (Tarih anlayışının gelişmesiyle ilgili görüşleri belirtmek için, adını verdiğim yerden yararlandım. - S.Ş.)
- 3- Herder (15. Buch, I). Bkz. a.g.e., s. 410.
- 4- a.g.e., s. 412.
- 5- Neue Sachlichkeit, Literatur im "Dritten Reich" und im Exil. Hrg. v. Otto F. Best u. H.-J. Schmitt, Stuttgart 1977. S. 24. (Reclam, Band 15).
- 6- a.g.e., s. 27 ve 28.
- 7- Wolfgang Kraus: Kultur und Macht. Wien 1975. S. 75. (Bu kitap, gelişmiş burjuva toplumlarında uygulanan yanlış bilinçlendirmeye tipik örnek olabilecek görüşleri içermektedir. - S.Ş.)
- 8- Bkz. Dieter Duhm: Angst im Kapitalismus. Lampertheim 1977. (14. baskı). s. 71 - 77.

ONUR

KİTAP • DERGİ • YAYIN
PAZARLAMA • DIŞSATIM

Selânik Caddesi 72/22
Yenişehir - Ankara

ÇAĞDAŞ TARİH BİLİNCİNİN FELSEFİ KÖKENLERİ

Afşar TIMUÇİN

BUNDAN beş bin yıl kadar önce tapınakta tarih yazmaya koyulanlar olayları saptamakla yetiniyorlardı. Onlar için bir başka tarih yazarlığı olamazdı. Dünyamız o zamanlar sürekli bir evrim düzeninde hiç durmadan kendini yaratan o uçsuz bucaksız doğallıklar ve olasılıklar alanı olarak düşünülmüyordu. Mircea Eliade'nin pek açık bir biçimde belirlediği gibi, ilkel toplumu modern toplumdan ayıran şey tarih bilinci yoksunluğudur. O zamanın insanları için yalnız ve yalnız olaylar vardı, herbiri tanrısallığın özel bir açılımı olan olaylar vardı. Her şey tanrının ya da tanrıların istemiyle ayrı ayrı gerçekleştirildiği zaman birbirini açıklayabilecek olgular sözkonusu edilemez. Böyle bir dünyada bugünkü anlamında nedensellik yoktur, nedensellik olsa olsa tanrısallıktan dünyaya uzanan ayrı ayrı çizgilerle ortaya çıkar. İnsan zihninde özdeşlik ilkesinin, bir şeyin kendisinden başka bir şey olmadığı ilkesinin oluşması bile bir zaman almıştır. Uygarlık yolunda taşı eline alan ilk insandan uygar Mezopotamyalıya ve uygar Mısırlıya kadarki gelişimde insanoğlu dünyayı düzenleyebilmesi için gereken ilk ilkelere ve ilksel araçlara kavuştu.

Özdeşlik ilkesine yeni yeni ulaşmış, kendisinin hem bir insan hem bir kuş olamayacağını, aynı anda hem burada hem bir başka yerde bulunamayacağını sezmış olan insan, ilk gerçek uygar insan, nedensellik ilişkisini görememişti daha. Gerçek anlamda tarih bilinci ya da modern insan olma bilinci bir şeyle bir başka şey arasındaki zorunlu bağıntıyı, neden-sonuç bağıntısını görmekle başlamıştır. İnsanın nedensellik ilkesine ve onun en yetkin biçimde açıklanmasıyla elde edilen gelişim fikrine ulaşması çok geç oldu. Evet, ilk uygarlıkları yaratan insan her olayı tanrısal istemin bir ürünü olarak değerlendiriyor, her varlığı ve edimi tek bir kaynağa bağlıyordu. Bu da bir nedensellik ilişkisi değil mi? Bu bir nedensellik de olsa, buna göre her bir olayın düzenlenmiş bir rastlantı olmaktan öte bir anlamı yoktu. Öte yandan bu insan, nedenselliğin kaynağı olabile-

cek öbür dünyayı her şeyin temeline koymaya hazır bir insan da değildi: Dinselliği dünya gereklerine göre kurduğundan, bir başka dünya için sonuna kadar koşullanmayı, bir başka dünyaya tümüyle adanmayı pek düşünmüyordu.

Ölümden çok verim, kutsalın yaratacağı heyecandan çok yağmur gerekliydi ona. Ölümlü Mezopotamyalının düşündüğü gibi başlıbaşına bir kabir azabı olabilirdi, Mısırlının düşündüğü gibi bizi bir mutluluklar sonsuzluğuna ulaştıracak doğal bir geçiş de olabilirdi. Bizi sonsuz sıkıntılara da, sonsuz esenliklere de ulaştırsa yaşamla boy ölçüşebilecek güçte değildir o. İlk uygarlıkların insanları ölümden sonraki yaşamı bu yaşama benzer bir yaşam olarak, hatta bu yaşamın şaşmaz bir kopyası olarak düşünmüş olabilirler. Elbette öbür dünya artık vardı ve hem korkutucu hem umutlandırıcı bir biçimde vardı. Öbür dünyada günahı ağır basan Mısırlı köprünün ortasından aşağıdaki kuyuyu boylayıverecekti. Mısır'ın elini işe vurmamış üst kesim insanları öbür dünyada çalıştırılmaktan korkup mezarlarına ellerinde tarım araçları tutan köle tanrıları yaptırdıysa, bu tanrıların altına "öbür dünyada yerime bunlar çalışacak" yazdırdıysa ölümden önceki yaşamı ölümden sonraki yaşama yansıttıkları içindir. Eski Yunanistan'da öbür dünyaya gitmek için ırmağı geçen kayıkçıya verecek parası olsun diye ölünün dili altına para sıkıştırmaları da bundandır. Ne olursa olsun o zaman gerçek dünya gerçekdışı dünyaya üstün geliyordu. Bununla birlikte, yaşamın belirleyici bir özelliği, oluşların bir nedensellik düzeninde gerçekleşmekte olduğu ya da birbirini yarattığı doğrusu zihinlerde belirmemişti daha.

Nedensellik ilkesinin ilk sezgisine M.Ö. XX. yüzyıldan sonra ortaya çıkacak olan Hitit mitoslarında rastlanacaktır. Bir şeyin bir şeyden gelmesi fikri elbette nedensellik kavrayışının ilk biçimini oluşturur. Ama bir şeyin bir şeyden gelmesi tam anlamında nedenselliğe ulaşmak için yetmez, bunun için bir şeyin bir şe-

yi oluşturması gerekmektedir. Bu yönde Hitit uygarlığıyla Yunan uygarlığında eşzamanlı olmayan bir koşullukla karşılaşırız. (Hitit uygarlığının sonlarıyla Yunan uygarlığının başları arasında beş yüzyıl kadar uzaklık vardır.) Düpedüz bir etkilenme sözkonusudur burada. Yunanistan'da Hesiodos'un *Theogonia*'sında (M.Ö. VIII. yüzyıl) Uranüs'ten Kronos'a, Kronos'tan Zeus'a ya da titanlıktan tanrılığa geçen sürerliğin Hitit'te Anu'dan Kumarbi'ye, Kumarbi'den Fırtına tanrısına geçen sürerliğe çok benzediği, onun etkisini taşıdığı kesindir. Yunan uygarlığının Hitit uygarlığından ve öbür eski uygarlıklardan bir şeyler taşıması olağandır.

Eski çağ'da olay saptayan tarihinin çabasına gezgin tarihinin çabası katılır. Eski Yunanistan'da tarihçi olmak demek Herodotos olmak demektir. Tarih yazarlığı böylece anı ve gezi yazarlığıyla özdeşleşir. Böyle bir yazar yazdıkları üzerinden uzun yıllar geçmedikçe yani müzeli olmamak için tarih için bir önem taşımaz. Ayrıca, ortaya koyduğu bilgiler yüzdeyüz sağlam olabilir mi? Herodotos Homeros için "benden dört yüz yıl önce yaşadı" derken, bilgilerini hangi verilere dayandırmaktadır? Öylesi bir tarih yazarlığının önemi yaşama biçimlerini saptamadaki kolaylığından gelir.

Eski uygarlıkların düşünsel temelini oluşturan ve Yunan toplumunda ayrıca felsefe düzeyinde temellendirilmiş olan çevrimsellik fikri, bizim anladığımız tarih yazarlığına da onun temelindeki çağdaş tarih bilincine de kökten karşıdır. Güneşin şaşmaz bir düzen içinde doğup batışı, mevsimlerin şaşırtıcı bir düzenlilikte birbirini izleyişi insana evrende tam anlamında bir dönüşlülüğün varlığını yani bir yinelenmenin varlığını düşündürmüştür. Eski uygarlıkların insanı yenilenmeyi yinelenme içinde tasarlıyordu ya da yenilenmeyle yinelenmeyi bir tutuyordu. Yinelenme fikrine ilk filozoflar kökel anlamını kazandırdılar: Her şeyin nedeni olan bir ilk ilke vardır, tüm oluşumlar bu ilkeden gelir. Oluşum ileriye gidiş ve ardından hemen geriye dönüşle belirgin bir başkalaşma biçimidir bu durumda. Dönüş bu durumda zorunluydu, bir şey bir şeyden çıkarak sonsuza ulaşamazdı, yoksa evrenin düzeni altüst olabilirdi. Örneğin Thales'in Su'yu, Herakleitos'un Ateş'i kendinde kaldıkça kendi olan, kendinden uzaklaştığı ölçüde de şeyleri ve oluşları vareden vazgeçilmez temeldir. Kendinden başka bir şey olmaktan öte bir başka biçimde olmayı anlatır bu. Bir şeyin kendinden çıkıp başka bir şey olması başladığı yere dönmemek fikrini gerektirir ki bu da gelişmiş bir düşünsellik temellendirilebilecek bir şeydir.

Bu enaz nedensellik fikri Mısır'da karşılaştığımız ve Thales'inkine çok benzeyen, belki onun ilk taslağı olan evren kavrayışında da var mıydı? Mısırlılar da suyu temel alıyorlar, dünyayı suda yüzen bir tepsi olarak düşünüyorlardı. Bu tepsi Mısır'ın doğal yapısına göre biraz değişik bir tepsiydi, kenarları tümsekti, dağlıktı, ortası vadi çukurluğuydu. Ne olursa olsun, Mısır'da nedenselliği geniş çerçevede duyuracak dönüşüm fikri yoktur. Güneş tanrının sandalyeyle gökleri ya da suları dolaşması, önce üstte doğudan batıya, sonra alta batıdan doğuya geçmesi güçlü bir nedensellik kavrayışının belirtisi olabilir mi? Olamaz. Tanrısal düzenin, yineleyici düzenin bir açıklamasından başka bir şey değil bu. Gene de Mısır'da evren açıklaması nedensellik fikrinin gelişmesi açısından Hitit'teki tanrısal oluşum kavrayışı kadar önemli olmasa da ilgi çekicidir.

Platon'dan önce değişik biçimlerde konulan öz ve varoluş ayrımı yani bilgiyle yaşam ayrımı, değişmez oranla değişir olan ayrımı Platon'da derinleşecektir. Platon öze varoluşu birinden öbürüne geçilebilen, biri öbürünün nedeni olmakla birlikte birbirine dönüşmeyen ya da biri öbürüne dönüşmeyen iki ayrı dünya olarak belirledi. Gerçekte ruhgöçü fikrine dayanan Orpheus'cu-Pythagoras'çı inançtan kaynaklanan bu yeni tablo çevrimlilik fikrini bozmuyor, tersine ona köklü bir yasallık kazandırıyordu. Çevrimlilik fikri Aristoteles'te de, onun tektanrıci yorumu olmaktan öteye geçemeyen usçu Hristiyan felsefelerinde de sürmüştür. Çevrimlilik fikri yazgı inancını güvence altına alırken öbür dünyayla ilgili abartmalara yani gerçekdışını gerçeğe ege-men kılan bakış biçimlerine de kolaylıklar sağlıyordu. İnsanın ya da evrensel oluşumların hep çıktığı yere varması yazgının en kötüsüdür ve tragedyanın varoluş ilkesidir. Aziz Tommaso'nun da Aristoteles gibi başlangıçla bitişle birleştiren dairesel devrimin en yetkin devrim olduğunu söylemesi Hristiyanın en çok önemseydiği şeyi, dönüşlü bir yazgılılık içinde olmak fikrini yasallaştırmak içindir. Böyle bir yazgılılık ölümün de, ölümden sonraki yaşamın da değeri artılabildi. Nitekim ölümün getireceği yaşamı her şeyden üstün tutma ve özleme yönelimi Hristiyanlığın kurumsallaşmasıyla başlamıştır.

Nedensellik fikrinin oldukça gelişmiş bir biçimine Aristoteles'te rastlarız. Onda edim ve edilim vardır. Biçim ve madde etkiyi ve sonucunu açıklar. Ayrıca, bir oluşumun gerçekleşebilmesi için nedenin varlığı zorunludur. Bu bakımdan bilgi araştırması nedenler araştırmasıdır. En köklü araştırma alanı olan felse-

fe ilk nedenleri araştırır. Aristoteles tek nedenle de yetinmez. Bir oluşumun gerçekleşebilmesi için dört neden zorunludur: Etkin neden (yontuyu yapan), biçimsel neden (yontunun örneği), maddesel neden (yontunun gereci) ve sonuçsal neden (yontunun yapımından amaç). Modern düşünce Aristoteles'le kökten hesaplaşırken onun dört nedeni de hesaplaşmıştır. Mekanikçi Descartes tek bir nedenin, etkin nedenin yeteceğini bildirir. Mekanikçi ve dinci Leibniz bir oluşumun bir sonuca göre, bir amaca göre varolacağını düşünüp sonuçsal nedeni geri getirir.

Çağdaş tarih bilinci insanın nesnel bilgiye yönelme ve metafizik saplantılarından sıyrılma eğilimiyle başlar. Öznelin merkez olmaktan çıkması, düşüncenin tam anlamında nesnel verileri yani evrensel uzanımlı verileri aramaya koyulması, sanatın bile öznel nesnelin altına koyması ve öznel nesnele ulaşmakta bir çıkış yolu olarak ele alması, tüm yaşamı tüm tarihsel-toplumsal özellikleriyle yansıtmak istemesi bizi çağdaş tarih bilincine ulaştırdı.

XIX. yüzyıl düşünceye gelişim fikrini getirirken gelişim fikrine karşı fikirler de getirdi. Avrupalı bazı düşünürler gelişim fikrine karşı çıkmak için iki ayrı kaynağa bağlandılar. Bu iki kaynaktan biri eski çağ Yunan düşüncesi, öbürü de gizemci ve çileci doğu düşüncesidir. Schopenhauer karamsar felsefesini geliştirirken hint felsefesinden bol bol yararlanmıştı. Nietzsche de bir yandan dünyayı kör ve saçma bir istemin ürünü sayan ve yaşamın acılarından örülmüş olduğunu öne süren Schopenhauer'a bir yandan da dönüştürücü Yunan düşüncesine bağlanmıştı. XIX. yüzyıl sonlarında Nietzsche tam tamına tanıtanamaz ve töresizci bir tutumla Hristiyanlığın din ve ahlak anlayışına karşı çıkarken kesin bir geriye dönüşle eski Yunan dünyasından bol bol beslendiyse, bu bağlılık bazı yazarların sandığı gibi güneş özlemiyle değil sonsuz gelişim fikrine karşı birinin bakışıyla ilgilidir. İnsanın aşırı bireyci bir anlayışla "ben kendi şeylerim için bir yasayım, herkes için yasa değilim" diyebilmesi için Yunan'a kadar inmesi gerekecektir.

Evrin fikri XIX. yüzyılda gelişmiş ve en yetkin anlatımını toplumcu felsefe içinde bulmuş olsa da ge-

lişim fikri evrim fikrinin tarihsel ve mantıksal belirleyeni olarak önceden ortaya çıkmıştır. Eski çağ'da tarihsellik fikri yoktur, bu fikrin varlığı en azından gelişim fikrinin varlığını gerektirir. Gelişim fikrine ne Eski çağ ne Orta çağ ulaşabilmiştir. XVII. yüzyıl felsefeleri de, biri dışında, gelişim fikrinden uzak kalmıştır. XVII. yüzyılın evren açıklamasında daha çok atomcu, devrimin açıklamasında daha çok mekanikçi görüşleri kendi içinde gelişebilen varlık fikrinden uzak kaldılar. Değişim ister Aristoteles'te olduğu gibi dört ayrı nedenin, ister Descartes'te olduğu gibi tek bir nedenin ürünü olsun, hiçbir biçimde bir yapıdan daha üst bir yapıya geçişi anlatmıyordu. O zaman değişmek dediğimiz şey herhangi bir etki altında yer ve biçim değiştirmekten başka bir şey olabilir miydi?

Gelişim fikri ilk olarak XVII. yüzyılın siyasette ve inançta en tutucu filozofunda, matematikçi, hukukçu, kimyacı Gottfried Wilhelm Leibniz'de anlatımını buldu. Leibniz'in monadlar öğretisiyle ortaya koyduğu gelişim fikri gerçekte bir tohumdur. Leibniz kendinden önceki felsefelerin tümünü, skolastik felsefeyi bile iyi yanlarıyla değerlendirmeye çalışırken Aristoteles'ten çok Platon'a yakın oldu. O, ünlü İngiliz filozofu Locke'un *Essay concerning human understanding*'de (İnsan anlığı üzerine deneme) ileriyi sürdüğü görüşleri *Nouveaux essais sur l'entendement humain*'de eleştirirken Locke'la arasına şöylece kökten bir ayrım koyar: "Deneme'nin yazarı benim de gönülden katıldığım nice güzel şey söylüyor olursa olsun sistemlerimiz birbirinden ayırdır. Onunki daha çok Aristoteles'in sistemine bağlıdır, benimki Platon'unkine, ikimiz de birçok bakımdan bu iki filozofun öğretilerinden uzak olsak da."

Anımsayalım. Monadlar basittir, nesnelerdir bileşik olan. Monadlar uzamsızdır, yer kaplamaz. Monadlar fiziksel değildir, onların eni, boyu, sağı, solu yoktur. Monadlar varoluş yokolan şeyler değildir, doğmamışlardır, ölmeyeceklerdir, doğum ve ölüm katışmalarla ve dağılmalarla gerçekleşir çünkü, doğan ve ölen şeyler parçaları olan şeylerdir. Demek ki bunlar öncesiz-sonrasızdır. Monadların biri öbürüne benzer, herbiri kendi özelliğine sahiptir. Monad etkinlik ve güç demektir. Monadlar kendilerine kapalıdır, onların "pencereleri yoktur." Onlar demek ki kendiliğindenlik içindedirler. Onlardan bir şey ayrılmaz, onlara bir şey eklenmez. Her bir monad devriminin ilkesini kendinde barındırır. Monad devrimini ama, bir monad bir başka monadı doğru- dan doğruya etkilemez. Monadların değişimleri karşılıklı bir düzen içinde olur, bu düzen de *öncesel uyum*'

dur. Böylece monadlar öğretisinin İdea'lar öğretisine çok yakın olduğunu görüyoruz. Monad'ın etkinlik ve güç demek olması elbette onun İdea'dan başka bir şey olmasıdır. Çünkü İdea'ların *katılma* dışında yani bazılarının aralarında uyarlı olması dışında herhangi bir edimlilikleri yoktur. Öte yandan monad'ın devingenliği İdea'nın durallığıyla tam bir karşıtlık ortaya koyar.

Buraya kadar çağdaş anlamda yetkin bir tarih kavrayışına ulaşmamıza yardımcı olabilecek bir belirleme yoktur. Burada monad'ın birdenbire karşımıza çıkan bir özelliği bizi birdenbire gelişim fikrine ulaştırır: Her monad tüm geçmişinin izlerini ve tüm geleceğinin taslağını kendinde taşır. Böylece bileşim yoluyla maddesel dünyanın varolmasını sağlayan monadlar gelişimin öznesi olarak belirlenir. Bir başka deyişle, gelişim maddenin özünde, maddeyi madde yapan tözde vardır. Leibniz'de bu gelişim kavrayışı başka alanlara açılmayan, rastlantısal olarak belirlenmiş, yalıtık bir kavrayış değildir. Monadlar öğretisinden varlık açıklamasına yönelen Leibniz gelişkin monad kavrayışının üstüne canlı evren kavrayışını kurar.

Buna göre varlıkta monadların daha az ya da daha çok aydınlık oluşlarına göre bir derecelenme vardır. Derecelenmede en alt basamakta "basit canlılar" yani bitkiler ve inorganik varlıklar bulunur. Bu basit canlılar yaşamsallığı olan, buna karşılık düşünselliği olmayan varlıklardır. Bunlar bilinçsizdirler, bunların "algıları sağırdır." Bunlar düşünmeden uyku uyuyan kişilere benzerler. Basit canlılar *çirüçiplak monadlar* diye de adlandırılabilir. Bunların üstünde "ruhlar" bulunur. Ruhlarda algılama az çok seçiktir. Ruhların anıları da vardır. Ruhlarda us düzenini anımsatan bir çeşit çağrışım düzeni bulunur. Hayvanlar alanını içeren bu basamakta bir tür zekayla karşılaşırız. Bu zeka hiçbir zaman gerçek anlamında zeka değildir. Bu bir çeşit deneysel zekadır. Üçüncü basamakta ussal varlıklar ya da insanlar vardır. Zorunlu doğrulara ulaşabilenler bunlardır. Bunlar usun ilkelerine sahiptir. Bunlar başkalarının, hatta Tanrı'nın bilgisine varabilir.

Leibniz'de çağdaş anlamda yetkin bir tarih kavrayışına ulaşmamıza yardımcı olacak üçüncü nokta olasılık düşüncesinin öne çıkarılmasıdır. Olasılık düşüncesi Tanrı fikrine bağlıdır: Tanrısal zekada sonsuz sayıda evren olasılığı vardır, bunlardan herbiri zorunlu olarak gerçekleşme durumunda değildir, Tanrı gücü özgür bir güçtür, şu ya da bu dünyayı yaratıp yaratmama özgürdür, bununla birlikte yaşadığımız dünya olası dünyaların en güzeldir. Tanrı özgür yaratıcı

Dönüşümlerin olmadığı, her şeyin değişmeden kaldığı, ilerlemenin yetkin ve dönüşmez yeni durumlara ulaşmak değil de, düzenin yeniden düzenlenmesi anlamına geldiği bir dünyada tarih, birbiriyle ilgisi olmayan bir olaylar yığınıdır. Her şey birbirinden kopuk, başlıbaşına bir varlık özelliği gösterir bu dünyada. Uygarlıklar da, tarihin çağları da, bu çağların içerdikleri diller de duraldır.

olurken insan da bir anlamda özgür yaratıcı olur, insanın yaratıcılığını sağlayan da olasılıkların ta kendisidir. Böylece Leibniz'ci bilgi anlayışında yepyeni bir bakış biçimiyle karşılaşırız: Bilgi edinmek, daha önce olduğu gibi, değişmez biçimde varolan durumların bilincine varmak değil, değişen dünyada karşımıza çıkacak yeni durumların bilincine varmaktır. Bilginin peşine düşen kişi olasılıklara yönelecek, olasılıklar arasında en gerçekleştirebilir olanı gerçekleştirmeye çalışacaktır. Böylece düşünce ya da bilim, hep değişen bir dünyada her şeyi olasılıklara göre yeniden kurmayı, yeniden düzenlemeyi, yeniden yaratmayı yükümlenir. Tüm katlarında, inorganik katlarında bile canlı olan ve durmadan değişen bir evrende insan bundan böyle bir alıcı değil, bir kurucu, bir yaratıcıdır.

Leibniz'in bu görüşleri insanlığın yetkin tarih bilincine yaklaşımını duyurur. Ama bu bilincin kurulması metafizik açıklamalardaki bir tutarlıktan çok insanın yaşama bakış biçimiyle ilgili olmuştur. Çağdaş tarih bilinci insanın nesnel bilgiye yönelme ve metafizik saplantılarından sıyrılma eğilimiyle başlar. Öznelin merkez olmaktan çıkması, düşüncenin tam anlamında nesnel verileri yani evrensel uzanımlı verileri aramaya koyulması, sanatın bile öznel nesnelin altına koyması ve öznel nesnele ulaşmakta bir çıkış yolu olarak ele alması, tüm yaşamı tüm nesnelliğiyle yani tüm tarihsel-toplumsal özellikleriyle yansıtmak istemesi bizi çağdaş tarih bilincine ulaştırdı. Sanat alanında Balzac'tan Zola'ya, Baudelaire'den Flaubert'e tüm gerçekçilik çabası genel olarak öznel bakış açısının nesnel bakış açısına doğru aşılmasına, özel olarak duyguculuğu kendinde boğarak herkes için ortak, herkes için anlamlı, herkes için anlaşılır ve her-

kes için önemli olanın aranılmasına dayanır.

Düşünce dünyasında bu arayışın Marx'tan önceki en önemli kişisi elbette Hegel oldu. Onun tam tamına kapalı bir dizge oluşturan felsefesi ussallıkla tarihselliği yetkin bir biçimde bağdaştırmıştır. Usla tarih, insanla yaşam, bireyle toplum sürekli evrimlenen bir yapı içinde gerçek bütünlüğüne kavuşuyordu onda. Bunda elbette Hegel'in zaman zaman sanıldığının tersine, yaşamla bağlarını her zaman canlı tutmuş, olan bitene hep ayırıştırıcı bir bakışla bakmış, ansiklopedik bilgi tutkusuna ulaşacak kadar bilgide bütünselliği aramış bir kişi olmasının payı büyüktür. Hegel her şeyden önce yeni bir dünyanın kurulmakta olduğunu görüyordu. Fransız devriminin dilekleri, Napolyon'un bu dilekler karşısındaki tutumu, o zamana kadar burjuvalıkla feodalite arasında iyi kötü sürmüş olan barışın son bulması, sanayileşmenin getirdiği yeni koşullar ve bütün bunlar karşısında eski yaşam biçimlerinin tükenmekte oluşu...

Hegel bu yeniliği bir bildiri yayımlarcasına şöyle ortaya koyacaktır: "Çağımızın bir doğuş çağı, yeni bir döneme geçiş çağı olduğunu görmek çok kolay. Düşünce var gücüyle dönüşümü yükümlendi ve şimdiye kadar varolan nesneler ve düşünceler dünyasıyla bağlarını kopardı, bu şeyleri ve düşünceleri geçmişin derinliklerine fırlatıyor. Gerçekte hiç dinlenmiyor. Düşünce, her zaman ilerleyen bir devrim içinde seziliyor. Burada olan şey bir çoğunun doğumunda olanlar gibidir: Uzun siren sessiz bir beslenme döneminden sonra ilk soluk, bir gelişmeden başka bir şey olmayan derece derece ilerlemeyi kırar, niteliksel bir sıçrama olur ve çocuk doğar. Oluşan düşünce de bunun gibi yavaş yavaş olgunlaşır, sessizlikte yeni biçimini kazanır, bundan sonra önceki dünyanın yapısındaki bölümleri birbiri ardınca çözüp dağıtır. Sarsıntısı özel belirtilerle ortaya çıkar. Kurulu şeyler düzeninde yaygınlaşan havailik ve sıkıntı-bulanık bir önsezdır bu yürüyüp gelmekte olan yeni dünyanın ilk belirtileridir. Bu artan parçalanma bütünü görünümünü değiştirmemiştir. Ama o bir parıltıyla ve bir çarpıda kendini bulan yeni dünyanın başa geçmesiyle birden kesintiye uğrar. Ne var ki bu yeni gerçeklik doğan bebek gibi olgunlaşmış değildir, unutulmaması gereken önemli bir nokta bu. Onda ilk ortaya çıkan şey dolaysızlığı ve soyut kavramdır. Yapı temeli atıldığında bitmiş değildir; bütün kavramı bütünü kendisi değildir."

Böylece Hegel gelişimi bir zorunluluk olarak, önüne geçilemez bir akışın zorunlu sonucu olarak belir-

ler. Böylece gerçekleşmiş olandan gerçekleşmekte olana ve gerçekleşmekte olandan gerçekleşecek olana doğru bir kendiliğinden geçiş bağlantısı kurulur. Ve böylece Hegel'de şimdi'ye ve geçmiş'e üçüncü bir boyut, gelecek boyutu eklenir. Dünden yarına bağlanan süreliktir ke-sintisiz gelişimin ya da evrimin doğru olarak açıklanabilmesi için nedensellik ilkesi yetmeyecektir, neyin nereden geldiğini, neyin neye yol açtığını göstermek yetmeyecektir. Nedensellikte takılıp kalmaktır. Gerçek anlamda tarihselliğe yani üç boyutlu tarih kavrayışına ancak diyalektikle ulaşılabilir. Diyalektik yarım'ı kavramayı olası kılar, bizi dünden yarına bağlayan düşünce diyalektik düşüncedir. Hegel için diyalektik bir yöntem değil, gerçekliğin oluşma, evrimleşme biçimidir, nesneyle özneyi kendinde barındıran, hatta bütünleştiren, özdeş kılan gerçekliğin gelişim yasasıdır.

Hegel'den önce böyle bir tarih kavrayışı yoktur. Kant ve Aydınlanmacılar XVIII. yüzyıl boyunca felsefenin insanlaştırılmasına çalışmışlardır. Aydınlanmacılar dindışı bir tanrısallığı önerirken yani tanrısallığı yadsımaksızın dinseliliği yok sayarken, Kant bilginin tanrısal kaynaklı olamayacağını belirlemişti. Diderot dışında tüm Aydınlanmacılar evrim fikrinden ve dolayısıyla yetkin tarih kavrayışından uzaktılar, Diderot da evrimin gelişmiş bir felsefi tanımlamasına yönelmemişti. Aydınlanmacılar arasında tarih üzerine en çok düşünen ilerici Voltaire bizim çağdaş tarih kavrayışımıza taban tabana karşıt bir tarih anlayışı geliştirmiştir. Bu tarih kavrayışı bugün de gerici kesimin tarih kavrayışı olarak varlığını sürdürmektedir.

Dönüşümlerin olmadığı, her şeyin değişmeden kaldığı, ilerlemenin yetkin ve dönülmez yeni durumlara ulaşmak değil de düzenin yeniden düzenlenmesi anlamına geldiği bir dünyada tarih birbiriyle ilgili olmayan bir olaylar yığınıdır. Her şey birbirinden kopuk, başbaşa bir varlık özelliği gösterir bu dünyada. Uygarlıklar da, tarihin çağları da, bu çağların içerdikleri diller de duraldır. Voltaire yarattığı tarih imgesi karşısında isteksizliğe uğrar, ardarda dizilen kopuk kopuk olay topluluklarına ilgisiz kalır. Buna göre, tarih bilimi gelenek ve görenekleri araştırmak ve anlatmakla yükümlü olmamıştır. Bu da toplumu kavramada bir araç olmak demektir. Toplumu anlamak için tarihin olaylarına değil, tarihteki ilgi çekici etkinliklere yönelmek gerekir; bilimsel, sanatsal, iktisadi etkinliklere. Bu anlayışla Voltaire bir ortamın bir ortam üzerindeki, geçmişin şimdi üzerindeki, şimdinin yarın üzerindeki etkisini yok sayar. Ona göre yaşanıl

Ondokuzuncu yüzyıl düşünceye gelişim fikrini getirirken gelişim fikrine karşı fikirler de getirdi. Avrupalı bazı düşünürler gelişim fikrine karşı çıkmak için iki ayrı kaynağa bağlandılar. Bu iki kaynaktan biri eski çağ Yunan düşüncesi, öbürü de gizemci ve çileci doğu düşüncesidir. Schopenhauer karamsar felsefesini geliştirirken Hint felsefesinden bol bol yararlanmıştı.

bitirilmiş şeyler bizim için bir hiç olmasa da önemsizdir. Bu kavrayış içinde Voltaire ancak yakın zamanlar tarihini önemsemeyi önerir ve nesnel bir bakış açısı içinde dünden yarına değişeni adım adım izleyecek yerde öznal bir bakış açısı içinde şimdi'den dün'e bağlanabilecek olanı sezmeye çalışır.

Yakın tarihin bizi bugünkü tarih kavrayışına ulaştıran kaynaklarından biri de Auguste Comte felsefesidir. Fransız devriminden on yıl kadar sonra dünyaya gelmiş olan Comte da Hegel gibi Avrupa'nın, özellikle Fransa'nın en önemli toplumsal ve siyasal gelişimlerine tanık olmuştur. Hegel'in son zamanlarında ve ölümünden sonra Fransa'da patlak veren ve Almanya'yı da derinden etkileyen olaylar Comte'u toplum ve tarih karşısında duyarlı kılmıştır. Devrimden kısa bir süre sonra "devrim bitmiştir baylar" diyerek içteki gelişimleri boğmak için sözde eski yönetim biçimlerini ortadan silmek ve dünyaya ileri düşünceleri yaymak adına Avrupa'yı kana bulayan, sonunda Waterloo bozgunuyla (15 Haziran 1815) saltanatı tarihe karışan Napolyon'un yarattığı bunalım, 1830 kararnameleleriyle anayasal hakların çiğnenmesi ve bunun üzerine 27, 28, 29 Temmuz 1830 günleri halkın ayaklanması, 1831'de Lyon ipek fabrikaları işçilerinin ayaklanması, 1835 baskı yasaları, 22-24 Şubat 1848'de Paris işçilerinin ayaklanması gibi durumlar ve olaylar Comte felsefesi için belirleyici olmuştur.

Devrimle gelen kaçınılmaz sarsıntıların giderilmesi fikri Comte'da kuramla uygulamayı, gelişimle durallığı, yaşamla düşünceyi bir sistem içinde bütünleştirmek çabası olarak belirir. Onda tarih bütün ağırlığıyla kendini duyurur, buna göre geçmiş şimdi üzerinde büyük ölçüde belirleyicidir, insanlığı kuran dirilerden

çok ölümlerdir. Bununla birlikte toplumu düzenleyecek olanlar elbette yaşayan insanlardır. Ne var ki onlar ölümlerin bildirisine kulak vermek zorundadır. Toplumu aydınca yani bilgiyle düzenlemek gerekir. Bu bakış açısıyla Comte devrimden çok Napolyon'a yakın gibidir. Ona göre düzensizliğe, ne zamandır süren düzensizliğe bir son vermek için önce düşünce alanındaki dağınıklığı gidermek, bunun için bütünleştirici bir öğreti ortaya koyabilmek gerekir. Bir öğreti hem tam anlamında kapsayıcı, hem tam anlamında ussal bir öğreti bireyler arasında uyumu sağlamakta büyük bir dayanak olacaktır. Comte'a göre tarih bir geriye dönülemez değişimler alanı olmuştur. Tarihin zorunlu olarak yaşanmış evrelerinde insanlık değişik durumlar içinde olmuş, değişik aşamalardan geçmiştir. Comte bu değişimi "üç durum yasası"yla ortaya koyar. Çocukluktan gençliğe, gençlikten olgunluğa geçmesine bugünkü duruma, olumlu düşünce çağına ulaşmıştır insanlık.

Bütün bu bilgiler, bu bilgilerin temelindeki maddesel nedenler bizi bugünkü yetkin tarih bilincine ulaştırmakta apayrı katkılar oluşturmuştur. Bugün toplumu açıdan tarihe bakan bizler, tarihi tanımsallaştırmadan, tarihin bizi biz yapan büyük gücünü, çağdan çağa değişerek geçen özellikleri arasından bize ulaştırdığı derin anlamı kavırıyoruz. O artık tanrısallığın dünyada gerçekleştirdiği etkilerin bir toplamı değil, insanın gelişigüzel geliştirdiği olaylarla oluşmuş bir çeşitlilikler alanı da değil, evrimlenen bir evrende gelişen insanın, kendini geliştiren insanın gerçek ve bilimsel geçmişidir. Bugünkü yaşamın anlaşılabilmesi için, yaşamakta olduğumuz her şeyi bir bütün olarak, tüm geçmişini içinde ele almamız zorunludur. Bugün bugünkü tarih bilincinin temelini oluşturan, budur bugün bizi tarihe yaklaştıran ya da tarihe bağlayan. İnsanla ilgili her şey, bir olay, bir ürün, bir mitos ancak tarihle ya da tarihte açıklığa kavuşur. Her ürünü, her yapıtımız, hatta her edimimiz, her duygumuz ve düşüncemiz toplumsal kaynaklıdır ve ancak toplumun tarihsel bilgisine götürüldüğü zaman doğru olarak anlaşılabilir. Sorun tarihin varlığını benimseyip benimsememek sorunu değil -böyle bir sorun delillerin konusu olabilir-, sorun tarihin her oluşumunda ve o oluşumla ilgili her açıklamada ne ölçüde belirleyici ve aydınlatıcı olduğu sorundur. Karşıtlar içinde oluşmuş olanı kendi karşıtlıklarına götürerek açıklamak ve yalnızca açık seçik maddesel verileri göz önünde tutarak açıklamak yöntemi çağdaş tarih bilincine uyarlı tek yöntemdir, bunun dışındaki yöntemlerin geçerliliği ancak bağlı oldukları dünya görüşünün geçerliliği içinde tartışılabilir.

ULUSLARARASI BİLİMSEL İLİŞKİLER VE TARİHÇİLİĞİMİZİN SORUNLARI

İlber ORTAYLI

SIK tekrarlanan ama anlamını kavrayamadığımız bir gerçek, Türkiye'nin bir Balkan ve Ortadoğu ülkesi olduğudur. Şu sıralarda komşularımızla ticari ilişkilerimizi geliştirmek yönünden başarılı veya başarısız girişimlerde bulunuyoruz, ama çok az kimse dışında ülkemizin geleceği ve yaşamımızın anlam kazanması yönünden içinde bulunduğumuz kültür çevresini zenginleştirecek sıkı ilişkilerin komşu ülkelerle kurulması gerektiğini düşünmüyoruz.

Görünüşte, Balkanların ortak bir kültür ve tarihle yoğrulduğu sadece birkaç aydının tekrarladığı bir gerçek değildir. Siyasetimiz ve özellikle diplomatlarımız bu gerçeği herkesten çok tekrarlar. Ama tekrarın ötesinde bu gerçeğin açılması için gerekenlerin mutaassıp bir biçimde yapılmadığı, yapılmasının önlendiği bilinir. Bu kayıtsızlık daha da fenası engelleyici bir tutuma da bürünür. Bunun sıkıntısını en çok bilim adamları, sanatçı ve yazarların çektiği açıktır. Burada özellikle tarihçiler, edebiyatçılar, sanat adamları açısından bu kısırlığın neden olacağı sorunları hatırlatmak isterim. Özellikle tarihçi ve edebiyatçılar arasındaki mesleki ilişkiler, bilgi alışverişi sınırlı kalınca bundan geleceğin kuşakları etkilenir. Birbirinden kopmuş komşu ülke bilim ve sanat merkezlerinin ürettiği bilgi ve düşünce, hiç kuşkusuz şoven ve yanlış olacaktır ve insanlar gelecekte de birbirleriyle didişmeye devam edeceklerdir. Şovenizmi aydın sınıf üretir, ama onu yokedecek olanlar da gene aydınlardır. Tabii bu ancak dünyaya açılma, ülkeleri tanıma, başka ülkelerin aydınlarıyla içli dışlı olma koşuluyla mümkündür.

Türkiye'nin ulusal aydın grubu hangi düzende olursa olsun, kısır bir kafa yapısı taşımaya yazgılıdır. Kendi mahallesinden ve kendi mahallesinin değer yargılarından kurtulmadıkça bu yazgısı da değişmez. Arada kimi aydınlar dünyaya pencere

açtıklarını sanırlar ki yanlıştır. İngiliz dili ve anglo-sakson dünyasının kültürel bereketini inkar edecek değilim, ama bunun tek başına çok yetersiz ve asıl önemlisi bir renkte şartlandırıcı olduğunu belirtmeliyim. Bizim ülkemizde anglo-saksonluk bir renktir. Sağ, sol, orta düşünceli aydınlarımızda ortak bir renk, ortak bir tavır ve bir bakış alışkanlığı vardır ki anglo-sakson kalıplar bütününden ileri gelmektedir. Burnumuzun dibindeki Balkanlardan, Orta Avrupa kültüründen, dillerinden haberi olmayan bir ulusal aydın grubu düşünün, bu grup son zamanlarda Akdeniz dünyasının kültürel birliğiyle bile Fransız *Annale* okulunun yapıtları İngilizceye çevrilip, anglo-sakson okullarında ders olarak okutulmaya başlanınca ilgilenir oldu. Resmi kültür politikası insanların beyinlerinin uzaktaki tek merkezden programlanmasını adeta teşvik etmektedir.

Balkan ülkeleri özellikle Bulgaristan, sık sık kongreler, sempozyumlar düzenler ve Türkiye'den de bilginleri ve sanatçıları davet eder. Fizik, botanik değil, daha çok tarih, sosyoloji, edebiyat üzerine düzenlenir bu toplantılar. Birkaç yıldır Balkan dostluğu ve ortak kültürel mirasa olumlu bir yaklaşımın doğduğu görülüyor. Balkan aydınları bazı saplantılarından karşılıklı vazgeçiyor, bilinmeyen konular daha bir aydınlığa kavuşuyor. Bizim ülkemizin kurumları ise Balkanlarda bu tür girişimleri küçük Arnavutluk kadar bile yoğun ve düzenli bir biçimde yürütememektedir. Dahası var, arşivlerimizden ve kütüphanelerimizden ABD'li, Federal Alman, Britanyalı, Fransız veya İskandinavlar yararlanabilir. Balkan ülkeleri tarihçilerine ise adı geçen yerler kapalıdır. Ulusal hayatları ve kültürleri yönünden bizle ilgileri minimumda olan uzak batılılara verilen bu olanak, komşu ülke bilginlerine de verilse herhalde vesikanın somut gerçeği ortak mirasımızı daha soğukkanlı ve

yapıcı olarak değerlendirmemize yardımcı olurdu. Bundan başka niçin Balkan ülkelerinin tarihçilerine ve edebiyatçılarına araştırma bursları, konferans davetleri gibi imkanlar verilmesin ki. Tanıtma Batı başkentlerinde resmi bürolarda dağıtılan broşürlerle değil, böyle daha etkili olurdu. Komşu ülke aydınlarıyla yapılacak kültürel alışveriş ve ortak araştırmalar, ulusal aydın grubumuza da olumlu kazançlar sağlayacaktır. Aydınların dostluğu ülkelerin dostluğuna atılan en önemli adımdır.

Türkiye aydını oturduğu semtini tanımayan, beğenmeyen, uzak kibar semtlerde ahbap arayan ve orarlardan alışveriş ederek kendini avutmaya çalışan özentili küçük memur gibidir. En azından mahallesinde bulunan malın uzak semtten daha çürüğünü daha pahalıya taşır ve günün birinde bunalınca kahve içecek adam bulamaz. Bu durum hükümetlerin komşu ülkelere karşı güttüğü kültürel lakaydi politikasının sonucudur deyip geçemeyiz. Ulusal aydın grubu bazı sorunları hükümetlerden önce ve onların dışında görüp, değerlendirmesini bilmekle yükümlüdür. Aydın bulunduğu çevreyi merak edilmeye ve yakından öğrenme özelliklerine sahipse aydındır. Rumca (yeni Yunanca), Bulgarca, Sırpça, Macarca, Arapça bilen tarihçi ve edebiyat tarihçimiz kaç tanedir? Sınır vilayetlerinde yaşadığı veya göçmen olduğu için kulaktan dolma öğrenenleri kastetmiyorum. Araştırma yapmak için bu dilleri öğrenen ve inceleyenlerden söz ediyorum. Oysa hükümet politikalarının güdüklüğüne rağmen bu sorumluluk ulusal aydın grubunun vazgeçilmez bir özelliği olmalıydı. Zaten bu ilgi ve çalışma olsaydı, belki resmi politikalar bile bir dereceye kadar zorlanır, daha rasyonel hale getirilebilirdi. Bildiğim kadarıyla bu alanda birkaç aydının kahve sohbeti dışında baskı unsuru olabilecek bir hareket de yoktur. Hükümet politikalarının uzaklaşma ve yakınlaşma zikkakları ile, ülkelerarası bilim ve edebiyat hayatının alışverişi ilgisiz olmalıdır. Çünkü bilimsel ve kültürel işbirliği kısa vadeli politika dalgalanmalarıyla uyum sağlayamaz. Bilim, kültür ilişkilerine ve ortak tarihten araştırmalarının yazgısına karar veren bürokratların çoğunlukla bu gibi konuların çok dışında kalan kimseler olması durumun traji-komik boyutlarını büyütür. Sonuçta, sıkıntıyı ciddi araştırmacılar, sanatçılar ve tabii gelecek kuşaklar çeker. Ama denetleyici organ nedir? Bu konuda bürokrasiyi denetleyecek bir organ yoktur, sadece bir grup ve onun etkinliği vardır. Yani ulusal aydın grubu ve onun öğrenim ve yaratma çabası.

ÇAĞDAŞ DÜŞÜNCELERİN SAVUNUCUSU DEVLET ADAMI NICOLAE TITULESCU

Türkkaya ATAÖV

SHAKESPEARE, PUŞKİN,
TITULESCU

SHAKESPEARE'i ya da Puşkin'i okurken, "aman dikkat etse, yoksa kendini öldürtecek!" diye endişe eden herhalde yalnız ben değilim. Oysa, her ikisi de kaç yüz yıl önce ölüp gitmişlerdir. İki büyük savaş arası dönemin seçkin devlet adamı ve Romen halklarının olduğu kadar uluslararası hukukun da olağanüstü savunucusu Nicolae Titulescu'nun (1882-1941) eylemine bakıp yazdıklarını okudukça aynı duygulara kapılmak olasıdır.

Shakespeare iki dönemin eşğinde yaşamıştı. Feodalizm ölmekteydi, ama sermayeci düzen de henüz doğmamıştı. Ünlü İngiliz ozan ve büyük tiyatro adamı her ikisini de yerd. Rönesans'ın devrimci özüne bağlı kalarak soyluluğa, dinsel fanatizme, ırkçılığa ve Orta Çağın zararlı tüm düşüncelerine cephe aldı. Shakespeare eşitlikten yanaydı. *Otello* adlı oyununda zenciyi hem ahlaken, hem de entelektüel yönden Venedikli soylulardan daha değerli bir tip olarak çizdi. Büyük ölçüde

ilk zenci köle ticareti yapan, o yüzyılın İngiltere'sinde bunun ne denli tehlikeli olabileceği bilmem ilk bakışta gereği gibi anlaşılabilir mi? *Venedik Taciri*'nin üçüncü perdesinin ilk sahnesinde Shylock'un monologu, bugün de, dünya edebiyatında bütün halklar ve dinler için eşit hakların en iyi savunması olarak kabul edilmektedir. *Atinalı Timon* ve *Kral Lear* gibi oyunları yanlışların üstüne cesaretle yürüyüp gerçekleri araştırır. Bu tavırlarından ötürü en azından rahatsız ettiği çıkar çevrelerinin tepkisi akla çok şeyler getiriyor. Puşkin'in hem yazdıkları, hem yaptıkları birçok düşün ve yazın adamının, bu arada Thomas Mann'ın söylediği gibi, insana karşı içten bir ilginin ve toplumsal bir yaratık olarak tüm sorunlarının ifadelidir. Ama Puşkin adaleti ve insan gururunu ateşli bir biçimde savunmasını kendi yaşamıyla ödemiştir.

Titulescu da, birçok yönleriyle, zamanının ötesinde biridir. Kuşkusuz iyi bir Romen ve kendi ülkesinin haklarının yetenekli bir savunucusudur da. Ancak, A.F. Frangulis'in yayınladığı *Dictionnaire Diplomatique*'deki yazıları ile (6 Mayıs 1929'da Alman Reichstag'ında yaptığı) "Barışın Dinamikleri", (19 Kasım 1930'da Cambridge Üniversitesi'ndeki) "Barış Düşüncesinin Gelişmesi", (3 Haziran 1937'de Avam Kamara-sındaki) "Bugünkü Barışı Korumanın Pratik Yöntemleri" ya da (19 Haziran 1937'de Bratislava'da Komansky Üniversitesi'ndeki) "Düzenli Düşünce" başlıklı konuşmaları bugün de (ama o günleri anımsayarak) okunduğunda, bu kişiye birle-rinin zarar vermek isteyeceğini düşündürmektedir.

Zaten, öyle de olmuştur. Bu sayılan devlet adamı yabancı faşistlerle kendi ülkesindeki aşırı sağ kanat güçlerinin işbirliği sonucu, 29 Ağustos 1936'da hükümetten atıldı. Yalnız o zamanki Romen Kralı İkinci Karol onu kişisel diktatoryası için önde bir engel olarak görmekle kalmamış, muhalefet partilerinin birçoğunun önde gelenleri, giderek bazı İngiliz ve Fransız politikacıları da ona düşman kesilivermişlerdi. Görevden birden uzaklaştırıldıktan sonra, 19 Mart 1941'de Fransa'da Cannes'da ölmüştü. Oysa, daha sonraki olayların gösterdiği gibi, yalnızca kendi ülkesinde değil, Avrupa'ya daha çok şeyler verebilecek, bu arada faşizmi geriletip barışın korunmasına büyük katkıları olacaktı.

PARLAK MESLEK YAŞAMI

Titulescu'nun parlak bir meslek yaşamı olmuştur. İleri Üniversitesine kamu hukuku öğretim görevlisi olarak atandığında henüz 23 yaşındaydı. 1912'de Romen Parlamentosuna seçilmesiyle politikaya atılmış oluyordu. 1917'de Maliye Bakanı oldu. On yıl sonra da, Romen dış politikasına yön vermeye başladı. 1930 ve 1931 yıllarında, Milletler Cemiyeti'nin Onbirinci ve Onikinci Meclislerinin Başkanlığına getirildi. Öteki ülke delegelerinin oylarıyla bu peşpeşe seçilme bu uluslararası örgütün tarihinde tek olay olarak kaldı. 1927'de, Paris'teki Uluslararası Diplomasi Akademisi'nin Başkan Yardımcısı olmuş, 1934'de de Başkanlığına getirilmişti.

1930'lar Avrupasının intikamcı faşist devletlerini eleştiren ve barışı korumaya çalışan yetenekli ve yılmaz bir kişi olarak, zamanının en aklı-başında devlet adamlarının ön safındaydı. Bunun yaparken, hiç kuşkusuz, kendi ülkesinin çıkarları ve gereksinimlerinden yola çıkmış olması kadar doğal bir şey düşünülemez. Ancak, hem uluslararası sahnede gördüğü destek, hem de 1941'den sonraki olaylar kendi ülkesiyle bütünleştirdiği genel dünya görüşünün ne denli onaylandığını kanıtlar. Önemli olan şu ki, bu Romanyalı'nın (dünya şiddetli gerginlikler ortasında çalkalanırken) Milletler Cemi-

Titulescu Türk diplomatı Numan Menemencioğlu ile

yeti Meclisinin başkanlığına peşpeşe seçilmesi ortak hak ve çıkarlar için başkanlarının gözünde de iyi bir savaşım vermekte olduğunun işareti sayılmalıdır. Demek ki, onun önderliğinde Romanya da doğru yoldadır. Hele bugün kendi çağdaşlarının değerlendirmesinden daha da büyük bir değerlendirmeye kavuşmuştur. Belinsky'nin Puşkin için söylediği Titulescu için de pekala doğrudur: "Bu kişiler ölümün geldiği noktada durmayıp toplumun bilincinde gelişmesi sürüp giden, hep yaşayan ve büyüyen olayların parçasıdır."

Titulescu'yu bugün okuyan biri, temelde Romanya'nın tercihleri bir yana, kendi zamanının sınırlarını aşabilen ve bu arada daha iyi bir dünyanın biçimlenmesi için birçok düşünceleri içeren görüşlere sahip olma anlamında, uluslararası ilişkilerin "bilim"ine çok yaklaşmış bir ustayla karşı karşıya olduğumuzu anlar. Titulescu savaşların getirdiği tüm acılara tanık olmuş biriydi.

Önce Romanya'yı, ama aynı zamanda bütün Avrupa'yı bundan korumak istiyordu. "Güçün yasa" yerine "yasanın gücü"nü koymaktan yanaydı. Daha iyi bir dünya yaratılması için ilk düşüncelerinin rehberi Take Ionescu olmuştur; onun da modeli C.A. Rossetti'den başkası

değildi. Bu üçü artan heyecanla peşpeşe gelen üç kuşağın simgesidirler.

Titulescu uzun ömürlü bir barış mekanizmasına, ulusal bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygıya, eşit haklara, iç işlerine karışmamaya, halkların kendilerini daha da büyük bir değerlendirmeye kavuşturmasına, saldırganın çeşitli biçimlerde tanımlanması gereğine, savaşın çatışmaların çözümünde bir araç olmaktan çıkarılmasına ve anlaşmazlıkların barışçı yoldan üstesinden gelebilmek için uluslararası hukuk araçlarının ayrıntılarda bile saptanmasına inanıyordu. Bu sayılanların kabulünü uluslararası ilişkilerin olumlu yönde gelişmesi için gerekli görüyordu. Bugün, ister Birleşmiş Milletler sisteminin içinde ve isterse dışında olsun, aynı inançların vurgulanmakta oluşu Titulescu'nun yıllar önce sahip çıktığı bu ilkelerin geçerliliğini kanıtlar. Titulescu'nun yazdıklarını ve yaptıklarını gözden geçirir ve bu arada Atatürk'ün Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüşti Aras'ın, iki kez buluşmamızda, bana bu Romen devlet adamı hakkında söylediklerini anımsarsam, bu olağanüstü Avrupalının ansiklopedik bilgi, geniş hukuk anlayışı, sağlam bir mantık, benzeri zor bulunur bir konuşma sanatı ve kap-

samlı görüşlerine bağlılıkla tanımlanabileceği sonucuna ulaşabilirim.

BARIŞIN KORUNMASI İÇİN

Titulescu'nun düşünceleri içinde önde gelen kavram barışın gerçekçi biçimde korunması için gerekli mekanizmanın yaratılmasıydı. Nerdeyse bir çeyrek yüzyıl barışın siperlerini korumakla görevli bir asker gibi didindi durdu, demek yanlış olmaz. Uluslararası ilişkiler disiplininin teorisiyle uğraşanlar, onun Romen Parlamentosunda, Milletler Cemiyetinde, İngiliz Avam Kamara-sında, Alman Reichstag'ında ve Cambridge, Atina ve Komensky Üniversitelerinde yaptığı konuşmalarda, dünya hala savaşa alışkın olduğu ve birbiriyle içiçe olmanın bugünkünden çok daha az anlaşıldığı bir ortamda, evrensel barış idealine bağlılığını görecektir. Akılcılığa olduğu kadar ahlaka da dayalı fikirleri ve eylemleri bütüncül bir sistem içine ustalıkla dokunmuşlardı.

Önce, Milletler Cemiyeti'nin mimarlarından biriydi. Barışın kendi kendine gelmeyeceğini, bunun uğruna iyi işleyen ve sürekli bir örgütün gerekli olduğunu biliyor ve bunu kurmaya çalışıyordu. 1934'de Ankara'ya geldiğinde şöyle demişti: "Barış yalnızca bir kelime değildir. Ondan yana olmak da yetmez; barış örgütlemek gerekir!" Savaş uluslararası anlaşmazlıkların çözümünde bir araç olmaktan çıkaran Briand-Kellogg Misakından yana çıkması doğaldı. Uluslararası ilişkileri eşit haklara sahip egemen siyasal birimler arasında bir sistem olarak değerlendirdiyordu. Bu sistem içinde, bir "süper devlet"e yer yoktu. Barış bütün devletlerin işbirliğine dayanıyordu. Ulusal egemenlik kavramı, tüm sonuçlarıyla birlikte, Titulescu'nun sisteminin belkemiğini oluşturuyordu. Uluslar dünya politika sahnesinde anarşik biçimde hareket edemeyecekti; hepsi katılacak ve eşitlik temeli üstünde işbirliği yapacaklardı.

Barışın ve güvenliğin ilk adımı olarak dengeli ve gittikçe artan bir silah indirimini, onun sonunda da tam ve genel bir silahsızlanmayı görüyordu. Silahsızlanma görüşündeki tikanlıkları; ustaca açtıktan başka, somut önlemlerin gereğini yinelemekteydi. Onun yarım yüzyıl önce üstünde durduğu bu pratik yola bugün "güvenlik veren önlemler" (CBM) deniyor. Ona göre, şu üç öge, yani "silahsızlanma derecesi, güvenlik derecesi ve eşitlik ilkele-rinin uygulanması derecesi" arasında doğru sentezi yaratmayan bir silahsızlanma anlaşması siyasal olana-klara uygun düşmeyecekti. Silahsızlanma Konferansı büyük devletler arasındaki çelişkilerden ve Alman-ya'nın Milletler Cemiyetine muhale-

Aras, Titulescu ve Çiğerin

fete başlamasından ötürü başarısızlıkla karşılaşınca, ortak güvenliği yaşatabilmek için yeni formüllerin çoğu hep ondan geldi. Diploması, onun çabalarıyla, bir sanat gibi uygulanan ama sistematik bilgiye dayalı bir mantık yöntemi olarak neredeyse "bilim" niteliğine büründü.

BALKANLAR VE ORTA AVRUPA

Titulescu, bizim için de çok önemli olan bir bölgede, Balkanlar'da ve Orta Avrupa'da barışın örgütlenmesi uğruna çabalar harcayan biriydi. Buralarda konumu olan orta büyüklükte ve küçük devletler Avrupa siyaset sahnesine kendine özgü iki kuruluş vermişlerdi: (Romanya, Çekoslovakya ve Yugoslavya'dan oluşan) Küçük Antant ile (Romanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan'dan oluşan) Balkan Antantı. Balkan Antantı'nın kurulmasıyla Küçük Antant'ın yeni baştan örgütlenmesi 1930'larda tehlike olmaya başlayan Nazi Almanyası ile faşist İtalya'nın zayıf düşürdüğü Avrupa güvenliği fikrini korumak içindi. Ortak güvenliğin bölgesel organları olan bu iki antant kendi coğrafya sınırları dışına taşarak barış sisteminin yaygınlaşması yollarını aradı, durdu.

Küçük Antant Tuna bölgesi için değerli bir barış aracıydı. Nazi Almanyasının sınırları değiştirmeye yönelik eğilimlerine karşı bilinçli-

di. 1925 yılında imzalanan Locarno Andlaşması Almanya'nın Batı sınırlarının, yani Belçika ve Fransa ile olan sınırlarının korunmasını garanti etmiş, ancak Avusturya, Çekoslovakya ve Polonya ile olan sınırları için aynı garantiyi vermemişti. Kısacası, Alman faşizmi Doğu yönünde, yani Sovyetler Birliği'ne doğru genişlemeye itiliyordu. Küçük Antant ülkeleri ülkeleri kendilerini de çok yakından ilgilendiren bu gelişmeler karşısında, Sürekli Konsey ve Ekonomik Konsey adlı iki yeni kurul kurduktan başka, birbirlerinin onayı olmadan üçüncü taraflarla siyasal ya da ekonomik andlaşmalar imzalamamayı kararlaştırdılar.

Balkan Antantı Doğu Avrupa'nın 1919-1923 anlaşmalarına dayalı olarak yaratılan yeni sınırlarını koruma çabalarından biriydi. Almanya'da Hitler'in iktidara gelişinden sonra, Titulescu saldırganın tanımına dair kapsamlı bir anlaşma yapma yolundaki eylemlerini artırdı. 1933'te imzalanan bu uluslararası belgeye on devletin imza koymasında onun emeği vardır. Bu olay Küçük Antant ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin normalleşmesinde önemli bir adım da oldu. Gene 1933'de bir grup Latin Amerika devleti saldırı savaşlarının durdurulmasını engelleyen Saavedra Lamas Misakı'nı imzalamışlardı. Titulescu Romanya, Küçük Antant ve Balkan Birliği adına, dünyanın bir başka köşesindeki bu Misak'a 12 Aralık 1934'de katıl-

dı. Bu yıllarda, Almanya, Sovyetler Birliği, Polonya, Çekoslovakya ve Baltık ülkelerini bir ortak güvenlik sistemi içinde toplayacak Doğu Paketi olanaklarını da araştırmaktaydı. Ancak, bu tasarı Alman ve Polonya muhalefetinden ötürü gerçekleşemedi. Bunun yerine geçen Fransız-Sovyet, Fransız-Çek ve Sovyet-Çek andlaşmaları yalnızca 'sınırlı başarılar olarak kaldı.

Titulescu'nun Balkan halkları arasında daha yakın ilişkiler istemesi doğaldır. Üç başkenti de ziyaret eden Romanyalı Ankara'ya 17 Ekim 1934'de gelmişti. 4 Şubat 1934'de imzalanmış olan Balkan Antantı öteki Balkan ülkelerine de açıldı. Barışın evrensel ve bölünmez olduğuna inanan Titulescu Küçük Antant, Fransa ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri güçlendirmeye özen gösteriyor, Fransız Dış İşleri Bakanını Haziran 1934'de bu amaç için Bükreş'te kabul ediyordu.

Balkan Antantı'nın, bilindiği gibi, mutsuz bir sonu oldu. Ama Balkanların bugünkü haritası 1934 Antantı mimarlarının korumaya çalıştığı sınırların aşağı yukarı aynıdır. Demek ki, Antantın ortadan kalkışı hikayenin tümünü anlatmaya yetmiyor. Önemli olan o hedeflerin korunmasıdır. Antantın çökme nedenlerine gelince: Önce, bu kuruluşun dayandığı iki Batı Avrupa ülkesi olan İngiltere ve Fransa Nazi Almanyasının 7 Mart 1936'da Rhine-

Titulescu Atatürk'ün Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras ile

land'ı işgalini onaylayarak önemli bir ilkenin çiğnenmesine ses çıkartmamış ve böylece Doğu Avrupa'nın yabancı faşist saldırısına açık duruma gelmesini kolaylaştırmış oluyordular; sonra, ulusal duygular bazı Doğu Avrupa ülkelerinin yönetici sınıflarını, ilk başlarda, Nazi saldırganlığına karşı koymaya itmişse de, sınıf bilinçleri ortak düşmana karşı Sovyetler Birliği ile herhangi bir işbirliğine engel olmuştur.

Balkan Antantı üyeleri Nazilerin Üçüncü Reich'i bir saldırı aracı durumuna getirmek istediklerinin farkındaydılar. Dört üye de sınırların değişmesine karşıydı; bundan ötürü, paktın hedefi savunmadan başka birşey olamazdı. Hitler ve Mussolini'nin bu pakta muhalif oluşu da bu yargının doğruluğuna bir

kanıttır. Titulescu'nun Türk, Yugoslav ve Yunan meslektaşları da başkalarına zarar vermeden birbirlerine yardım noktasında anlaşmaktaydılar.

Romanya'da yayınlanan *Magazin Istoric* dergisinin yayın müdürü Cristian Popișteanu'nun *Romanya ve Balkan Antantı* adlı kitabı Roman diplomatik arşivlerine dayanarak yazılmış ve Balkan Antantı hakkında herhalde ilk büyük araştırma. Öteki Balkan dillerine çevirisi kuşkusuz yararlı olur. Tefik Rüşti Aras dahil, dört dışişleri bakanının fotoğrafı kitabın kapağını süslemektedir. Yazar, birkaç yıl önce, benim elimle Atatürk'ün eski Dış İşleri Bakanına kitabı yolladığında, Titulescu'nun başarılarında da, karşılaştığı sorunlarda da payı olan Aras genç

kuşakların 1930'larda bölgemizde faşizme karşı kurmaya çalıştığımız sistemleri inceleme gereksinimini ilerde daha fazla duyacaklarını söylemişti.

Ne var ki, faşizm güçlenip ilerledikçe, her iki antant da geriledi. Durumu değişmeyen bir tek Türkiye oldu. Belgelerin incelenmesi faşist güçlerin Balkan Antantına karşı diplomatik ve ekonomik saldırılara giriştiklerini ve onu nihayet parçaladıklarını gösteriyor.

FAŞİZME KARŞI

Ancak, Titulescu'nun faşizme karşı olan çizgisi çok açıktır. Romen devlet adamı Etyopya'ya saldırıyı kımayanların başındadır. Atatürk Türkiye'si ona bu ve benzeri tavırlarda tam destek olmuş, Türkiye'nin faşizmin Doğu Akdeniz'de ve Balkanlar'da genişleme tasarılarına karşı tavrı da o yıllarda belirginleşmiştir. Türkiye faşist İtalya'ya Etyopya saldırısından ötürü ekonomik yaptırımlar uygulamakla görevli beşler komitesinde üyeliğe de seçilmiştir. Gene Titulescu'ya dönersek, bu Romen devlet adamı 14 Ekim 1935'te, yani saldırıdan bir kaç gün sonra, Milletler Cemiyeti Misakı'nın 16. Maddesi'nin İtalya'ya uygulanmasını istemiştir. Cemiyetin merkezinde Etyopya İmparatoru o ünlü konuşmasını yapmaya hazırlanırken, bir grup faşist gazeteci konuşmayı engellemek isteyince, duruma müdahale edip konuşmanın gerçekleşmesini sağlayan Titulescu'dan başkası değildi.

Daha çok I. Babici'nin yaptığı son araştırmalar da gösteriyor ki, Titulescu Almanya ve İtalya'nın İspanya Cumhuriyetine saldırısına karşı da övülmeye değer bir savaşım vermiştir. Romen Hükümeti, onun telkinleriyle, Fransa'dan kendi için ısmarladığı uçak ve topları Cumhuriyetçilere devretmiş, Sovyetler Birliği'nden İspanya'ya yollanan yardımın Romen topraklarından geçmesine izin vermiştir.

Titulescu'nun Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkiler kurması kendi meslek yaşamı üstünde de etkileri olan önemli bir olaydır. 1936'da Balkan Basın Birliği'nde yaptığı bir konuşmada, Romanya'nın bütün devletlerle, hiçbir ayırım yapmadan, dostluk ilişkileri içinde olmak istediğini söylüyordu. Eşitlik ve egemenlik üstüne düşünceleri *Dictionnaire Diplomatique*'de yayınlanan "Devletlerin Egemenliği ve Barışın Örgütlenmesi" adlı yazıda bulunabilir.

Milletler Cemiyeti'ni de bu yolda etkili bir araç durumuna sokmaya çalıştı. Bu örgütün yaptırımlarının, yalnız faşist hükümetlerin is-

yankar tutumundan ötürü değil, İngiltere ve Fransa'nın ödünkü tavırlarıyla da başarılı olamaması uluslararası dayanışmaya büyük bir darbe oldu. Batılı devletlerin ödünleridir ki, Almanya'ya saldırılarını yinlemede cesaret verdi. Almanya Rhine-land'ı işgal edince, ona karşı sert tepkiyi gösteren gene Titulescu'ydu. Her iki antant da topraklarının bütünlüğünü garanti eden andlaşmaları savunmaya kararlı olduklarını açıklamakta gecikmediler. Bu arada, Yugoslavya'nın Milan Stoiadinovic'in etkisiyle gruptan ayrılmasını engelleyen de Titulescu oldu.

Lozan Andlaşmasında Türk Boğazlarıyla ilgili hükmü değiştirerek bu topraklar ve sular üstünde tam egemenliğimizi kurmak için girişimde bulunduğumuzda, bizi destekleyenlerin en başında gene Titulescu geliyordu. Titulescu Türk isteklerinin bu devletin egemenlik hakları açısından doğru olduğunu söylüyordu.

Titulescu'nun çağdaşları arasında pek azı dünyanın ekonomik sorunlarının çözümünün genel barış için gerekli olduğunu anlamıştı. Romen devlet adamı bugünkü Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen düşüncelerinin bir anlamı ilk hazırlayıcılarındandır. Açlığın, işsizliğin, ana maddelerde olduğu kadar pazar ve kredi alanlarındaki bunalımın ve ticarete konan bazı sınırların halkların kaynaşmasına engel olduğuna dair yaratıcı düşünce ondan çıkmıştı. Öncüsü olduğu her iki antanta da bütün Avrupa'ya yayılmasını istediği geniş ekonomik işbirliği önlemleri ve örgütlenmesi istedi. Birbirine rakip ve kendi içine kapalı devletler grubuna karşıydı. Orta Avrupa'nın bölünmesine karşı savaştıkları, 1931'de Cenevre'de bugün de hiç yadırganmayacak olan şu sözleri söylemişti: "On tane değil, tüm dünyayı ilgilendiren bir ekonomik sorun vardır. Uluslararası bir organın dünya ekonomisini bir tek sorun olarak inceleme gereksinimini duyacağı gün gelecektir." Titulescu'nun sözünü ettiği toplantı 1964'de Cenevre'de bir araya gelen Ticaret ve Gelişme Dünya Konferansı oldu. Nicolae Dascalu'nun *Revue des etudes Sud-est europeennes* dergisindeki yazısı (1981) gibi bazı yeni araştırmalar Küçük Antant içinde bir Avrupa Ekonomik Topluluğu yaratma girişimlerinden söz ediyor.

Titulescu'nun asıl değeri temel düşüncelerle ayrıntıları birbirinden iyi ayırması ve çağını çok aşan görüşlere sahip olmasıydı. Avrupa'yı faşizmin istila edeceği henüz yaygın olarak bilinmediği sıralarda, burjuva kökenli olan bu siyasi çehre alarm çanlarını oldukça erken çalmaya başladı. Hem yerli faşizme karşı durdu, hem de kendi ülkesinin Nazi

Almanya'sının boyunduruğu altına girmesine direndi. Uluslararası yaşama birtakım yenilikler getirmek istemesi yalnızca teorilerle sınırlı kalmıyordu. İlerici güçlerle gericilerin karşı karşıya geldiği dönemlerde önemli bir rol oynadı. İktidarda kaldığı sürece doğru olan düşüncelerini uygulama yollarını aradı, bazılarının yaptığı gibi onları değiştirme yollarına sapmadı. Küçük bir ülkeden geliyordu ama, gerçekten, büyük bir siyaset izlemekten geri kalmadı.

ATATÜRK'ÜN SÖZÜ

Aktif siyasal yaşamdan zorla ayırıldığında o zamanki Romen Başbakanı G. Tatarescu bunu kabininin "uyumlu" olması için gerekli gördüğünü söylemişti. Titulescu, hükümeti kurmuş olan Liberal Partide değildi. Ancak, işin doğrusu şuydu: Titulescu'ya karşı içte de, dışta da belirli çevrelerden kaynaklanan bir muhalefet büyümekteydi. Alman siyasetine eğilimli olan Romen Kralı Titulescu'nun aşağı yukarı tüm düşündüklerinin karşıtı sayılırdı. Aras'ın *Görüşlerim* adlı kitabından öğrendiğimize göre (s. 71), Kral İkinci Karol İstanbul'a geldiğinde o sırada hasta olan Atatürk'ü görmekte ısrar eder. İlk nezaket cümlelerinden sonra Romen Kralı sözü Çekoslovakya'ya getirerek Alman istekleri karşısında Çek Cumhurbaşkanı'nın Südetenland sorununda "anlayış" göstermediğini söyleyince, Atatürk'ten şu yanıtı alarak susar: "Bir Devlet Başkanı korunması kendine emanet edilmiş olan toprakların başka birine devri konusunda nasıl 'anlayış' gösterebilir?"

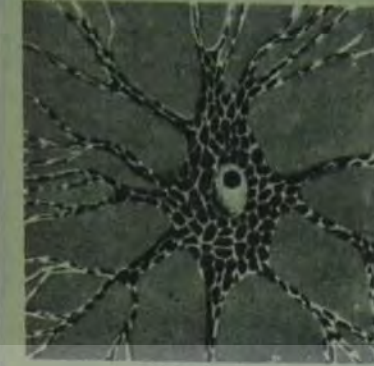
Titulescu'nun yılmadan, yorulmadan ve cesaretle ileri sürdüğü düşünceleri ve yaratmak istediği sistemler Avrupa'yı ve dünyayı bir felaketten kurtarmadı. 1919-1939 yılları arasındaki dünyanın kendi iç çelişkileri Titulescu'nun sonunda başarılı olmasını önledi. Ama o zamanki koşulların yerleştiği sınırlar bir yana, düşünceleri bugün hala geçerlidir. Avrupa'nın da, dünyanın da bugün birçok bakımlardan 1930'lardan farklı olduğu su götürmez. Ancak, sorunlar arasında bir benzerlik de yok değildir. Gene artan silahlanma karşısında barışı korumak zorundayız. Silahsızlanma gereksinimi bugün de sürüp gidiyor. Titulescu'nun üstünde durduğu Yeni Uluslararası Ekonomik Düzenin gereği bugün oldukça yaygın bir biçimde kavranmış durumda. Acımasızlığın Shakespeare, Puşkin ve Titulescu dönemlerinden, bugün, daha etkin bir tekniğe kavuşmuş olduğu bellidir. Ama her dönem, iyi ve kötü yanlarıyla, bir sonrakine yeni bir şey bırakır. Ve hiçbir dönem söylenebilecek her şeyi söylemiş sayılmaz. Ama hiç kimsenin çabası da boşa gitmiştir denemez. Birlik bir

değişikliğe er geç yol açar. Bu birikimin büyük taşlarını koymak bazan çatıyı kapatmak kadar önemlidir. Titulescu'nun adı barışın büyük inşacılarının Pantheon'una iri harflerle daha, şimdiden kazınmış durumdadır.

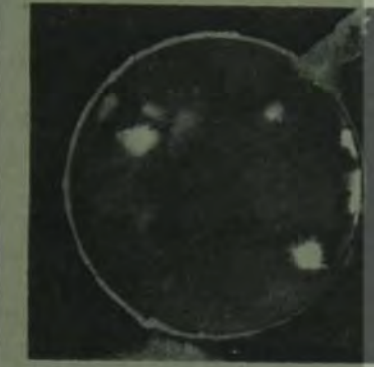
BUGÜNKÜ ROMANYA'YA KALAN MİRAS

Bugünkü Romen dış politikası ise, Titulescu'nun tercihlerinin bir devamı, uluslararası hukukun üstünlüğüne saygının zamanımız koşullarında uygulanmasıdır. Titulescu geleneğinin bir gereği olarak, Romanya bu ilkeleri yalnızca teorik düzeyde savunmakla kalmamakta, pratik ve somut önlemleri de almaktadır. Titulescu da, bugünkü Romen dış politikası da uluslararası hukuk ilkelere bütün devletler için aynı biçimde bağlayıcı olduğuna, hukukun bölünmezliğine ve herkesin ona saygı göstermekle yükümlü olduğuna inanır. Herhangi bir siyasal ittifaka üye olan ülke de dünya ulusları önünde ve uluslararası hukuk normları çerçevesinde hareketlerinin hesabını vermek zorundadır. Birleşmiş Milletler gibi, devletlerin bir araya geldikleri organlar, aynı zamanda, ortak hedefler için çabaların uyumlaştırıldığı sahneler olmak zorundadır. Romanya bu örgüte kabul edildiğinden beri çok yanlı diplomasiyi aktif biçimde yararlanarak Titulescu'nun diplomasisini anımsatır birçok girişimlere öncülük etmiştir. Romanya'nın bundan yirmi yıl kadar önce yaptığı ve "Farklı Toplumsal ve Siyasal Sistemleri Olan Avrupa Devletleri Arasında İyi Komşuluk İlişkilerini Geliştirme Amacıyla Bölgesel Düzeyde Eylem" konulu önerisi somut bir adımdı. Bu öneri Soğuk Savaş ortamına ağır bir darbe olduktan başka, küçük ve orta büyüklükteki devletlerin ağırlık kazanmalarına da yardımcı olmuştu. Gene aynı yıl, Romanya'nın kabul ettirdiği ve dünya gençliğiyle ilgili başka bir öneri yetiştirilen kuşaklarda barış ruhunun yerleşmesi için somut örnekler sıralanıyordu. Romanya, gene Birleşmiş Milletler çerçevesinde, ekonomik ilişkilerin çeşitlenmesi yoluyla gelişme konusunun mimarlarından biridir. 1970'de kabul edilen ve silahsızlanma yarışına karşı çıkarak bu yarışın ekonomik ve toplumsal zararları üstünde duran karar da Romanya'nın önerisiyle dünya kamuoyunun önüne gelmişti. Ulusların gelişmesinde modern bilim ve teknolojinin rolünü vurgulayan Birleşmiş Milletler kararı da gene Romanya'nın öncülüğünde alınmıştı. Ayrıntılı incelenmesinden dünya barışı ve gelişme açılarından büyük dersler çıkacak olan bu girişimler Titulescu geleneğinin bir zaferi olduktan başka, barış ideallerine ve insanlığa hizmetin göstergeleridir de.

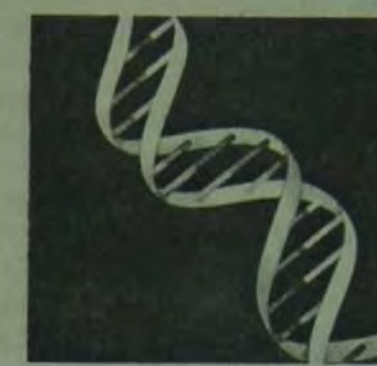
Hayatın kökleri

Güneş diye bir yıldız

İkili Sarmal

Einstein

yazko

BİLİM DİZİSİ

Geleneksel olarak bilimsel diye nitelendirilen konuların çoğu, günümüzde hemen herkesin bilmesi gereken konulara dönüştü. YAZKO'nun yeni başlattığı *Bilim Dizisi*, günlük yaşamı ve teknolojiyi olduğu kadar, sanatı ve felsefeyi de doğrudan etkileyen bilim ürünlerini okurun kolayca anlayacağı bir dille sunmayı amaçlıyor. Çünkü günümüz insanı, özellikle günümüz gençliği artık pek çok şeyin üstesinden kendi bilgileriyle gelmek zorunluluğu ile karşı karşıyadır.

Yazko : P.K. 442 Sirkeci - İstanbul

savaş yayınları

TARİH-BİLİM-EKONOMİ DİZİSİ

SOSYALİST PLANLAMADA GELİŞMELER

Korkut BORATAV

ALTHUSSER ÜZERİNE

Ömür SEZGİN

EMPERYALİZMİN TÜRKİYE'YE GİRİŞİ

Orhan KURMUŞ

ERMENİ SORUNU VE YÖNTEM

Türkkaya ATAÖV

TÜRKİYE'DE DEVLETÇİLİK

Korkut BORATAV

NAZİZM DÖNEMİ ALMAN EKONOMİSİ

Charles BETTELHEIM Çev: Kenan SOMER

Zafer Çarşısı No: 14 Yenışehir-Ankara

MEHMED CAVİD BEY VE SENDİKA HAKKI

Mesut GÜLMEZ*

İTTİHAT ve Terakki'nin Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey, ülkemizde toplu iş ilişkileri alanında ilk yasal düzenlemeyi yapan 1909 tarihli Tatil-i Eşgal Yasası'nın Meclis-i Mebusan'da görüşülmesi sırasında sendika ve grev haklarını savunmuş, özellikle hükümet tasarısındaki sendika yasağına, benimsediği liberal dünya görüşü çerçevesinde, tutarlı gerekçelerle karşı çıkmıştır. İkinci Meşrutiyet'in bu ünlü simasının sendika hakkı konusundaki düşüncelerini, söz konusu yasanın tümü üzerinde yaptığı konuşması ile üç yazısı çerçevesinde ve büyük ölçüde kendi anlatımına bağlı kalarak sunacağız. Sendika hakkının tarihsel gelişme aşamaları ve sendika kavramı konularındaki düşüncelerine değindikten sonra, sendika yasağına karşı çıkış gerekçelerini ele alıp, genel bir değerlendirmeye çalışacağız.

TARİHSEL GELİŞME ÇİZGİSİ: YASAKÇILIKTAN TANIMAYA

Mehmed Cavid Bey, sendika ve grev haklarının hukuksal plandaki tarihsel gelişiminin yasakçılıktan tanımaya doğru bir çizgi izlediğini çok iyi bilmektedir. Avrupa'daki, özellikle de Fransa'daki gelişmeleri gözönüne alan Cavid Bey, tarihsel evrimin ilk aşamasında sendika ve grev haklarının suç ya da yasa aykırı sayılarak yasaklandığını ve baskıcı yönetimlerin işçi sınıfına karşı izledikleri yasakçı tutumu şöyle anlatmıştır:

"Ale-l-umum cemiyâta karşı gösterilen bu adem-i itimat, heyet-i içtimaiyenin günlüğü sınıfı olmakla maruf bulunan ameleler

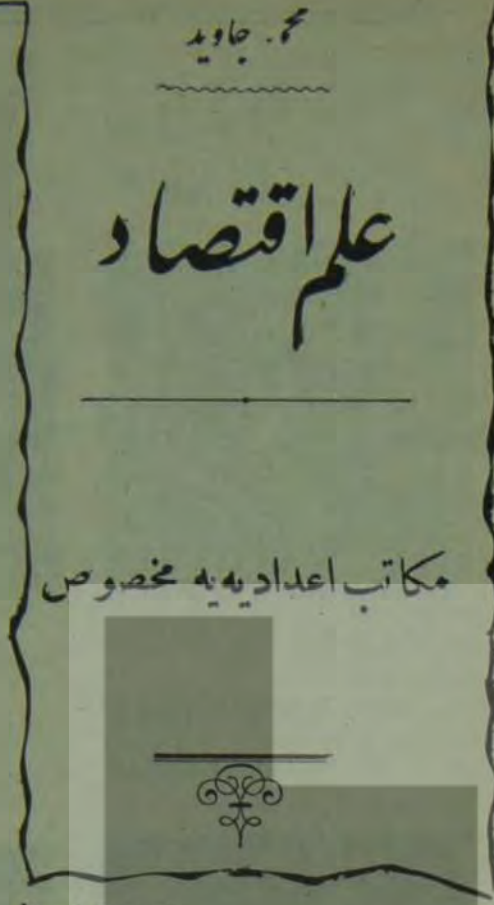
hakkında daha ziyade bir şiddet peyda ediyordu. Tatil-i eşgal etmek bir cürüm, müdafaa-i menafi zımında ittihat eylemek kanuna muhalif bir hareket gibi telakki edilmekte idi" (1324:1).

Ne var ki, işçilere karşı izlenen yasakçı ve baskıcı tutum, çeşitli etkenler sonucu gerilemek zorunda kalmış; grev ve sendika haklarının yasalarla tanınması evresine ulaşılmıştır. Bir yandan "kavaid-i selimiye-i iktisadiye"nin genelleşmesi ve yayılması, öbür yandan Fransa'da birbirini izleyen ihtilaller ve "terakkiyat-ı sınaîye" dolayısıyla işçi sınıfının günden güne önem kazanması, sendika ve grev haklarını yasaklayan yasaların değiştirilmesini gerektirmiştir. Bunun sonucu olarak da, önce işçilere "tatil-i eşgal etmek", yani greve gitmek hakkı verilmiştir. Ancak Cavid Bey'e göre, örgütlenme hakkından yoksun olan grev etkili olamazdı, sendika hakkının da tanınması gerekirdi:

"Fakat ameleler arasında bir ittihad-ı kavi vücut bulmayınca grev çıkarmaktan muntazar olan fevaid istihsal edilemezdi. Bunun için ameleler uğraştılar, muktesitler yazdılar; nihayet amele sınıfının müdafaa-i menafi-i iktisadiye maksadıyla teşkil edecekleri heyetlerin meşruiyetine karar verildi. Ve bu heyetler sendika namıyla resmen tanındı."

Görüldüğü gibi Cavid Bey, grev ve sendika haklarının yasaklanmasından tanınması evresine geçişte, başka etkenler yanında, işçi sınıfının rolünü de vurgulamıştır.

Cavid Bey, İdadiler için yazdığı *İlm-i İktisad* adlı ders kitabında da grev ve sendika haklarının yasakçılıktan tanımaya ulaşan bir tarihsel çizgide geliştiğini, yasakçı ve baskıcı dönemin işçiler açısından ortaya çıkardığı acı sonuçlara da değinecek belirtmiştir. 19. yüzyıl başlarında işçilerin işverenlere karşı güçsüz

*İlm-i Servet
Mekاتب-i İdadiyye Mahsus Dersaat,
1329*

olduklarını, tek başlarına hareket ettikleri için isteklerini kabul ettiremediklerini ve bundan dolayı da "ezildiklerini" anlatan Cavid Bey, "ilk zamanlarda patronların haris menfaatleri(nin) birçok sui istimalat" doğurduğunu belirtmiştir. Bu arada, işverenlerin toplanma ve birleşmelerine karşı görmezlikten gelici bir tutum izlenirken işçilerin örgütlenmesinin yasaklandığını anımsatarak, o sıralarda bu hakları yasaklama gerekçesi olarak yüceltilen eşitlik ilkesinin gerçekte kağıt üzerinde kaldığını da vurgulayan Cavid Bey, bu durumun "garabet ve adem-i mantikiyet"inin anlaşıldığını ve işçilerce kurulan derneklere de ses çıkarılmamaya başlandığını anlatmıştır. Cavid Bey'e göre, grev ve sendika haklarının tanınmasıyla, işçilerin işverenler karşısındaki güçsüzlükleri giderilmiştir. Çünkü, "bir kişinin sesi çıkmayan yerde birkaç yüz kişinin sesi çıkar. Patronlar bir kişinin metalibatına havale-i sem-i itibar etmedikleri halde birkaç yüz kişinin metalibatı aynı noktada ittihad edince bu metalibatı dinlemek mecburiyetinde bulunurlar" (1326: 222 ve 223).

Ne var ki, Cavid Beyin belirttiği gibi, "Avrupa'da bilhassa yarım asırdan beri çalkalanan bu mesele-i iktisadiye ve içtimaiye", ülkemizde "ancak yirmi günden beri düşünölmeye, konuşılmaya başlanmış"tır. Bunun nedenlerini, işçi sorunu ve sendikal özgürlükler ile ilgili siyasal özgür-

lük ortamı arasındaki sıkı bağlantıyı Cavid Beyin ağzından öğrenelim:

"Üç kişiyi bir evde toplamayan, her ferdin lisanından çıkacak sözleri işitmeye mahsus casus kulakları bulunan bir memlekette amelelerin tatil-i eşgal etmeleri, sendika yapmaları tabii ki hatır ve hayale gelebilir bir şey değildir. (...) Otuz seneden beri devam eden bu hal, memleket mazhar-ı hürriyet olur olmaz derhal amele mesailinin de mevzu-u bahs ve münakaşaya alınmasını icap etti. Grevler birbirini takip edip duruyor, arada sendika teşebbüsü de istima olunuyor" (1324:1).

SENDİKA KAVRAMINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Cavid Bey'e göre, işçilerce kurulacak sendikalar, "menafi-i iktisadiyelerini temin etmek ve say ü amel ile sermaye arasındaki münasebatın bir tarz-ı muntazamda cereyanına çalışmak" amacına yönelik örgütlerdir. Sendikaları, yalnızca ekonomik işlevleri dolayısıyla savunan ve amaçlarını mesleksi çıkarların korunması ile sınırlı tutan Cavid Bey, bu görüşüne o denli bağlıdır ki, "eğer bu sendikalar vazife-i iktisadiyelerinin haricine çıkacak olurlarsa" hükümetçe yaptırımlar öngörülerek bunun önlenmesini belirtmek gerektiğini duymuştur (TV: 5). Sendika hakkının tanınmasındaki amacın, herşeyden önce işçilerin yaşam koşullarının düzeltilmesini sağlamak olduğunu şöyle anlatmıştır:

"Sendikaların teşekkül etmesi memleketimizde henüz bir ehemmiyet-i mahsusa iktisap etmemiş olan amelenin hayatını, yani maddiyattan yukarıya çıkarmış amelenin (hayatını) biraz yükseltmeye medar olacak ki bu büyük bir menfaattir. Sonra o amelelerin menafi-i maddiyesi(ni) suret-i mütemadiyede muhafaza eyleyecek. Bir kişinin kuvveti bin kişinin kuvvetiyle müsavı değildir. İttihattan daima büyük bir kuvvet husule gelir. Elverir ki kuvvet meşru bir surette istimal edilmiş olsun" (TV: 7).

Görüldüğü gibi Cavid Bey, işçilerin ekonomik çıkarlarının savunulmasını, maddi yaşam koşullarının iyileştirilmesini amaçlayan, sendikacılığı bununla sınırlı tutan bir anlayışı benimsemiştir. Bu çerçevede, "amelelere bahsedilen bu hakkın meşruiyetinde hiç şüphe yoktur." Yalnızca Tatil-i Eşgal Yasası'nın

1919

kapsamına aldığı kamuya yönelik hizmetler gören kurumlarda değil, özel ve ticari kurumlarda çalışan işçileri de "sendika teşkiline hür ve muhtar bırakmak" gerekir. "Hükümet memurlarından maada her ferdin dünyanın her tarafında sendika teşkil etmeye hakları vardır."

Cavid Bey, sendika hakkının memurlar dışında tüm işçilere tanınmasını istemiştir ama, sendikaların ekonomik amaçlar dışına çıkmasından yana olmadığı gibi, işçilerin çalışma özgürlüğünü ya da sendikaya üye olup olmama konusundaki bireysel özgürlüklerini engelleyici davranışlarda bulunmalarına karşıdır. Bu tür davranışlar, "kendilerine verilen bir hakkın suiistimal edilmesinden başka bir şey değildir" (1326: 224). Sendikaların, üye olmayan işçilere karşı "bir çehre-i iğbirar göstermeyerek, hiçbir ferdin hürriyet-i efkar ve icraatına müdahale etmeyecek onları zaman ile celb ve cezbe çalışma(sı)" gerekir (1324:1). Öte yandan, "sendikalar grev çıkarılan müessesatta çalışmak isteyen amelenin çalışmasına mani olurlarsa" hükümetin bunları cezaya çarptırması olanaklıdır (TV: 6).

SENDİKALARIN EKONOMİK VE TOPLUMSAL YARARLARI

Cavid Bey'e göre sendikaların kurulması, "iktisadi ve içtimai nokta-i nazardan pek faydeli" olmuştur. Çünkü, "tek başlarına seslerini isma ettiremeyen ameleler toplanınca ih-

mal edilmeyecek bir kuvvet vücuda getir(mişlerdir). (...) Sendikalar sayesinde ameleler pek çok kereler hukuk-u meşrualarını müdafaa etmeye, sanayide kendi menfaatleri nokta-i nazardan ıslahat yaptırmaya muvaffak olmuşlardır" (1324:1).

Sendikaların işçilerin ücretlerinin artırılmasında da yararlarının görüldüğünü belirten Cavid Bey (1326:224-225), sendikaların işveren çıkarlarına aykırı olmadığını, tersine işçilerin isteklerinin topluca işverenlere iletilmesini sağlaması yönünden yararları bulunduğunu savunmuştur. Dağınık ve örgütlenmemiş işçilerin her birinin işverenden ayrı ayrı isteklerde bulunması durumunda, işverenin işçileriyle anlaşmasının olanaksız olduğunu öne süren Cavid Bey'e göre, eğer işçilerin büyük bir çoğunluğu sendika kuracak olurlarsa, "o zaman menafi-i muhtelif bir noktada temerküz ve tecemmu ettirilirse kumpanyaya karşı mutalebat adeta bir düstur-ı riyaî şekline" öne sürülür. İşveren de bu istekleri inceleyerek, sorunu bir an önce sonuçlandırır. Bu yüzden, sendikalar kurulması işverenlerin de çıkarlarına uygundur (TV:6).

SENDİKA VE GREV HAKLARI ARASINDAKİ BAĞLANTI

Cavid Beyin Meclis-i Mebusan'da sendika hakkının yasaklanmasına karşı çıkarken öne sürdüğü gerekçelerden biri, bu hakkın grevle olan sıkı bağlantısına ilişkindir. Hükümet tasarısının "sendika hakkının yasaklanmasını öngören 8. maddesi. Cavid Bey'e göre işçilerin grev hakkını "gayet işkâl" eden, yani çok güçleştiren bir maddedir. Ve "hamdolsun. Komisyon bu maddeyi kanundan çıkarmış(tır)" (TV: 5). Örgütlenmemiş işçilerin grev yapmasının çok güç olmasına karşılık, sendikaların tanınması durumunda grev kararının daha kolay alınabileceğini şöyle anlatmıştır:

"Amelenin bir arada toplanıp müdavele-i efkâr etmeleriyle, darıma dağınık surette yaşayan amelenin grev yapmasında fark vardır. Amele dağınık bir surette bulunacak olurlarsa tatil-i eşgalı kolay kolay çıkaramazlar. (...) Fakat sendikaya dâhil olursa sendikanın tatil-i eşgale karar vermesi elbette zor değildir. Bu nokta-i nazardan ki, kumpanyalar sendika teşkilini kabul etmezler. (...) Fakat tatil-i eşgal, zanneder misiniz ki amele için söylenmesi kadar yapılması da kolay bir şey

* Doç. Dr. Mesut GÜLMEZ
TODAI E Öğretim Üyesi

Yazar, fotoğraflar için Mehmed Cavid Bey'in oğlu Sayın Şiar Yalçın'a içten teşekkürlerini sunar.

olsun? Söylemek pek kolaydır" (TV: 6).

Cavid Bey'e göre sendikalar, işçileri yalnızca grev sırasında savunmakla kalmazlar. Aynı zamanda, geçmişlerini günlük ücretleriyle sürdürmek zorunda olan ve bu yüzden de grev çıkarmazdan önce düşünmeleri gereken işçilere, grevlerin sakıncalarını gösterirler, "vakitli vakitsiz tatil-i eşgal etmekten zuhur edecek fenalıkları ifham ederler ve bu suretle kendilerini doğru bir tarik takip etmeye sevk ederler." Öte yandan, "sendikalar amelelerin terbiye-i ahlakiyelerine, terbiye-i dimağiyelerine de çalışırlar. Onları okuturlar" (TV: 7).

"Sendikasız tatil-i eşgal(in) amelelerin kollarını ve ayaklarını bağlamak"tan başka bir şey olmadığını vurgulayarak (1325: 267), grev hakkının ancak sendika kurma hakkının tanınması durumunda etkili olabileceğini savunan Cavid Bey'e göre, sendikalar işçilerin ekonomik çıkarlarının savunulmasında uzlaşmacı bir politika izlemelidirler ve kolay kolay grev yoluna başvurmamalıdır. İşverenleri "tevhiş edecek", yani ürkütecek işlemlerde bulunmamalıdır; "ihtiyat ve itidalsiyaseti" izleyerek, onların karşısına bir "iğtişâş-âver" gibi çıkmamalı, "sulh ve itilaf cihetini harp ve ihtilâfa" yeğlemelidirler. "Patronları tehdit ile değil lisan-ı münazara ile ikna eylemelidirler" (1324:1). Sendikalar, bu öğüt ve uyarılara uyarak "makul ve mantıklı bir tarz-ı hareket" izlerlerse, sendika gücünün bir "kuvvet-i meşrua-i sulhkâr" olduğunu işverenlere kanıtlayabilirler.

SENDİKALAR VE SOSYALİZM

Cavid Bey'in benimsediği sendikacılık anlayışının açıklığa kavuşması için, sendika-sosyalizm ve sendika-politika konularındaki görüşlerine de değinmek gerekir.

Cavid Bey, Dahiliye Nazırı Ferit Paşa'nın sendika hakkını yasaklama gerekçesi olarak sosyalizmi Meclis-i Mebusan gündemine getirmesinden önce, sendikaların "ihtilal sendikaları", "ihtilal muhibleri" olmadıklarını belirterek sendika yasasına karşı çıkmıştır. Ne var ki, Cavid Bey'in sendika ve grev haklarından yana tutumu, baskı yönetimi döneminde gelen bir alışkanlıkla, basının bir bölümünde "sosyalistlik"le suçlanmasına yol açmıştır. Tasarının tümü üzerindeki konuşmasından on dokuz gün sonra yayımlanan bir ya-

zısında, kendisinin de haksız yere suçlanan kurbanlar arasında bulunduğunu ve bundan yakındığını söyle dile getirmiştir:

"Karşı matbuatı, maatteessüf -bunu kendi hesabıma söylüyorum- müzakeratı iyice anlamadan mütalaalarını yürüttüler. Tatil-i eşgal hakkından, amelenin hakk-ı içtimandan bahs eyleyenleri de sosyalizmin kucağına attılar. Ben de bu mağdurun zümresinden olduğumdan şikayet ediyorum" (1325: 267)

Sendika ve grev haklarını savunmanın "sosyalizm" olmadığını, bunun insan haklarına ilişkin bir sorun olduğunu ve liberal görüşlü iktisatçıların çoğunun bu görüşü benimzediklerini belirten Cavid Bey, anılan yazısında da Meclis'teki konuşması doğrultusunda sendika hakkını savunmuştur:

"Tatil-i eşgal hakkını ve sendikaları müdafaa ettim. Bu sosyalizm değildir. Hukuk-u beşere taalluk eden bir meseledir ki bütün erbab-ı hürriyet, meslek-i serbesti taraftarını olan ekser muktesitler bunda müttefikler. (...) Sendikalardan niçin o kadar korkmalı? Niçin bunları yalnız vasıta-i iğtişâş-âver gibi telakki etmeli? Sendikalar bazı telkinatçıların teşvikiyle alet-i ihtilaliye olabildikleri gibi ekseriya pek nâfiz bir vasıta-i sulhiye de olabilirler; ameleleri tatil-i eşgale sevkettikleri gibi terbiye-i dimağiyeye de sevk ederler. Her müessesenin iyi kötü cihetleri vardır" (1325: 268-269).

İşçileri "inzibat altına alacağından dolayı" sendikaları savunduğunu ve savunmayı sürdüreceğini, sendikalarla sosyalizm arasında çok "azim bir mesafe" bulunduğunu, sosyalist olmadığını ve olmayacağını anlatan Cavid Bey'e göre, sosyalistlerin karışmaları dolayısıyla sendikaların zararları olmuş, grevler sürekli bir salgın hastalığa dönüşmüş ve işçilerce öne sürülen istekler ölçülü olmaktan uzaklaşmıştır:

"Fihakika sosyalistlerin müdahale-i menfaat cüyâneleri hasebiyle sendikaların zararları da dokunmamış değildir. Parlamento intihabâtında rey kazanmak yahut diğer bir menfaat için amele sınıfı arasında haiz-i nüfuz olmak maksadını takip eden ekser sosyalistlerin teşciat ve teşvikatı ameleleri daima müteharrik bir

hale getirmiş, grevleri bir maraz-ı müstevli-i daimi haline koymuş, amelelerin metalibâtında itidalden eser bırakmamıştır" (1324:1)

Bununla birlikte, Cavid Bey'e göre "bütün bu suiistimalat sendikaların meşruiyetini inkar etmekteki zehabı sebep olamaz."

Yalnız sosyalistlerin değil, politikacıların karışması da, Cavid Bey'e göre sendikalar için zararlı olmuştur. "Politikaların tesirâtından masun kalmış olan" sendikalar, daima "amelenin menafiine hadim olacak surette hareket etmiş", işverenlere karşı işçileri korumuş ve savunmuş, onlara "akıl ve ihtiyat" ile hareket etmeyi öğütlemişlerdir. Buna karşılık, sendikaların çoğunluğu oluşturduğu bir bölümü, "politikacıların nüfuz ve tesiri altında kaldığından ameleleri menfaatdar eylemekten ziyade telkinat-ı seyyie ile (kötülük aşılayarak) ızzar etmektedir" (1326: 223 - 224)

SENDİKALAR VE YABANCI SERMAYE

Tatil-i Eşgal Yasası'nın Mebusan Meclisi'nde görüşülmesi sırasında, sendika hakkının yasaklanmasını sağlamak amacıyla hükümetçe öne sürülen gerekçelerden biri de, yabancı sermayenin sendikaların varlığı ile tehdit ve baskı altında kalacağı idi. Sosyalizm ve ihtilal gerekçesine olduğu gibi, bu gerekçeye de karşı çıkanlardan biri, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesini, yapılacak hizmetlerin "en büyüğü" sayan Cavid Beydir. Ülkenin yabancı sermayeye gereksinmesi bulunduğunu kabul eden Cavid Bey'e göre, sendika kurma hakkının tanınması bu gereksinme ile bağdaşmazlık içinde değildir. Sendikaların kurulması, yabancı sermayenin gelmesini engelleyici bir etken olamaz. Yabancı sermayenin ülkeye girmesini kolaylaştıran önlemler alınırken, bunun işçi sınıfının zararına sonuçlar doğurması gerekir. Üstelik yabancı sermaye, sendikaları kendi çıkarları açısından zararlı görse bile, temel bir hak olarak sendika hakkının yasaklanmaması zorunludur.

Cavid Bey'in bu görüşlerini kendi dilinden aktaralım:

"Bundan dolayı ecnebi sermayelerine mecburuz. Ve o sermayeleri memleketimize getirmek için her türlü teshilatı, her türlü muaveneti ifa etmeye müheyyyiz. Fakat yapacağımız teshilat ve muavenat hiçbir vakit sunuf-u

muhtelif-i içtimaiyeden birinin zararını müddi olacak surette olmamalıdır. Ve olamaz. Bundan dolayı memleketimizde bulunan müessesat-ı ecnebiye kendi menfaatleri nokta-i nazarından o menfaati iyi düşünmemişlerdir. Benim fikrimce kendi menfaatleri nokta-i nazarından bu memlekette amelenin sendika teşkilini istemeyecek olsa ve hakikaten bu sendikalar onların zararına olsa dahi biz sendikaların teşkiline müsaade etmeliyiz. O hukuk tecavüz edilemez" (TV: 6).

Sendika hakkı tanımakla yabancı sermaye ortaklıklarının işlemlerini güçleştirme amacının güdülmeyeceğini, işçilerin "ihmal edilmemek lazım gelen hukuku(nu) da muhafaza eylemek fikrinde" olduğunu bu sözlerine ekleyen Cavid Bey, Meclis'teki konuşmasından sonra yazdığı yazısında da, "tatil-i eşgal ve sendikalara müsaade olunmasının memleketimizde ecnebi sermayedarını kaçıracağını zannetmek de hatadır, büyük bir hatadır" (1325: 269) diyerek, bu konudaki düşüncelerini yinelemiştir.

SONUÇ

Bu yazıda temel aldığımız dört kaynakla sınırlı olarak, Mehmed Cavid Bey'in sendika hakkı ve sendikacılık anlayışı konusundaki görüşleri nasıl değerlendirilebilir?

Herşeyden önce Cavid Bey, sendika olgusunun doğduğu tarihsel ortam ve koşullara, geçirdiği evrime, yasal bir hak olarak tanınmasına yol açan etkenlere ve özellikle işçi sınıfının rolüne yabancı değildir. Öte yandan, toplumsal sorunun ülkemizde ancak Meşrutiyyet'in ilanı ile birlikte tartışılmaya başlandığını belirttiğinden, özgürlükçü bir siyasi ortamın varlığının sendikal haklar açısından taşıdığı önemi de bilmektedir.

Cavid Bey'e göre sendikalar, işçilerin ekonomik çıkarlarını koruyan ve yalnızca bu nedenle savunulması gereken örgütlerdir. İşçi-işveren ilişkilerinin düzenli işlemesi, işçilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve eğitilmeleri gibi mesleki etkinliklerde bulunan yararlı örgütlerdir. Ancak sendikalar, bu etkinliklerin dışına çıkmamalı, özellikle siyasetle uğraşmamalı, siyasetçilerden uzak durmalıdırlar. Sosyalistlerin karışmaları dolayısıyla da sendikalar bazı zararlılara uğramışlardır. Ne var ki, tüm bunlara karşın, insan hakları ile

lama gerekçelerine karşın, Cavid Bey'in yukarıda özetlenen anlamda olsa da, sendika hakkını savunması küçümsememesi gereken bir noktadır.

Ancak, yazımızı bitirmeden bir nokta üzerinde durmayı gerekli görüyoruz. O da, Cavid Bey'in Tatil-i Eşgal Yasası'na ilişkin tasarının tümü üzerindeki görüşmelerin başladığı 13 Mayıs 1325 günlü toplantıda ilk ve son kez olmak üzere konuştuğu sırada henüz Maliye Nazırı olmayışındır. 15 Haziran 1325 tarihli *Tanin*'den öğrendiğimize göre, Cavid Bey bu göreve 14 Haziran'da başlamıştır. Hükümette görev aldıktan sonra da, tasarının tartışıldığı dört toplantıda (18 ve 30 Haziran ile 2 ve 4 Temmuz 1325 tarihli toplantılarda) kürsüde görünmemiştir. Öte yandan, sendika hakkının yasaklanmasını öngören 8. maddenin ad okunarak yapılan oylamasında da, Cavid Bey'in adına, maddeyi ne kabul, ne de red edenler arasında rastlanmamaktadır.

Bu suskunluk, Cavid Bey'in hükümette görev aldıktan sonra görüşünü değiştirdiği, dolayısıyla içten olmadığı biçiminde yorumlanabilir. Ancak kanımızca, ortada daha çok siyasal bir görevin ve ortak sorumluluğun gerektirdiği "nazik" bir durum vardır. Cavid Bey'in, 1326'da, yani sendika yasasını kabul eden yasanın yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra yayımlanan *İlm-i İktisad* adlı ders kitabının ilgili bölümünde, önceki yazılarında açıkladığı görüşlerinin çizgisinden ayrılmamış olması bunu doğrulamaktadır.

Hangi yorum benimsenirse benimsen, Cavid Bey'in, sendika hakkını savunan en liberal milletvekillerinin, örneğin Lütfi Bey'in bile Meclis-i Mebusan'da "şiddetli vatanperverlik aleyhinde bulunmakla" suçlanabildiği bir dönemde, sendika ve grev haklarından yana çıktığı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Mehmed Cavid (1324), "Tüccar Müstahdemî Sendikası", *Sabah*, 8 Ağustos 1324 (21 Ağustos 1908), Numara: 6791, s. 1.

Takvim-i Vakayi (TV), 21 Mayıs 1325 (5 Haziran 1909), Adet: 230, s. 3 - 13.

Mehmed Cavid (1325), "Grev Kanunu", *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, 1 Haziran 1325 (14 Haziran 1909), Numara: 6, s. 266 - 269.

Mehmet Cavid (1326), *İlm-i İktisad, Mekatib-i İdadîye Mahsus, Dersaadet*, 1326 (1910).

25 Teşrinievvel 1925 Sene-i Devriye

ilgili bir sorun olması dolayısıyla, sendika hakkını savunmaktan vaz geçmemek gerekir. Çünkü sendikalar, ekonomik ve sosyal yararları olan örgütlerdir. Bir yandan grevin etkili ve başarılı olmasını sağlayan, öbür yandan da işçilere yerinde ve zamanında greve gitmelerini öğretip doğru yolu gösteren örgütlerdir. Kurulacak sendikaların, Avrupa'daki sosyalist sendikalarla, özellikle Fransa'da o yıllarda devrimci sendikacılık öğretisini benimsemiş olan Genel-İş Konfederasyonu ile ilişkiler kuracakları ya da yabancı sermayenin ülkeye gelmesini önleyeceği gibi gerekçelerle yasaklanması doğru değildir.

Sendikalar, mesleki çıkarların korunması ile sınırlı olan etkinliklerinde, işverenlere karşı aşırı istekler öne sürmemeli, onları ürkütecek çatışmacı ve uzlaşmaz tutumdan kaçınmalı, barış ve uzlaşma siyaseti izlemelidirler. Bu nedenle grev, uyuşmazlıkların kotarılamadığı her durumda hemen ve düşünmeksizin başvurulacak bir eylem değildir.

Mehmed Cavid Bey'in sendika hakkı konusundaki özetlediğimiz bu görüşleri*, benimsediği liberal ekonomi anlayışının bir uzantısı, sosyal haklar alanına yansımalarıdır. Sanıyoruz ki, sendika hakkından yana olmayan bir hükümetin öne sürdüğü tutarsız ve yersiz yasak-

* Cavid Bey'in grev hakkına ilişkin görüşlerine de yer veren daha geniş kapsamlı bir yazımız, *Amme İdaresi Dergisi*'nin Haziran 1982 sayısında yayımlanacaktır.

«YABANCI DÜŞMANLIĞI»NIN ARDINDAKİLER VE BARIŞ SORUNU

Yılmaz ONAY

"YANARKEN HİÇ BAĞIRMADI!"

CADDE üzerindeki Yunan lokantasından fırlayan Konstantin Nikonomo ve Kristos İkonos, olayın dehşetinden kurtulamamışlar, şöyle konuşmuşlardı: "Dışarda bir kız yanıyordu. Derhal duvardaki yangın püskürtme aletini kapıp fırladık. Alevleri söndürdük... Çeketiyle alevleri söndürmeye çalışanların elleri yandı. Kadın yanarken hiç bağırmadı..." (Milliyet, 31 Mayıs)

Federal Almanya'da "yabancı düşmanlığı"nı protesto ederek kendini yakan Türk kıızı Semra Ertan'ı ilk görüp kurtarmaya koşanların Yunanlı "yabancı işçi"ler olması ilginç bir rastlantı, değil mi? Özellikle soyut bir "Türk-Yunan" düşmanlığını düşünenler için. Kaldı ki, bu işçilerin, yanan insan karşısında "dehşete kapılmaları" hiç rastlantı değil.

Öte yandan, gene gazetelerden öğrendiğimize göre, "yabancı düşmanlığı"nı protesto için aynı yerde yerli-yabancı geniş bir katılımla düzenlenen gösteri Alman İşçi Sendikaları Birliği desteklemiş ve bir grup Alman da gazeteler aracılığı ile şu mesajı yayınlamış: "Genç Türk kıızı Semra Ertan'ın ölümü bizi derin üzüntüye boğdu. Federal Almanya'da olsun, Türkiye'de olsun, politik sorumluların sürdürdüğü yabancı politikasını kınıyoruz. Vatandaşlarımızın da dayanışma kurallarına sığmayan ve insanların çaresizliğe sürükleyen tutumlarından ötürü utanç duyuyoruz..." (Milliyet, 4 Haziran)

Semra Ertan'ın ince vücudunu yakan alevlerle bayraklaştırdığı protestosuna Federal Almanya'da tüm bilinçli işçilerin, tüm ilerici Alman'ların katılması da hiç rastlantı değil. Sorun, soyut bir "Türk-Alman" düşmanlığına da saptırılmaz demek ki. Düşmanlıkların kaynağı "ulus"lar değildir.

Buna karşılık Federal Almanya Parlamentosundaki en sağ partinin lideri ve Nazizmin tekrar gelmesinin özlemcisi olarak, hatta neo-faşizmin uluslararası destekçisi olarak ülkemizde de çok iyi bilinen Bay Strauss, bu dehşet verici olay karşısında kılı kırpırdamadan, soğukkanlılıkla şöyle diyebilmiştir: "Bu Türk kızının protestosunu genelleştirmek ve sembolleştirmek istemiyorum." (Cumhuriyet'te Altan Öymen'in yazısından, 7 Haziran) "Düşmanlık" kendi kendini nasıl pervasızca ele veriyor.

Kaldı ki, Strauss'un partisi ile öteki büyük sağ partinin sürekli tam bir birlik halinde Federal Alman Parlamentosunun ünlü "Union" partileri olarak sağ kanadı teşkil ettiklerini ve diğer neo-nazi oluşumları da destekleyerek hızla tekrar iktidara yaklaştıklarını gene gazeteler yazıyor. İşte "yabancı düşmanlığı" politikasının kaynağı budur. Gazeteci Örsan Öymen'in yazdığı gibi: "Şimdi yeni bir taktikle seçmenin karşısına çıkıyor eski faşistler: Ausländer Raus! (Yabancılar Dışarı!)" (Milliyet, 30 Mayıs). Danışma Meclisinde gündem dışı konuşan bir üye de Semra Ertan'ın intihar eden üçüncü Türk olduğunu belirtip şu uyarıda bulunmadı mı: "Semra'nın yolunu başkalarının da izlemesini istemiyorsak, sadece Alman faşist hareketini değil, kendimizi de sorumlu tutmalı ve önlem almalıyız!" (Milliyet, 1 Haziran) Hal böyleyken, Federal Almanya'da "Türkler dışarı" naralarının ardında hangi ekonominin ve politikanın bulunduğunu, çok satışı boyalı basınımız kendi ulusumuzdan bile gizlemeye çalışıyor. Bu, daha da ilginç değil mi? Bu basın da gökten inmedi. Semra'ları, yurttaşlarımızı, sırf yaşayabilmek uğruna öz yurtlarını terketmeye zorlayan, sonra da yaban ellerde gene sağdan gelen "Türkler dışarı!" aşağılamalarına terkederek "iki ateş arasında" bırakan, onlara sadece kafa başına döviz muamelesi yapan ekonomilerin ve politikaların basını

bu. Onların "ulusal"lığı bu işte. Evet, Semra Ertan "Yanarken hiç bağırmadı... Almanca olarak 'daha yaşıyorum, beni bu hale getirenler utansın' dedi."

"YARINIM YOK!"

Hamburg'un St. Pauli alanında alevler içinde sönen hayat, aynı zamanda, insanların kaderinin "serbest piyasa"ya terkedildiği toplum yapısının gelebileceği en ileri "ekonomi mucizesi"ne (Wirtschaftswunder!) yakılmış bir "son şiir"di de. (Semra Ertan'ın son şiiri. Milliyet, 30 Mayıs):

"Hergün sorarım kendime
Ben ne için, kim için yaşıyorum
Sevdiğim yok
Geleceğim yok
Çalıştığım işyeri yok
Yarınım yok
Ben ne için yaşıyorum
Yoklar için mi?"

Bu "hiç bağırmayan" çığlık, yalnız Semra Ertan'ın değil, yalnız "yabancı işçi"lerin de değil, fakat tüm batı sanatında milyonlar adına tekrar yükselmeye başlayan bir bunalmın çığlığıdır. Çünkü, o yıllardır ardından koşulan, o eller açılıp yalvarılan, o "örnek, model, mucize" ekonomilerin gelip dayandığı sonuç: Gene milyonlarca işsiz, gene "yarını olmayan" yığınlar olmuştur. Ardından yeni Hitler'cilikler, halk düşmanlıkları, savaş ve silahlanma kısırcılıkları...

Bertolt Brecht, bundan 31 yıl önce 26 Eylül 1951'de yayınladığı "Alman Sanatçılarına ve Yazarlarına Açık Mektup"la Demokratik Alman Cumhuriyetinden, Federal Al-

manya sanatçı ve yazarlarına şöyle seslenmişti: "Bir yazar olarak, Alman yazarlarına ve sanatçılarına sesleniyor ve onlardan, bağlı oldukları halk temsilciliklerinin, yapılması umulan görüşmelerin² erken bir döneminde aşağıdaki önerilerin tartışılmasını sağlamalarını istiyorum:

- 1- Bir tek sınırlama ile, kitap alanında tam bir özgürlük,
- 2- Bir tek sınırlama ile, tiyatro alanında tam bir özgürlük,
- 3- Bir tek sınırlama ile, güzel sanatlar alanında tam bir özgürlük,
- 4- Bir tek sınırlama ile, müzik alanında tam bir özgürlük,
- 5- Bir tek sınırlama ile, sinema alanında tam bir özgürlük.

"O sınırlama ise şu: Savaşı yücelten ya da kaçınılmaz bir durum diye ortaya koyan yazılar ve sanat yapıtlarıyla, halklar arasında nefreti körükleyen yazılara ve sanat yapıtlarına özgürlük tanınmamalıdır." (Demokratik Almanya'nın ve Sovyetler Birliği'nin, bu görüşmelere temel olacak birleşmiş Almanya ve barış anlaşması önerisinde de tüm özgürlükler şart koşulmuş, fakat bir tek yasak maddesi konmuştu: Madde 5- Almanya'da, demokrasiye ve barışın özüne düşmanca olan örgütlenmeler bulunamaz.)

Ne var ki, Federal Almanya'nın Union partileri (sağ kanat) yönetimi, görüşme yapılmasını bile kabul etmemiş, üstelik önerilerde yasaklanmak isteneni serbest bırakıp, tersine başka şeyleri engellemiş³ ve bugünkü dramlara gelinmiştir. Ne kadar ilginçtir ki, Federal Almanya'da Neo-Nazizm'in terörü içinde bir yurttaşımız kendini yakarken, bir zamanlar Nazi'lerin yaktığı Yahudi ulusunun şimdi başına çöreklenmiş olan aynı faşist İsrail politikası da bu satırlar yazıldığı sırada Filistin halkına ateş yağdırmakta, Ortadoğu'da ve dünyada insanlığa ve barışa meydan okumaktadır. Evet, barışın, kardeşliğin düşmanı, "ulus"lar değildir, halk kitleleri değildir...

Peki, kaçınılmaz kader mi bu? Yani bir avuç ekonomi tekelinin uğruna, ya umutsuzluktan, yarınsızlıktan gaz döküp kendini yakmak, ya da saldırganın ateşi altında can vermek, insanlığın, uygarlığın, şiirin kaçınılmaz kaderi mi? Elbette ki hayır. Nitekim Filistin halkı saldırıya boyun eğmiyor, çünkü çaresiz değil, yarınsız değil, yalnız değil. Filistin halkının şiiri umutsuzluk şiiri değil, insanlığın direnme savaşının şiiri, geleceğin barış çiçeğinin şiiri. Yarınına güven duyarak, işsiz-

lik, evsizlik, kölelik nedir bilmemesine ve bunun doğal sonucu olarak düşmanlık nedir bilmemesine, insanca geleceğe yönelik mutlu tasarımlarla, bugününü insanca yaşayıp yarınını insanca kurmak yok mu dünyada? Var. Artık hayal değil bu. İnsanlar artık bunun mümkün olduğunu gördüler, biliyorlar, yaşıyorlar. Birleşmiş Milletler Silahsızlanma Oturumu'nu başarıya ulaştırma çabalarından, savaş kundakçılara karşı, halklar arasında düşmanlık kışkırtıcılara karşı milyonların protestolarına kadar, barış ve yarına güven için insanlar artık Brecht'in çağrısına da kulak veriyorlar, o çağrılara genç hayatını katan Semra Ertan'ın şiir dolu çığlığına da...

Semra Ertan'ın bir "yarın"ı var! Uğrunda canını verdiği bir "yarın!" Bay Strauss gibilerini ve onların insanlığına karşı "haçlı seferi" ilan eden patronlarını telaşlandıran da budur işte.

BİR "FIKRA" NIN ÜÇ YÜZLÜLÜĞÜ

Bir yanda Semra Ertan'ın şiirindeki yüceliği görüyoruz, diğer yanda "yabancı düşmanlığı" politikasının ürettiği "fıkra"ların iğrençliğini. İşte bir tanesi (Cumhuriyet'te Altan Öymen'den, 7 Haziran): Doğum-evinde bir Alman, bir Rus, bir de Türk bebek yeni doğmuşlar, babaları ayıramamış da, Alman baba ben bu işi çözerim demiş ve de "Heil Hitler!" diye bağırınca, Alman bebek hemen hazrola geçip Hitler selamı vermesinden belli olmuş, Rus bebek bunu duyunca donuna etmesinden belli olmuşmuş da, Türk bebek de kirlenen donu temizlemeye başlamasından... Bu bir tek iğrenç "fıkra" bile gösteriyor ki, "yabancı düşmanlığı" denen şey tek başına bir politika da değil. Bunun bir yüzü Türk'lerin aşağılanması ise, diğer yüzü ile Sovyet düşmanlığı ve her ikisi de Hitler faşizmini özleyen üçüncü asıl yüzün ayrılmaz bileşenleri. Alman'ların hepsini hâlâ Hitler'ciymiş gibi göstermeye kalkan böyle bir "fıkra"nın herşeyden önce Alman ulusuna hakaret olduğunu, milyonlarca Federal Almanyalı ilerici zaten görüp nefret ediyor olmalı; Sovyetler Birliği'nin ise, Hitler faşizmini ilk yenilgiye uğratmış, sonra da onu çıktığı toprağa kadar kovayıp orada bir daha başını çıkaramamacasına gömmüş olduğunu düşünmek yetiyor besbelli. Bize gelince, bu iğrenç "fıkra"yla faşizmin "Türk"lüğü nasıl iki kat aşağılayarak kendi esas politikasına alet etti-

ğini anlamak da bize yetmeli değil mi?

Böylece Semra Ertan'ın şair ruhunu ve hayat dolu gençliğini noktlayan alevler, bir yandan "Türkler dışarı!" politikasına ve ona kaynaklık eden faşizmin suratına bir şamar gibi inerken,⁴ diğer yandan da tüm bu gerçeklere ışık saçan bir sembol olarak sonsuzlaşmaktadır. Bay Strauss gibilerinin ve onun tekeli sermaye patronlarının korktuğu sembol budur işte. Onun için "Bir Türk kızının protestosunu genelleştirmek ve sembolleştirmek istemeyiz" ler. Beri yanda bizim de kendimize diyecek bir sözümüz daha var: Birimizin gerçekleri görmemiz için ille değerimizin ateşte yanması mı gerekir?

Ulusunun insan yürekli çalışan milyonlarının acılı şiiri olarak anılaşan Semra Ertan'ın, insanlığa barış, özgürlük ve kardeşlik yolunu aydınlatan anısı önünde saygı ile eğiliyoruz.

NOTLAR

- (1) "Sosyalist Gerçekçilik ve Toplum", s. 220-221. Altın Kitaplar 1980. Kitapta ayrıca Demokratik Alman Cumhuriyeti hükümet başkanı olarak Otto Grotewohl'un "1951 yılında iki Almanya'nın birleştirilmesi için bir anlaşma yapılmasını önerdiği" de not edilmiş. Çünkü Brecht'in açık mektubu bu öneriye dayanmakta.
- (2) Görüşülmesi umulan, Grotewohl'un anılaşma önerisi... Nitekim bu öneri, daha sonra Sovyetler Birliği'nce 10 Mart 1952'de batılı işgal kuvvetlerine sunulan ve bağımsız, demokratik, barışçı ve bağılantısız bir devlet olarak birleşmiş tek bir Almanya'nın oluşup gelişmesi, yabancı kuvvetlerin çekilmesi, tüm siyasal ve kültürel hak ve özgürlüklerin sağlanması, bunun için tüm Almanya'yı temsil edecek Alman hükümetinin de görüşmelere doğrudan katılması vb. maddeler içeren Barış Anlaşması önerisiyle pekiştiriliyor. (Paul Sethe. "Swischen Bonn und Moskau." Federal Almanya, Frankfurt am Main 1956) Bu bilgileri, özellikle, sağ liberal olduğu kitabındaki görüşlerden anlaşılın Sethe'den almayı uygun buldum.
- (3) Yukarıda sözü edilen kitabında, Sethe bile, görüşmenin reddedilmesinden Batı Almanya "burjuvazisinin" ile ABD'ye bağılantılılık adına tek yanlı kuvvet ve düşmanlık politikasını sorumlu tutarak, bu çok önemli barış ve birleşme olanağının tepilmesini uzun uzun eleştirmekte.
- (4) "Türkler dışarı" propagandası ve terör saldırılarıyla Kiel seçimlerinde başarı sağlayan neo-Nazi listenin, Semra Ertan'ın protestosundan sonra Hamburg seçimlerinde yüzde bir oy bile alamamış olduğunu öğrendik. (Ancak gene de sağ kanat -Union/Birlik- oylarının artışı durmamış!)

SANATSAL KÜLTÜR BUNALIMI

Aziz ÇALIŞLAR

GİRİŞ

SANAT Kimindir? başlıklı yazımızda yeni bir toplumsal sanatsal olguya değinerek, sanatsal kültürün günümüzdeki gelişme sürecini çözümlemeye çalışmıştık: "Ülkemizde sanatsal yaşamın bugünkü gelişmesi içinde yeni bir olguya karşılaşıyoruz: 'Kastelli Kültür ve Sanat Vakfı'nın kurulmasıyla birlikte artık bankerliğin de sanatsal yaşam içinde yerini alması."

Nitekim, kısa bir süre içinde, "Kastelli Kültür ve Sanat Vakfı" etkinlikleri kamuoyunda öylesine "saygın" bir yer edindi ki, "Avni Diligil Tiyatro Ödülleri" dolayısıyla, "Tiyatroya olan katkısı" (Altın ben çizdim - A.Ç.) nedeniyle Banker Kastelli'ye jüri özel ödülü verildi.² (Tiyatroya ya da sanata katkının aslında ne demek olduğunu burda tartışma konusu etmeden, şunu hemen belirtelim ki, "menkul değerler krah"nın birtakım tiyatro ve sinema yapıtlarını satın alarak, parasını gayrimenkule yatırma yoluyla tiyatro ve sanata katkılarını daha da artırmakta olduğunu görmekteyiz.)

Bu arada, "duygusal bir adam olarak şiir bile yazan"³ Kastelli'nin sanata olan yakınlığının, sanatın kendi yaşamına etkisi ve yolgöstericiliğinin aslında Gorki'den kaynaklandığını da öğreniyoruz: "Dedim ya" diyor Kastelli, "Gorki'nin 'Ekmeğimi Kazanırken' eserinin çok tesiri altında kalmışımdır. Çok hareketli oluşum, geçinmek için ekmeğe parası peşinde koşmam, kazandıkça kazanma hırsımı kamçıladı, yenilik ihtiyacı hissettim, Borsa Acentası olarak çalışmaya başladım."⁴ Gorki'den esinlenen Kastelli bu eylemini ve konumunu da şöyle açıklıyor: "Ben aracıyım. Komisyon alıyorum. Yani ben Lüks Nermin'im. Zampara (yani, bankalar - A.Ç.) ile orospu (yani, halk, tasarruf sahipleri A.Ç.) birleşiyor (yani, bankalar halkın ırzına geçiyor A.Ç.). Ben parayı alıyorum."⁵

Ülkemizin sanatsal kültürüne bu yolda "katkılarını" sürdürme olanağını bulan Kastelli, aslında, kendi

eylemi içinde hiç de haksız değil. Çünkü, ülkemizde sanatsal kültür bunalımına çözümler aranışında "tek seçenek" gibi görünen büyük kuruluşların kültürel etkinliklere yön vermesi konusundaki bilimsel araştırmalar da bunu gösteriyor. Örneğin, "bankaların ve büyük sanai-ticari kuruluşların kültürel girişimleriyle ilgili olarak kültürel etkinliklerde mali, sanai ve ticari büyük kuruluşların işlevi ne olmalıdır?" konusunda İş Bankası'nın açtığı yarışmada ödüller alan araştırmacı yazarlar, başlıca olarak Metin And, çözümünü "Kültür ve Sanat Vakfı"larının kurulmasına bağlarlarken, getirdikleri öneriler de ("Sanat Kimindir?" yazımızda alıntılarımız üzere) "Kastelli Kültür ve Sanat Vakfı'nın amaçlarıyla ve programıyla oldukça uyumaktadır. Kaldı ki, Metin And, "varlıklı kişiler de varlıklı olmayanlar da sürekli tablo alımına yatırım yapıyorlar. Burada bir boşluk yoktur, işte genel eğilime uyup da yardımı zaten karşılanmış bir alana yönelmek yerine yeni alanlara yönelmelidir"⁶ diyerek, mali-ticari kuruluşların bu yoldaki etkinliklerini tiyatro alanına kaydırmaları gerektiğini vurgularken, öte yandan, (hayretimi mazur görsün) Emre Kongar da aynı saptamayı yaparak diyor ki: "Türk sanatçılarına önem veren bir koleksiyonculuk merakı bir moda olarak büyük sermaye kuruluşlarını ve sermaye sahiplerini etkilemiş gibi. Plastik sanatlar açısından sevinilecek bir durum hiç kuşkusuz. Aynı sevinci gösteri sanatları açısından paylaşmak ise olanaksız... Gönül istiyor ki, büyük sermaye, biraz da 'tiyatro'yu desteklesin."⁷

Dolayısıyla, Kastelli, doğrusu üstüne düşeni yapmaktadır: 1) Kültür ve Sanat Vakfı kurmuştur, 2) Büyük sermaye olarak tiyatroyu desteklemiştir, 3) "Tiyatroya katkılarını nede niyle" de, değerbilir kamuoyumuz tarafından "ödüllendirilmiş"tir.

SANATSAL KÜLTÜRÜN YÖNLENDİRİLMESİ SORUNU

Hiç kuşkusuz, toplumca bir "geçiş dönemi"ni yaşamaktayız; buna, "3. Cumhuriyet'e Geçiş" de diyebi-

liriz. Yeni ekonomik belirlenmenin uzantısında yeni bir üstyapısal düzene geçişi gösteren bu dönem, bizce toplumumuzun kendi tarihsel gelişim süreci içindeki bir dönüşüm noktasını oluşturmaktadır. Şöyle ki, nasıl 1. Cumhuriyet kendi ekonomik dayanaklarını 1. İzmir İktisat Kongresi'nden alarak, ekonomi politikasını ülkemizde kapitalizmi geliştirmeye yönelik bir devletçiliğe bağlamışsa; gelecek günlerde varolacağını sandığımız 3. Cumhuriyet de kendi ekonomik dayanaklarını 24 Ocak kararları ile 2. İzmir İktisat Kongresi'nden alarak, ekonomi politikasını liberalizme bağlamış görünmektedir. Ne var ki "rüştiünü ispatlama"ya çalışan ülkemiz kapitalizmi, (burda Steinbeck'in Leny tipini anımsayalım) büyümüş ama gelişmemiş olduğu için, devletin eşgüdücü - yönlendirici rolüne (yani, büyük sermaye, sanai, mali ve ticari kuruluşlar arasında çıkar uyumunun düzenlenmesine) ihtiyaç duymaktadır. Ama kesin bir gerçek varsa, o da bu "geçiş dönemi"nde kapitalizmin devletçilikten göbek bağıni iyiden iyiye kopararak özerkleştiğidir.

Bunun sanat ve kültür yaşamındaki gelişim sürecini yine "Sanat Kimindir?" başlıklı yazımızda görmeye çalışarak, toplumumuzun sanatsal yaşamında devletçilikten bankerliğe nasıl geldiğini saptamıştık. Kısaca özetlemek gerekirse, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında nasıl kapitalist gelişme devletçilik eliyle yönlendirilmeye çalışılmışsa, sanatsal-kültürel yaşam da yine öyle devletçilik eliyle geliştirilmeye ve yönlendirilmeye çalışılmış ve bugün nasıl devletçilik kapitalizmden elini çekmeye başlamış, onun yerini liberalizm almışsa, sanatsal-kültürel yaşamda da devletçiliğin etkinliği ve yolgöstericiliği gitgide ortadan kalkarak, yerini özel teşebbüsçülüğe bırakmaya başlamıştır.

Bunun en son somut bir örneği, Kültür Bakanlığı'nın yine kaldırılarak, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'na bağlanması; daha doğrusu, tümüyle büyük sermaye kuruluşlarının etkinliği alanına devredilmeden bir "yed'i emine tevdi edilerek", sözünü ettiğimiz "geçiş dönemi" içinde yerinin belirlenmesidir.

İşte bu "geçiş dönemi" sürecinde, kanımızca, sanatsal kültürün yönlendirilmesi boşluğu ve dolayısıyla bir sanatsal kültür bunalımı doğmuştur.

Hiç kuşkusuz, büyük kuruluşlar bu alandaki yerlerini almışlardır ama bu etkinlikleri üstlenişleri henüz "resmîlik" kazanmadığı gibi, daha önce de sözünü ettiğimiz üzere, kanımızca, devletin eşgüdücü-yönlendirici rolüne de son derece ihtiya-

cı vardır. Bu nedenlerdendir ki, kamuoyumuzda da sanatsal kültürün nasıl yönlendirileceği ya da yönlendirilmesi gerektiği üstüne ciddi görüş alışverişi ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Ne var ki, temelinde bu görüşlerin çıkış noktası, devletin bu tür etkinliklerden artık elini eteğini çekmesi gerektiği; daha doğrusu, toplumumuzda sanatsal-kültürel etkinliklerin devletçe yürütülmesi deneylerinin başarısızlıkla sonuçlandığıdır. Yalnız şunu da hemen belirtelim ki, özellikle Kültür Bakanlığı olgusu çevresinde odaklanan bu tür temelden eleştirilerin bir nedeni, burda "devlet" in değil, "hükümetler" in yetersiz ya da çelişkin tutumları ile bürokratik engellemeleridir. Yani, sonuç şudur: "Türkiye'nin bir kültür politikası olmadığı çok söylenmiştir. Aslında bu yanlış bir yargıdır. Türkiye'nin bugün, kültür alanında resmi bir politikası vardır. Bu politika getirdiği kısıtlamalar ve sınırlamalar yoluyla, kültürel değişme ve gelişmeyi önlemektedir. Böylece de her türlü sanat etkinliği de engellenmektedir. Aslında Türkiye'de demokrasi ile beliren yeni politikacı tipi sade bir sanat bilgisizliği değil, aynı zamanda bir sanat düşmanı olarak ortaya çıkmıştır."⁸ Emre Kongar da (haklı olarak) şunları söylemektedir: "İşte, hem amacı ve doğrultusu tartışmalı olan bugünkü güdülemeyi önlemek, hem de yaratıcılık üzerindeki olumsuz etkileri ortadan kaldırmak için sanat ve kültür etkinlikleri hükümet denetiminin dışına çıkarılmalıdır."⁹

Dolayısıyla, gündemdeki sorun, bizce, 3. Cumhuriyete geçiş süreci içinde doğan boşlukta, ileriye yönelik olarak, sanatsal-kültürel yaşamın toplumumuzda nasıl yönlendirileceği sorunudur.

ÜLKELERİN KÜLTÜR POLİTİKALARI

Sanatsal kültürün yönlendirilmesi konusunda ışık tutabilmek için "Milliyet Sanat Dergisi" uzunca zamandır yayında bulunarak yabancı ülkelerin kültür politikalarını ve sanat yaşamlarını bizlere yakından tanıtmaya çalışmaktadır. Konumuz dolayısıyla, genelinde bu yazılardan çıkarsadıklarımızın bir değerlendirmesini yapmayı burda oldukça yararlı görüyoruz.

Yalnız hemen şunu belirtelim ki, söz konusu yazı dizisinde tanıtılan ülkeler, biri dışında (Macaristan), tümüyle ileri gelişmiş kapitalist Batı

Ülkemizde sanatsal-kültürün yönlendirilmesinde devletçilik dönemi bitmiştir, "liberalizm" dönemi başlamıştır. Tıpkı KİT'lerin özel teşebbüse devri gibi, sanatsal yaşamın da özel teşebbüse devredilmesi öngörülmektedir.

Ülkeleridir. Dolayısıyla, bizde ülkemizde sanatsal kültürün yönlendirilmesi ve biçimlendirilmesi sorununu, bizlere -genelinde- tek seçenek olarak sunulan bu ileri kapitalist Batı ülkelerine bakarak ana çizgileriyle değerlendirmeye çalışacağız.

Özellikle Batı Avrupa ülkelerinin sanatsal kültür yaşamlarında insanı imrendirecek şu özelliklerle karşılaşıyoruz: 1) Demokratiklik; 2) Siyasal özgürlük; 3) Çoğulculuk. Söz gelişi, İngiltere Kültür Bakanı şöyle diyor: "Siyasal gerekçelerle sanata hiçbir kısıtlama getirilemez... Sanat Kurulu tamamen siyaset dışı bir kuruluştur. Siyasal düşüncelerle atanmamıştır... Çok farklı siyasal inançları olan bakanlar bu geleneği sürdürrebilmişlerdir."¹⁰ Fransız Kültür Bakanı'nın sözleri ise şöyle: "10 Mayıs seçimlerinin sonuçlarını işçi sınıfına borçluyuz, bugüne dek sanatsal etkinliklerden en uzak bırakılmış sınıfa... Tek model yok! Her tür sanatta yollar açık: Herkese seçim hakkı! Herkese yaratma hakkı! ... Her modern devlet, merkeziyetçiliğini açtığı yaraları sarmak... zorundadır."¹¹

Burda, ülkemizdeki değerlendirmelere bakarak saptayacağımız ilk olgu şu. Burda, alıntılarımız iki kişi de, bizde kaldırılması ya da işlevinin en aza indirilmesi gerektiğine inanılan Kültür Bakanlığı'nın başında bulunan kişiler. O halde, nasıl oluyor bu? Çünkü, Batı Avrupa ülkelerinde hükümetlerle devlet politikası arasında bir çelişki doğmuyor. Bizde, hükümetler kendilerini "devlet" yerine saydıkları kadar, "devlet" in görevini de yerine getiremiyorlar. Niye? Çünkü, burjuvazi kendi önderliğinde ulusal bütünlüğü kuramamıştır. Türkiye'de kapitalizmin kendi karmaşık iç çelişkileri yüzünden; bir başka deyişle, "ekono-

mide liberalizm - ideolojide konser-vatizm" düsturu ile "ekonomide konservatizm - ideolojide liberalizm" düsturu arasındaki çelişkiler yüzünden siyasal iktidarların sanatsal kültür alanındaki etkinlikleri çelişkiler içinde yüzmüştür. Bu nedenle Kültür Bakanlığı, ne devletçilik eliyle sanatsal kültüre tutarlı ve uzun erimli bir yön verebilmiş; ne de kendi dışında kalan sanatsal-kültürel etkinlikleri eşgüdümleyerek örgütleyebilmiş, düzene koyabilmiştir.

Bizce, Batı Avrupa demokrasi ve burjuva devlet düzeni geleneğine sahip olmayan ülkemizde, bu bağlamda, sanatsal-kültürel etkinliklerde 1) Demokratiklik; 2) Siyasal özgürlük; 3) Çoğulculuk beklemek oldukça zordur. Ekonomik gelişme ile toplumsal bilinçlenme arasında uzlaşmaz çelişkiler yüzünden sık sık "rejim bunalımları"na düşen ülkemizde, bu tür sanatsal-kültürel yönlendirme seçeneklerinin gerçeklik kazanması, bizce, "esyanın tabiatı" olarak olanaksız görünmektedir.

Yine Batılı ülkelerin kültür politikaları ve yönlendirilmesi sorununa döndüğümüzde şunu da açıklıkla görmekteyiz. Söz gelişi, bugün büyük bir "kültür patlaması" olarak nitelendirilen Fransa'daki duruma baktığımızda, büyük bir atılım sonucu, Fransa tarihinde ilk kez olmak üzere, devlet bütçesinin yüzde biri'nin (Altın ben çizdim-A.Ç.) kültür ve sanata ayrıldığına tanıklık ediyoruz.¹² Şaşmamak elde değil! Nasıl oluyor da 6 milyar Fransız frangı tutan bu kültür-sanat bütçesi genel devlet bütçesinin yüzde birini oluşturabiliyor? Hiç kuşkusuz, yerel yönetimlerin sanat ve kültüre katkılarını saymazsak, özel teşebbüsün burdaki rolünü açıklıkla görebiliriz. Nitekim Kanada'da "sanata ve sanatçıya olan yardım ve desteğini kurumsallaştırmış" (altın ben çizdim-A.Ç.) olan özel sektör, "sigorta şirketlerinden dev çelik fabrikalarına, çiklet üreticisi firmalardan ayakkabı sanayiine, ilaç firmalarından bankalara kadar, hemen her alanda sanatın koruyuculuğunu, örgütsel çabalarla yürütmekte, yol gösterici sorumluluğunu türlü örneklerle göstermektedir."¹³ Hollanda'da "Sanat ve Endüstri Vakfı" adlı kuruluş, sanat dünyası ile endüstri dünyasını birbirine yakınlaştırma çabalarını yürütmekte, sanatçıları adına, endüstri kuruluşlarıyla ilişkiler kurmaktadır.¹⁴ İngiltere'de de bir sanat gösterisine ilişkin duvar duyurusunda çoğu kez, tanınmış sigara markalarının, sanayi kuruluşlarının adlarını da görmek olası.¹⁵

Bu durumda, Batı Avrupa'da sanatsal-kültürün yönlendirilmesi biçiminin altında yatan ana nedenler de açıkça ortaya çıkmaktadır. Kaldı ki birer "sanat merkezi" olarak İngilte-

ÖZÜR

Dergimizin geçen sayısında (18. sayı) yayınlanan "Einstein Paris'te" başlıklı yazıdaki 24. ve 25. sayfalar yanlışlıkla yer değiştirmiştir. Yazarımız Nazif Tepedelenlioğlu'dan ve okurlarımızdan özür dileriz.

re (Londra) ve Fransa'nın (Paris'in) "sanat ticareti"nden edindikleri kârlar olağanüstüdür. İşte bizde özlenen durum da yaklaşık olarak bu, kanımızca: Gelişmiş bir kapitalizm ve onun önderliğinde yönlendirilecek olan sanatsal-kültür yaşamının devlet eliyle eşgüdümüne konması. Ne var ki, ne bizim kapitalizmi o denli ileri, ne de sanatsal yaşam trafiğimiz. İleri kapitalist ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasındaki fark gitgide açıldıkça, ne Batı Avrupa'nın ekonomik, ne de kültürel zenginliğine bu yoldan ulaşamayacağımız bizce açık bir gerçek gibi görünüyor.

Öte yandan, yine "Ülkelerin Kültür Politikaları"ndan öğrendiğimize göre, "Sartre'ın önerdiği existentielle çizgi gelişen Japonya'da resmi bir Japon Kültür Politikası'ndan söz etmek kolay değil."¹⁶ Demir Özlü ise "Önce İsveç'te kültür ve sanat yaşamının, toplumda, en önde gelen bir yaşama biçimi olmadığını söyleyeceğim" diye söze başlayarak bizi yine iyice şaşırttıktan sonra, "Bu toplumda kültür ve sanat yaşamı, bir ölçüde, arka planda yer alır. Çünkü en modern ölçüde teknolojik bir toplumdur İsveç" diyor. Bu arada, İsveç'te düşünce özgürlüğünden söz ederken, "İsveç'te sanatçının düşünce ve yaratma özgürlüğünün tam olduğu"nu aktarmakta, ama, "Basın radyo ve TV'nin tekeller elinde olduğunu belirttikten sonra, kamuoyunda 'beyin yıkama' diyebileceğimiz, düşünsel kategorilerin oluşturulduğunu sözlerine eklemekte, böylece, Batı Avrupa'da sanatsal düşünce özgürlüğünün gerçek yüzüne değinmektedir."¹⁷ (Nitekim, bir yazımızda biz de Batı Almanya'daki bu durumu göstermeye çalışmış-tık.¹⁸

Hiç kuşkusuz, Batıda sanatsal-kültürel yaşamın özündeki vahimliğin ABD'de billurlaştığını görmekteyiz: "Amerika Birleşik Devletleri'nde sanatın ve sanatçının durumuna yön veren başlıca gerilim, bireyci dünya görüşü ile kitle kültürünün istekleri arasında yer alıyor. Bir yandan sanatçının yaratıcılığına hemen hiçbir yasal sınır çekmeyen bir özgürlük ortamı, öte yandan belirli ölçülerle belirli formüllere dökmeye zorlayan bir pazar... Pazarın sert koşulları sanatçıları tek boyutlu bir standartlaşmaya iterken, ülkenin zenginliği ve bireyci ideolojisi her çeşit akıma ve yaklaşıma bir ölçüde varolma hakkı veriyor... Ama her şeyden önce kitle sanatı var." Bir görüşe göre, "geleceğin sanayi-ötesi toplumunda eleştirel boyutundan sıyrılmamış, tüketim için paketlenmemiş sanata yer kalmayacak."¹⁹

Doğrusu, gerek "sanayi kültürü" nün bütün çelişkilerini yaşayan Batı Avrupa'daki sanatsal-kültürel yaşama baktığımızda, gerek "sanayi-öte-

si" ABD'deki sanatsal-kültürel yaşamdaki bu "tekboyutluluğa", "Standartlaşma"ya baktığımızda, sanatsal-kültürel yaşamın bütünlükle sermayenin baskısı altında yaşadığı gerçeğiyle karşılaşmaktayız. Andre Malraux'nun öncülüğünde gerçekleştirilmeye çalışılan sınıflararası "kültürel yakınlaşma" politikası dolayısıyla, Avrupa'da her ne denli "kitle kültürü" olgusunun üstü örtülme-ye çalışılıyorsa da, temelde, "tüketim kültürü" ya da "kültür endüstrisi" olgusu ABD'de olduğu gibi, yine bütün çıplaklığıyla karşımıza çıkmaktadır.

Bu "kitle kültürü" nün tekelci kapitalizmin uluslararası niteliğinden ötürü hem o belli ülkenin halkı üzerinde, hem de kendilerine bağımlı kıldıkları öbür halklar üzerinde uygulama alanı bulmasının sonuçları ise herkesçe bilinmektedir. (Bir başka yazımızda²⁰ irdelemeye çalıştığımız bu kültürel sorun üstünde burda durmayacağız.)

"Ülkelerin Kültür Politikaları" yazı dizisinin ortaya koyduğu gerçeklerden en ilginç ise, hiç kuşkusuz, Macaristan'la ilgili olanı. Toplumcu bir ülke olan Macaristan'dan daha önce üstünde durduğumuz ülkelerdeki gibi ne "kitle kültürü", "tüketim kültürü", "kültür endüstrisi", "kültür bunalımı" gibi olgulardan söz ediliyor, ne de dolayısıyla büyük sermayenin sanatsal-kültür yaşamını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirdiğinden. Bu yazıdan öğrendiğimize göre, "Kültür ve sanatta nitelikli niceliği uzlaştırmaya çalışan bir ülke" olan Macaristan'da "ülkenin dört bir yanındaki işçi, köylü kesimlerinden, başkentten seçkin aydınlarına uzanan çok geniş bir etkinlik alanı" içinde sanat; "yaratıcıların özgür yaratmaları karşısında devletin resmi politikası engelden çok halkın beğenisi engeli ön plana çıkıyor." Sanatsal etkinlik rakamları ise şaşırtıcı: "2.600 amatör tiyatro grubu, 1.000 amatör orkestra, 2.000 halk dansları grubu, 1.800 amatör fotoğrafçılık kulübü, 500 amatör kukla tiyatrosu. 20.000 kütüphane. 500 müze."²¹ vb. Yani, sonuç: Sanat satılık değil!.. Bu ülkede toplumsal anlayış yönlendiriyor sanatsal-kültürel yaşamı ve etkinlikleri.

"KÜLTÜREL ETKİNLİKLER VE BÜYÜK KURULUŞLAR"

Ülkemizde büyük kuruluşların sanatsal kültürel yaşamı yönlendirmeye kendilerini tek aday olarak ortaya koymaya başlamaları genel kamuoyumuzca bilinen bir gerçek. Ne var ki, bu konuda deneyimsiz olduğu için, bu türden etkinliklerini düzene koyma ve "devlet" in başarısızlıklarına karşı "başarılı bir prog-

ramla" çıkma kaygısında. İş Bankası'nın bu konuda düzenlediği araştırmalara yayınlanmış bulunuyor. Konumuz gereği, bu "ciddi" araştırmalara da değinmek zorundayız. Önce, Metin And, önerilerini öne sürmeden "kültürün tanımı"na eğilerek çok ilginç düşünceler sergiliyor. Söz gelişi, "UNESCO'nun genel yönetmenlerinden Rene Mahueu de kültürün tanımından kaçınmanın doğru olacağını belirtmiştir"²² diyor. (Herhalde altından bir çapan-oglu çıkacak!) Daha sonra ise şu alıntıyı yapıyor And, "R. Williams *Culture and Society* (Kültür ve Toplum) adlı kitabında kültür kavramının çağdaş anlamını şöyle tanımlıyor: Makine ve piyasaya karşı bireyin toplum içinde kökleşmesi, insanın önemsiz bir aygıt, makinenin bir parçası durumuna indirgenmesi-ne karşı yaşamsal bir direniş, bir başkaldırma"²³ (İleri gelişmiş kapitalist toplumlarda yaşanan "kültür bunalımı"; maddi kültür ile manevi kültür arasındaki derin çelişki bundan daha iyi açıklanamaz sanırız). And'ın asıl önerisi ise şu: "Çağcıl vakıfçılığın yurdu ABD'dir. Burada yirmi binin üzerinde vakıf vardır... ABD'de özel kesimin kültür ve sanatları büyük yardımlarının yanı sıra kamu kesiminin yardımı yok gibidir... ABD'de büyük bankalar, sigorta şirketleri, devletlerin bile altından kalkamayacağı büyük kültür, sanat yapımlarını desteklerler... Ford ve Rockefeller gibi dev vakıflar en çok sanatlara ve kültüre yönelen vakıflardır... Bu iki vakıf ayrıca uluslararası niteliktedir... Vakıf yolunu seçmenin sayısız yararları vardır."²⁴

Yazımızın bir önceki bölümünde "Ülkelerin Kültür Politikaları"ndan örnekleri aktarıken, ABD ile ilgili değerlendirmeleri anımsarsak, Sayın And'ın değerlendirmeleri ile bu değerlendirmeler arasında ne denli derin ve uzlaşmaz çelişkiler olduğunu hemen görürüz. Hayırsever Vakıflar ve standartlaşmış kitle kültürü! Tümünü bir yana bırakalım, yani sorunun kuramsal boyutlarını bir yana bırakalım, (Sayın And'ın da bildiği gibi) Vakıf'ların içyüzünü bilmeyen dünyada kalmamıştır, hele büyük şirketlerin!

Sayın And, bu büyük Vakıf'lara bakarak, bir de "devletin bile altından kalkamayacağı" sanatsal-kültürel etkinliklerin bizde de Vakıf'lar ve büyük kuruluşlarca yapılması gerektiğini öneriyor. Doğrusu şaşılacak şey! (Tabii, İş Bankası dışında) Birçok bankanın aslında "zarar" ettiği günümüzde, büyük kuruluşların "yüksek faiz" altında ezildikleri ülkemizde, yani, kendilerini kurtarmanın yolunu araştırdıkları bir dönemde, nasıl olur da bu kuruluşlar tüm bir Türkiye'nin sanatsal-kültürel etkinliklerinin altından kalkabilirler? ABD'deki "sanat ticareti"nin

boyutları ile Türkiye'deki birbiriyle kıyaslanabilir mi? "Sanat cenneti" olarak gördüğümüz Paris'i bile "kurutan", özellikle Avrupa'nın plastik sanat ticaretini "iflas" ettiren ABD kapitalizminin bir de bu "uluslararası" niteliğinin getirdiği sorunlar aklı gelmiyor mu hiç? (Sayın And'ın herhalde çok iyi bildiği biçimde) ABD vakıflarının bu "hayırsever" işlere sırf "vergi bağışıklığı" için bu-laştıkları, ayrıca bunun ticaretini yaptıkları hiç düşünülüyor mu? Sanatın korkunç bir "kâr mekanizması"na nasıl dönüştüğüne bir alıntıyla örnek vereyim: "Amerika Birleşik Devletleri ve öbür Batılı ülkelerde büyük şirketler haftanın 6 günü sürekli sanat eseri satışı yaparlar. 1979'da Uluslararası Sanat Müzayede ticaretinin Londra'daki iki devi olan Sotheby ve Christie'nin toplam kârı 702 milyon doları (100 milyar lirayı-A.Ç.) bulmuştu."²⁵ Gerçi ülkemizde bu yolda ilerlemeden memnun Sayın And, (yazımızın başında da değindiğimiz gibi) plastik sanatlar alanının artık özel kesime geçmiş olmasından ötürü, öbür sanat alanlarına yönelmesi gerektiğini öneriyor (Yalnız şunu hemen belirtelim ki, bir sanatsever olduğuna inandığımız Sayın And bugün Türk resminin ustalarından bir resmi görmeye kalksa mutlaka banka banka dolaşmak zorunda kalacaktır. Kendisi bu imkanı belki İş Bankası deposunda bulabilir, ama ya başkaları?)

Ne var ki, Sayın And, şirketlerin, büyük kuruluşların bu yoldaki etkinliklerinin amaçlarının başında "sanatlarda yüksek düzeyde niteliği geliştirmek, daha da yükseltmek" olduğunu söylüyor. İyi ama, sanatın bir meta, bir ticaret ve kâr aracı olduğu bir düzen içinde, sanatın niteliğini belirleyecek olan ölçüt nedir? "Parayı bastırma" ile "sanatsal nitelik" arasında doğru orantı nasıl kurulur? Sanat ticaretinin gelişmesi ile sanatsal niteliğin yükselmesi ne yazık ki çelişkin bir ilişkidir.

Pek tabii, Sayın And, yukarıda belirttiklerimizi çok iyi bildiğinden, yani Türkiye'de sermayenin güçsüzlüğünü, bilgisizliğini kavramış olduğundan, büyük kuruluşların kendi aralarında örgütlenmesi ve devlet aracılığıyla eşgüdümüne sokulması gerektiğini, hele en güzeli, kurulacak bir "büyük kuruluşlar-devlet" üstü bir "vakıf" la bu sorunların çözümünebileceğini söylüyor. (Tabii, böyle bir kuruluşun başına da "münasip" kişiler getirilmesi koşuluyla.)

SONUÇ

Ülkemizde sanatsal kültürün yönlendirilmesi ve kültür politikası seçenekleri üstüne yaptığımız bu genel değerlendirme sonunda şu ger-

çeklerle karşılaştığımızı sanıyoruz:

1- Ülkemizde sanatsal-kültürün yönlendirilmesinde devletçilik dönemi bitmiştir, "liberalizm" dönemi başlamıştır.

2- Tıpkı KİT'lerin özel teşebbüse devri gibi, sanatsal yaşamın da özel teşebbüse devredilmesi öngörülmektedir.

3- Yalnız, ülkemizde özel teşebbüsçülüğün ya da büyük kuruluşların gerek maddi, gerek kültürel düzeysizlikleri ve örgütsüzlükleri gözönüne alındığında, büyük kuruluşlar eliyle sanatsal-kültürel yaşamın örgütlenmesi ve yönlendirilmesi işi, "devletin eşgüdümü"yle yapılmalıdır.

4- Bu arada, büyük kuruluşlar, bu önemli görevin bilincine vararak, ya Avrupa ya da ABD'deki meslektaşları gibi bu konuda çok daha etkin davranmalıdırlar.

Ne var ki, bu olgulara baktığımızda, yazımızın içinde de yer yer değindiğimiz gibi, ülkemizde sanatsal-kültürün bu yolla gelişemeyeceği açıktır. Çünkü:

1- Avrupa örneğinde görüldüğü gibi, sanatsal-kültürel etkinliklerin yürütülmesine eşlik eden: a) Demokratiklik, b) Siyasal özgürlük, c) Çoğulculuk bizde henüz gerçekleşememiştir.

2- Gerek Avrupa, gerek ABD'de sanatsal-kültürel etkinlikleri sırtlayan büyük kuruluşların gücü, ülkemizdeki büyük kuruluşlarda olmadığı bir yana, kendileri zar zor ayakta durabilmektedirler.

Bu durumda, ortaya şu acı gerçek çıkmaktadır: Sanatsal-kültürel yaşam "yozlaşma"ya terkedilmiştir. Nitekim, Emre Kongar da bunu açıklıkla belirtmekte: Baskı, tekelleşme ve düzeysizlik sonucu 1982 bir karabasan mı olacak? sorusunu sormaktadır.²⁶ Kongar'ın seçenekleri iki: Ya sermaye aklını başına toplayacak, ya da lumpen kitlelerin egemenliği artacak. Ne var ki, (herhalde Kongar'ın da hak vereceği gibi) bu ikisi de aynı sürecin sonuçları. "Kitle kültürü" nün oluşum kaynağı "kitleler" değil herhalde, yine o aklını başına toparlayamayan sermaye! Öyle olmasa, en aklı başında sermaye ülkesi ABD'de (daha önce aktardığımız gibi), "kitle kültürü" maksimum noktasına varabilir mi? Çarpık (ve çarpık olmaya mahkum) bir kapitalizmde sanatsal-kültürel yaşamın da gittikçe daha çarpık olmasından daha doğal ne olabilir?

Bizce sorunun doğru çözümü, ülkemizde gerçekten demokratikleşme etkinliklerinin varedilebilmesine; yani, sanatsal-kültürel yaşamda "özerkleşme" hakkının yalnız "sermaye"ye tanınmamasına bağlıdır. Aksi takdirde, bugün her boyutuyla yaşanan "sanatsal kültür bunalımı",

kaçınılmaz olarak çok daha derinleşecektir. Bugünkü "lumpen"liğe ve "düzeysizliğe" çok yaraşan ifadeyle Sayın Banker Kastelli'nin de belirttiği gibi, sonunda, sanatsal-kültürel yaşamdaki hayırsever "aracılar", "zampara ile orospuyu birleştirip, parsayı toplayacaklardır!"

NOTLAR

- 1-"Sanat Kimindir?", Aziz Çalışlar; Bilim ve Sanat Dergisi, Sayı 10, s. 9, Ekim 1981.
- 2-Cumhuriyet Gazetesi, Nisan 1982
- 3-Nokta Dergisi, Sayı 9, s. 11.
- 4-a.g.y., s. 13
- 5-a.g.y., s. 13
- 6-Kültürel Etkinlikler ve Büyük Kuruluşlar, Metin And, Ergun Şenlik, Erkan Canak; s. 79, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981.
- 7-"1982'de Kültür ve Sanatımızı Bekleyen Sorunlar: Köleleşme ve Düzeysizleşme", Emre Kongar; Milliyet Sanat Dergisi, Sayı 40, s. 11.
- 8-Kültürel Etkinlikler ve Büyük Kuruluşlar, s. 142.
- 9-Kültür Üzerine, Emre Kongar; s. 131, Çağdaş Yayınlar, 1982
- 10-"İngiltere'de Kültür ve Sanat", Nuri Çolakoglu; Milliyet Sanat Dergisi, Sayı 41, s. 13.
- 11-"Sosyalizm Bir Kültür Uygulamasıdır" Zeynep Oral; Milliyet Sanat Dergisi, Sayı 40, s. 8.
- 12-a.g.y., s. 6
- 13-"Kanada Sanat ve Kültürün Onurlandığı Bir Ülkedir", Engin Aşkın; Milliyet Sanat Dergisi, Sayı 43, s. 27
- 14-"Hollanda Sanat Politikası...", Ferit Edgü; Milliyet Sanat Dergisi, Sayı 48, s. 24.
- 15-"İngiltere'de Kültür ve Sanat", Nuri Çolakoglu; Milliyet Sanat Dergisi, Sayı 41, s. 13.
- 16-"Japon Politikası: Herkese Yaşam Boyu Eğitim, Kültür, Sanat...", Bozkurt Güvenç; Milliyet Sanat Dergisi, Sayı 42, s. 17.
- 17-"İsveç'te Kültür ve Sanat", Demir Özlü; Milliyet Sanat Dergisi, Sayı 44, s. 19, 22.
- 18-"Almanya Gerçeği ve Gerçeklik Savaşı", Aziz Çalışlar; Bilim ve Sanat Dergisi, Sayı 3, 1981.
- 19-"ABD'de Sanat ve Kültür", Haluk Şahin; Milliyet Sanat Dergisi, Sayı 45, s. 26.
- 20-"Kültür Sorununa Kuramsal Bir Yaklaşım", Aziz Çalışlar; Bilim ve Sanat Dergisi, Sayı 2, 1981.
- 21-"Macaristan'da Kültür ve Sanat", Vecdi Sayar; Milliyet Sanat Dergisi, Sayı 46, s. 18.
- 22-Kültürel Etkinlikler ve Büyük Kuruluşlar, s. 8.
- 23-a.g.e., s. 10.
- 24-a.g.e., s. 26, 27, 29, 65, 69.
- 25-"Menkul Değer Olarak Resim Sanatı", Canan Çoker; Sanat Emeli Dergisi, Sayı 28, s. 24, 1980.
- 26-"1982'de Kültür ve Sanatımızı Bekleyen Sorunlar: Köleleşme ve Düzeysizleşme", Emre Kongar; Milliyet Sanat Dergisi, Sayı 40, s. 11.

GELENEKSEL EZGİDEN BİLİNÇLİ ŞARKIYA

Güney GÖNENÇ

BÜYÜK halk şarkıcısı Pete Seeger "şarkılar büyük yapılar gibidir, istediğiniz amaç için kullanabilirsiniz" demişti. Gerçekten de halk ezgilerinin, zaman içinde, biçimden biçime girerek, değişik güftelere oturarak günceli yansıtıp yaşattığını görürüz. Özellikle Amerikan şarkı geleneğinde bunun sayısız örnekleri vardır. Kilise ilahileri, halk müziği kökenli zenci ilahileri, öykülü uzun şarkı biçimi olan baladlar, ya da başka türden halk şarkıları, yepyeni sözlerle söylenerek karşımıza barış, özgürlük, dayanışma şarkıları olarak çıkarlar. Özellikle işçi şarkıları ve grev gözcülerinin şarkıları tümüyle geleneksel ezgilerden oluşur. Bu, ezgiyi zaten bildiği için, herkesin kolaylıkla şarkıya katılabilmesini sağlar. Ezgilere yeni sözlerin belli bir kişi tarafından yazılıp konduğu çok görülür ama, çok daha fazla rastlanan olgu, sözlerin hemen oracıkta, anonim olarak uydurulmasıdır. Bu süreç içinde bir çok değişik güftenin aynı ezgiye uydurulduğuna da sıkça rastlanır.

Geleneksel şarkılara ya da ilahilere uydurulan yeni güfteler, çoğu kez yerini aldıkları eski güfteyle -az ya da çok- bir benzeşim gösterirler. Bu olgu da ezginin anımsanmasında ve söylenmesinde kolaylık sağlar. Örneğin ünlü bir ilahideki "Tanrının evine girdim/yalnız

değilim artık" dizeleri -aynı ezgiye uyararak- "Sendikaya yazıldım / yalnız değilim artık" biçimine dönüşür. Sözleri Teyrat'taki "Ne mutludur o adam ki Rabbe güvenir... Çünkü suların yanına dikilmiş ağaç gibi olacak, o ağaç ki, ırmak kenarında köklerini salar..."* tümcelerinden alınmış bir ilahi, yeni sözleriyle, Amerika'nın belki en çok bilinen ve söylenen işçi şarkısı olmuştur: "Güveniriz sendikamıza / sendikamız arkamızda / ırmak boyunca kök salmış ağaçlar gibiyiz / kımıldatamazsınız bizi yerimizden". Bu şarkı, daha sonraları ırkçılığa karşı savaşımın da bayrağı oldu. Onbinlerce kişinin katıldığı

BİR PAZAR — Joan Baez'e —

Tozlu, havasız, ışsız koğuşta
Oturmadaydık suskun, kederli
Pazar günü tekdüze uzuyordu
Herkes kendi küskün düşündeydi

Küçük, transistörli radyoda
Ansızın ışıklı bir insan sesi yükseldi
Işığı durgun yüzler
Gün aydınlığınca gülümsedi

"Geçmiş günler" diyordu şarkıcı
Ama diriymi, umut doluydu sesi
Tutunup bu özlemler ezgilere
Aştık zindanın duvarlarını sanki

Karanlık koğuş aydınlanıverdi
Umutla canlandı yürekler
İnsana yaraşan özgürlüktür
Anladım bir daha - ve sevinçle dolu gelecekler.

Kederli, bugün günlerim benim
Gün olup geçeceksiniz siz de,
Ama ben herkes için istemekteyim
Özgürlüğü, kendim için değil sade.

Işıklı sesi o şarkıcının
Bir insan yüreğinden taşan sevgi
İnanıyorum yıkacak duvarlarını zindanların
Kurulacak sevginin ve özgürlüğün egemenliği...

Ataol BEHRAMOĞLU

(*) Teyrat'tan alıntılar Kitabı Mukaddes, 1958 adlı Türkçe çeviriden alınmıştır, s. 740 ve 878. (Şarkı çevirileri yazarındır.)

mitinglerde "Özgürlük savaşındayız / atamazsınız bizi burdan / ırmak boyunca kök salmış ağaçlar gibiyiz / kımıldatamazsınız bizi yerimizden" şarkısı en çok işitilen şarkılardan biriydi.

Sözleri Teyrat'taki "... ve kılıçlarını sapan demiri ve mızraklarını bağcı bıçağı yapacaklar; millet millete karşı kılıç kaldırmayacak ve artık cengi öğrenmeyecekler... herkes kendi asması altında, ve kendi incir ağacı altında oturacak; ve onları korkutan olmayacak..." tümcelerinden alınmış olan ve "Kılıcımı kalkanımı bırakacağım / ırmak kenarına / artık savaş öğrenmeye paydos / savaşa paydos artık" dörtlüğüyle başlayan zenci ilahisi ise, sözleri hiç değiştirilmeden, bugün de barış şarkısı olarak yaygın biçimde söylenmektedir.

Bir de sevda şarkısı örneği görelim. "Doğu Virginia" adlı eski bir sevda şarkısının bir dörtlüğü şöyle:

Yeşil dolarında gözüm yok
O gümüş kolye de senin olsun
Benim bütün istediğim senin sevgin
N'olur bir tanem yine sev beni.

30'lu ekonomik çöküntü yıllarında, ABD'de acımasız koşullar altında çalıştırılan işçilerin sendikalaşma savaşımı önemli boyutlar kazanmıştı. Sendikaya yazılan işçilerin işten atıldığı, dövüldüğü, hapsedildiği, öldürüldüğü bu savaşım içinde özellikle tekstil ve kömür işçilerinin önemli yeri vardır. "Doğu Virginia" adlı sevda şarkısının ezgisi de yeni sözlerle birleşerek ezilen kömür işçilerinin sesi olmuş. Bu kez sözleri yazan belli bir kişi: Jim Garland adında, sendikaya yazıldığı için işten atılmış Kentucky'li bir kömür işçisi.

Milyonlarınızda gözüm yok
Elmas yüzükleriniz sizin olsun
Bütün istediğim sadece yaşamak
Bana işimi geri verin
Bütün bunlar tapulu malınız, biliyorum
Bir yığın da paranız var bankada
Bana işimi geri verin
Bu ülkeyi biz kurduk, alın teriyle
Ve şimdi çocuklarımız aç, donmak üzere
Bana işimi geri verin
Rolls Royce'unuzda gözüm yok
Yatlarınız, kotlarınız sizin olsun
Bütün istediğim ekmek, çocuklar için
Bana işimi geri verin
Bana aptal deyin isterseniz,
Benim bildiğim bir tek şey var:
Evde çocuklarım aç, ekmek isterler.

Pete Seeger'in yazımızın başında alıntılarladığımız sözünü haklı çıkaracak daha binlerce örnek var. İşte eski bir New York çocuk tekerlemesi. Az değişip çok anlam kazanmış:

Anam bir kuruşçuk verdi
Şeker al da ye dedi
Şeker falan alamadım
Şeker olmuş tam beş kuruş
Beş kuruş, beş kuruş olmuş
Bir kuruşluk şeker
Olmuş mu sana beş kuruş!
Gün günden daha pahalı
Bir rezalet, akıl almaz
Herşeyin fiyatı artar
Babamın maaşı artmaz

Anam beş kuruşçuk verdi
Turşu al da ye dedi
Turşu, nerde, beş kuruşça?
Turşu çıkmış yirmi beşe!

Sen şu işe bak şu işe
Beş kuruşluk turşu
Fırlamış mı yirmi beşe!
Gün günden daha pahalı
Bir rezalet, akıl almaz
Herşeyin fiyatı artar
Babamın maaşı artmaz...

Geleneksel ezgilerin yeni sözlerle güçlü şarkılar yaratmasına son örnek olarak çok eski bir İskoç baladından söz açmak istiyorum. İskoçya'nın kuzeyindeki Hebrid ve Orkney Adalarından çıkmış bu balad. Çok güzel de bir ezgisi var; sanırım İyon dizisi de denilen doğal sol dizisinin makamında. Bu güzel baladı -özgün sözleriyle- ilk kez Joan Baez'den dinlemiştik. (Bu yazı yazılmaktayken 12 Haziran günü New York'ta yapılan ve tam 1 milyon kişinin katıldığı "nükleer silahlanmaya hayır" mitingine -birçok başka barış yanlısıyla birlikte- Baez'in de katıldığını, çalıp söylediğini ajanslar dünyaya yaydılar.)

"Büyük Silky" adındaki bu balad, "fok kavmi"nden söz ediyor. Bu fok kavmi denizinin en derin kışkalarında yaşıyormuş. Aralarından kimileri de zaman zaman insan suretinde karaya çıkıp dolaşıyorlar. Büyülü yaratıklar bunlar. Bir kadının böyle bir foktan bir çocuğu olur. Fok gelmiş oğlunu istemektedir baladda. Ve kadına "sen bir yiğitle evlenirsin bir gün, onun da ilk işi beni ve oğlumu vurmak olacaktır" der. Balad, kadının yazgısından yakınmasıyla biter. Hebrid ve Orkneylerde çok insan gerçekten de fok kavminden geldiklerine inanırlarmış ve fok eti tabu olduğu için ağızlarını sırmazlarmış.

Bu eski ve içli baladın yeni sözlerini ise hepimiz biliriz. Bu şarkıyı yeni sözleriyle tüm dünyaya Pete Seeger tanıttı, ünlendirdi. Yazımızı nükleer silahlanmaya karşı barış savaşımının yükseldiği günümüzde anlamı daha da artan bu şiirle bitirelim.

Kız çocuğu

Kapıları çalan benim
kapıları birer birer.
Gözünüze görünemem
göze görünmez ölümler.
Hiroşima'da öleli
oluyor bir on yıl kadar.
Yedi yaşında bir kızım,
büyümez ölü çocuklar.
Saçlarım tutuştu önce,
gözlerim yandı kavruldu.
Bir avuç kül oluverdim,
külüm havaya savruldu.
Benim sizden kendim için
hiçbir şey istediğim yok.
Şeker bile yiyemez ki
kaat gibi yanan çocuk.
Çalıyorum kapınızı
teyze, amca, bir imza ver.
Çocuklar öldürülmesin
şeker de yiyebilsinler.

AİLE HEKİMLİĞİ, TOPLUM HEKİMLİĞİ

Nevzat EREN*

BİR SÖZCÜK

CONSTITUTIO sözcüğü günümüzde, bir çok batı dillerinde "anayasa" anlamına geliyor. Oysa eski çağlarda anlamı daha başka. Başlangıçta "bir kimsenin, bireyin parça parça tüm güçlerini bir araya getiren beden yapısı ve fizik bütünlüğü" anlamında kullanılmış. Bu açıklamadan nasıl bir sonuç çıkarmalı?

İNSANIN BEDENSEL GÜÇSÜZLÜĞÜ

Yeryüzünde yaşayan pek çok canlının yaşamlarını çevreye uyarak sürdürdükleri klasik olmuş bir öğretiler. Bilinebildiği kadarı ile yalnız insan çevreyi kendine uydurarak yaşamını sürdürür. Yerkürenin en kuzey ve en güneyi arasında, hemen her yerde yaşayabilen tek canlı insandır. İnsan, nasıl oluyor da, bu denli değişik coğrafya koşullarına uyum sağlayabiliyor? Bu sorunun yanıtı hekimlik ve insanbilim (antropoloji) konularına yabancı olanlar için şaşırtıcıdır. İnsanoğlu bu başarısını "bedensel yetersizliklerine ve bedeniyle aklının son derece yavaş gelişmesine" borçludur. Üreme ye-

mekle olanak içine girer. Canlılar içinde alle yuvasına en uzun süre bağımlı kalanlar da, gene insanlardır. Bu durum bedensel yetersizliklerin ve yavaş gelişmenin doğal bir sonucudur. İnsan yavrusunun bu bağımlılığı 13-15 yıl kadar sürüyor. Bu süre doğrusu, hiç de azımsanacak kadar değil. İnsanın aklına 13-15 yıl sürecek bir bakım için ne denli sınırsız bir sabır gerekeceği sorusu takılıyor. Sevgiye dayanmayan bir sabrın sürekliliği düşünülemeyeceğine göre, insan yavrusunun çevreye ve topluma uyabilecek duruma gelmesinin temelini sevginin oluşturduğu söylenebilir. İnsanı insan yapan işte bu sevgidir. İnsanın topluma uyumunu sağlayan da sevgidir. Önce öze, sonra özgeye yönelik sevgi. Böyle bir sevgi yoksa bireyin topluma uyumu, giderek toplumun iç uyumu bozulur.

İşte bu noktada "constitutio" sözcüğü gündeme geliyor. Bireyin tüm güçlerini bir araya getiren fizik bütünlüğü olmaksızın sağlığından, sağlıklı bireyler olmaksızın da topluluğun, giderek toplumun başarısından söz etme olanaklı değildir. Doğada barınabilmek için bireyin, giderek topluluğun bedensel-ruhsal bütünlüğü ve sağlığı o denli temel bir yasadır ki, bu bütünlüğü simgeleyen sözcükten, constitutio'dan, bir çok dillerde "anayasa" sözcüğünün türetilmesini olağan karşılamalı.

SAĞLIK HİZMETLERİ

Bireyin, topluluğun ve toplumun esenliği için sağlığın bu anayasal (constitutional) önemine karşın, sağlık hizmetlerinin önem kazanmasının yakın bir geçmişi olması şaşırtıcıdır. İnsanbilimin verilerine göre, yeryüzünde var olan ilk insanlar önce aile kurumunu örgütlemişlerdir. Bu zorunluğu anlamak kolay olsa gerek. Böyle olmasa idi insan soyunun sürdürülmesi olanak içine girmeyecekti. Oysa sağlığını yitiren, hastalanan bir insanın, bir bebekte, bir çocukta olduğu gibi, topluma uyumunun bozulduğunu toplumbilim açıkça ortaya koyuyor. Hastalanan bireylerin de, bebekler gibi, sevgiye ve sabıra gereksinimi var. Çünkü hastalık bireylerin toplumsal işlevlerini sınırlandırıyor, giderek onları çocuklaştırıyor.

Bireyin sağlıklı olması pek çok önkoşulun varlığına bağlıdır. Başka bir anlatıyla, sağlıklı olmak çok nedenli bir olgudur. Bu çok nedenliliği sağlığın tanımı açıkça ortaya koymaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'

nün tanımlamasına göre sağlık "Yalnız hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, aynı zamanda bedensel, ruhsal ve toplumsal yönden tam bir iyilik durumudur." Bu tanıma biraz yakından bakarsak, sağlık kavramının ne denli geniş kapsamlı olduğunu kolayca görürüz. İnsanı ve onun sağlığını ilgilendirmeyen hiçbir insansı çabanın olmadığını söyleyebiliriz. Bu gerçeği belki de "Her şeyin başı sağlık" özdeyişi en güzel anlatıyor. Şimdi, sağlığa verilen değerin geçmişi neden bu denli kısa sorusuna dönelim. Çünkü çağlar boyunca, insanoğlunun çevreye uyumu o denli önemli idi ki, insanın gözlerini çevreden ayırıp kendine çevirmesine pek zaman kalmıyordu. İnsanoğlu çevrenin denetiminde oldukça üst düzeyde başarı kazandıktan sonra kendini düşünebildi. Toplumbilimlerin, bilimlerin gelişmesi sırasında en sonlarda yer almasının nedeni budur.

Hekimlik bilimi bireyin ağrısını, sızısını dindirmek, yarasını kapatmak olarak alınırsa, yeryüzünde insanın varoluşu ile birlikte başlayan bir bilimdir. Oysa ağrıyı, sızıyı dindirmek, yarayı kapatmak hekimlik biliminin görevlerinin ancak bir bölümüdür. Hekimliği böyle anlarsak, "hekimlik bir bireysel bilim" olur. Her ne kadar iyileştirilen bireyin topluma uyumu düzelecek, böylece toplumsal bir yarar da sağlanacak ise de, bu anlayışın temelinde "hastalığın bireysel bir olgu olduğu varsayımı" vardır. Bu görüş çağlar boyunca geçerli olmuş, hekimler görevlerini hastaları iyileştirmek olarak algılamışlardır. Oysa hastalanma olgusunun nedenlerini, bireysel olmaktan çok, toplumsal olan etkenler oluşturmaktadır.

AİLE VE SAĞLIK

İnsanlar çevreye karşı başarılı olmak için nasıl önce aileyi örgütlemişlerse, çevreden gelen ve sağlığı olumsuz yönde etkileyen etkenlere karşı da, önce aile hekimliğini örgütlemişlerdir. Bu anlayış, bireysel hekimliğe göre, kuşkusuz bir ileri adım idi. Gelişmenin böyle oluşunda, üretim birimi olarak aile ekonomilerinin önemini de aramak gereklidir. Bu gelişme batı kültürünün egemen olduğu toplumlarda böyle olmuştur. Ancak, bizim kültürümüzde ailenin toplumsal önemine karşın, aile hekimliği uygulaması yoktur. Çünkü, Anadolu Selçukluları döneminden yakın geçmişe dek, sağlık hizmetlerini ülkemizde kamu örgütleyegelmiştir. 19. yüzyıla kadar

sağlık hizmetlerini hiçbir zaman, açık seçik kamu görevi sayılmamakla birlikte, bu hizmetleri hep kamu görevlileri üstlenmişlerdir. Bu durum bazı ülkelerde yazılı anayasa bulunmayışına benzetilebilir.

Toplumların tarihsel gelişme süreci içinde ailenin yeri, önem açısından ikinci dereceye düşmüştür. Çünkü aile, üretim birimi olarak önemi yitirmiştir. Günümüzde üretim, artık toplumsal bir olgudur. Ailenin geleneksel görevlerinden pek çoğunu da, bu durumda, diğer toplumsal kurumlar üstlenmiştir. Çocuk bakımı, eğitim ve sağlık hizmeti, artık ailenin görevleri olmaktan çıkmıştır. Bu durumu ailenin yok olması biçiminde algılamak pek doğru olmasa gerek. Toplumsal kurumların çağlar boyunca, değişen koşullara en kolay uyum göstereni ailedir. Günümüzde de aile, geleneksel uyumluluğunu sürdürmekte, yeni bir yapı kazanmaktadır. Hekimlik ve sağlık bilimlerinin gelişmesinde de, benzer özellikleri görüyoruz. Önce bireysel hekimlik, giderek aile hekimliği ve günümüzde de toplum hekimliği.

Bireysel hekimliğin temelini, nasıl yalnız bireyin hastalığını iyileştirmek oluşturmuşsa, aile hekimliğinin temelini de, ailenin sağlığı oluşturmuştur. Bu görüşün "bireyin sağlığını ailenin diğer üyelerinin sağlığı etkiler" biçiminde bir özeti yapılabilir. Gelişme süreci içinde bu görüş, liberalizmin aile şirketleri dönemine denk düşer. Uygulaması ise, her ailenin kendine bir hekim seçmesi, ailenin tüm üyelerinin gerek tedavi edici, (sınırlı olmakla birlikte) gerek koruyucu hekimlik hizmetlerini bu hekimden alması biçiminde olmuştur. Hekimliğin bu tür uygulanışı anamalcılığın gelişmesine koşut olarak Kuzey Avrupa Ülkeleri'nde, daha sonraları da, bu ülkelerin kültürünün ardılı olan Amerika Birleşik Devletleri'nde yaygınlaşmıştır.

TOPLUM VE SAĞLIK

Aile hekimliği uygulamasının temelini oluşturan "aile bireylerinin sağlık durumu birbirlerini etkiler" görüşü, doğru olmakla birlikte, eksiktir. Çünkü bireyin sağlığını yalnız aile üyelerinin sağlığı değil, tüm toplumun, toplumun tüm bireylerinin sağlığı etkiler. Nitekim, yukarıda sözü edilen ülkelerin bir ikisi dışında tümü, aile hekimliğinden toplum hekimliğine geçmişler, bireyin sağlığının yalnız onu ve ailesini değil, belki de bunlardan önce

toplumu ilgilendirdiğini anlayarak, bu anlayışa uygun uygulamalar geliştirmişlerdir. Aile hekimliği birçok gelişmiş ülkede artık uygulanmayan, eskimiş bir hekimlik anlayışıdır. Yalnız eskimekle kalmamış, uygulanabilirliğini de yitirmiştir. Bizim ülkemizde ise, geleneksel olarak böyle bir uygulama yoktur.

Son günlerde hekimlik eğitimi süreçlerine yeni bir biçim verilirken, aile hekimliğinin güncellik kazanmasında, hekimlik eğitimi süreçlerini değiştirme kararı doğru, çözüm olarak aile hekimliğinin getirilmesi ise yanlıştır. Hekimlik eğitimi ile ilgili herkesin üzerinde görüş birliğine varıldığı nokta, ülkemizde uygulanan hekimlik eğitiminin, iyi genel pratisyenler yetiştiremediği yolundadır. Hekimlik eğitimi süreçlerini değiştirmenin haklı gerekçesi budur. Ancak, yanlışı düzeltirken aile hekimliğine önem ve öncelik vermek, her halde doğru çözüm olmasa gerektir. Çünkü sağlık, aile boyutunu aşmış, toplumsal bir içerik kazanmıştır. Sağlıklı aile içinde değil, ancak sağlıklı toplumlar içinde yaşayan bireylerin sağlığından söz edilebilir. Günümüzde hekimlik biliminin temel uğraşı alanlarından birini "toplumsal patolojiler" oluşturmaktadır. Diğer yandan, toplum hekimliği uygulamaları, aile hekimliğinin tüm uğraşı alanlarını da kapsamaktadır. Türkiye'de de, 1960'lı yıllardan beri toplum hekimliği görüşünün uygulanmasına çalışılmaktadır. Bu konuda oldukça yol da alınmıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün yukarıda verilen sağlık tanımındaki "toplumsal yönden tam bir iyilik durumu"nu, hekimliği aile ile sınırlayarak sağlamak olanaklı değildir.

SONUÇ

Ülkemizin sağlık sorunlarını aile hekimliği anlayışı ile çözmeye kalkmak, gelişmiş ülkelerin yıllarca önce denediği ve günümüzde bir yana bıraktığı bir örgütlenme biçimini ülkemizde yürürlüğe koymak demektir. Kanımızca bu yaklaşım ileriye değil, geriye gidiştir. Gelişmiş ülkelerin gelişme süreçleri içinde yaşadıkları her dönemi yaşamak, yaptıkları her yanlışı yinelenmek, gelişmek olan ülkelerin alinyazısı değildir.

Sorunun çözümünün ülkemiz için "toplum hekimliği uygulamalarından geçtiği" kanıtlanmıştır. Toplum hekimliği yaklaşımının ne olduğu ise başka bir yazıda ele alınabilir.

* Doç. Dr. Nevzat EREN
H. Ü. Toplum Hekimliği Bölümü
Öğretim Üyesi ve Ankara Tabip
Odası Başkanı

ÇAĞDAŞ HEKİMLİK: TOPLUM HEKİMLİĞİ

Derman BOZTOK*

YAŞAMDA sağlık ve hastalık birlikte vardır. Başlangıçtan beri insanlığın mücadelesini, bedensel, ruhsal ve sosyal yönden sağlıklı bir yaşam için verilen savaşım olarak değerlendirmek mümkündür. Sağlık, refah, barış ve ilerleme insanlığın ezeli ve evrensel idealidir.

Çağımız toplumculuk çağıdır: Çağlar boyu emeğin yarattığı değerler, uygarlık ve insanlık kültürü günümüzde insanlığı büyük bir bilinç sıçraması süreci içine sokmuştur. Kökenini toplumların ekonomik maddi üretim ilişkilerinden alan bu toplumsal bilinç, yaratılan tüm değerlerin ve uygarlığın, toplumun kolektif (ortaklaşa) sağlığını, mutluluk ve refahını en yükseğe çıkarmak için, herkese gereksindiği ölçüde verilmesini istemektedir. Kitlesele gereksinimler için çözümler bulmak toplumcu boyutta çalışan bilimsel disiplinleri gerekli kılmaktadır. Bu disiplinlerin çalışmalarının sonuçları bir yandan toplumu aydınlatırken, diğer yandan toplumun olanakları oranında yaşama geçirilmektedir.

Dünya sağlık hareketinde önemli yönlendirici etkisi olan Dünya Sağlık Örgütü, sağlığı, "yalnız sakatlı-

ğın ve hastalığın olmaması değil, aynı zamanda fiziksel, ruhsal ve toplumsal yönden tam bir iyilik durumu" olarak tanımlamakta, üye olan hemen tüm dünya devletlerinin imzaladıkları Anayasa'sında, sağlığın tüm dünya insanları için temel bir hak olduğunu belirtmektedir.

2000 YILI

1978 yılının Eylül ayında Sovyetler Birliği'nin Alma-Ata kentinde toplanan, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Uluslararası Temel Sağlık Hizmetleri (Primary Health Care - Birincil Sağlık Bakımı) Konferansı, dünyada ülkelerin ve ülkeler içinde insanların sağlık durumları arasındaki varolan eşitsizliğin onaylanamayacağı, 2000 yılına kadar tüm dünya insanlarına toplumsal ve ekonomik yönden üretken bir yaşam sürmelerine olanak sağlayacak sağlık düzeyinin sağlanmasını, hükümetlerin, uluslararası organizasyonların ve tüm dünya toplumunun ana sosyal hedefi olarak saptamaktadır.¹

Bir toplumda sağlık alanında herkese, gereksindiği ölçüde sağlık hizmeti götürmek toplumsal amaçtır. Bu görevi yerine getirecek sağlık örgütü ve sistemini bilimsel gereklerle uygun olarak geliştirmek ise, toplum hekimliği bilim dalının çalışma alanını oluşturur. Toplum hekimliği, "bir toplumu oluşturan herkesin

bedence, ruhsal ve sosyal yönden tam iyilik halinde olması için kişiye ve sosyal çevre dahil çevreye yönelik tedbirlerin tümelci bir yaklaşımla planlanması ve uygulanmasıdır."² Toplum hekimliğinin, geleneksel klinik hekimliğinden farklı görüş ve uygulamaları vardır. Halk sağlığı ilkelereinden temellenen toplum hekimliği görüşünün etkin olmadığı bir sağlık sisteminde sağlık hizmetlerindeki boşluk, içinde sömürünün yer aldığı, kâr amacı ile hizmetin belirli öğelerinin abartıldığı, toplumsal düzeyde bilimsel uygulamaların yetersiz kaldığı bir sağlık hizmeti uygulaması ile doldurulmaya çalışılmaktadır. Bu tür sağlık hizmeti sunumunda sağlığın belirgin ve rahatsızlık verecek derecede bozulduğu evre sömürüye kaynak edilerek belli bir felsefe ve uygulama geliştirilmektedir. Bu koşullar özellikle kitleleri tüketime isteklendiren anamalcı, tekelci çevrelere yarar sağlamaktadır. Merkezi otorite ise, sistemin ekonomik ilişkileri içinde toplumsal harcamaları kısarak ve hizmeti götürecek sağlık emekçilerini halkla sömüren-sömürülen ilişkileri içine sokarak toplumsal işlevlerine yabancılaştırmakta, bu iki kesimi karşı karşıya getirerek aradan çekilmektedir. Böylece, bir yandan insanlar sömürülürken, diğer yandan geniş halk kitleleri için koruyucu ve sağlık düzeyini yükseltici önlemler alınmamakta, iyileştirici hizmetler aksamakta, sorun giderek ağırlaşmaktadır. Ülkemizi bütünüyle bu tür olumsuz sistemlerden biri olarak düşünmemek gerekir. Daha kuruluş yıllarında oluşturulan, sağlık hizmetleri için ayrı bir bakanlıkla ve 1961'den beri toplum hekimliği görüşü çerçevesinde Anayasa'da ifadesini bulduğu gibi devletçe geliştirilen sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi ile ülkemiz bu konudaki gerekli çözümlerle çoktan yapmış, sorunu aşma çabasına girişmiş bulunmaktadır.³ Ne var ki, "yeni proje uygulaması", "yürümeyen sosyalleştirme'nin düzeltilerek geliştirilmesi", "Tam-gün'deki aksaklıkların giderilmesi" şeklindeki oyalamalarla, sözde çağdaş bir yaklaşımda bulunuyor görünülerek, toplumcu öze sahip çıkılmadığı gibi, bir yandan sömürü sürdürülürken, diğer yandan değerli çalışmalar engellenmekte ya da ortadan kaldırılmaktadır. Bir türlü dillerdeki "alternatifsiz" sosyalizasyon ülke çapında tamamlanamamıştır. Sağlık sorunlarımız bu şekilde giderek büyümüştür. Dünya Sağlık Örgütü ve UNICEF'in, aynı zamanda ekonomik toplumsal kalkınma için de temel dayanak olabi-

Sağlık Ocağı, en uçtaki vatandaşa, ailenin içine ulaşan birincil sağlık bakımını verir. Herkesin kişisel sağlık fişi vardır.

lecek 1978 Temel Sağlık Hizmetleri formülasyonu, sosyalizasyon 1960'larda kapsamında içermekteydi.

Anlaşılabileceği gibi, hekimlikteki çağdaş uygulama anlayışını Toplum Hekimliği simgelemektedir. Geleneksel hekimlik ve toplum hekimliği arasındaki görüş ve uygulamaların ayrımları aşağıdaki gibi sıralanabilir.³

HİZMET EDİLEN KİŞİYİ DEĞERLENDİRME:

Toplum hekimliği görüşüne göre kişi, fizik, biyolojik, toplumsal çevresi ile bir bütündür ve çevresinden soyutlanamaz. Kişinin sağlığını bu çevre ile ilişkili ilişki içinde düşünmek gerekir. Toplum hekimi çevresiyle birlikte toplumun içinde çalışır, uygulama alanı tüm toplum ya da toplumun değişik alanlarıdır. Geleneksel görüşe göre ise kişi, hastane ya da muayenehanedeki bir klinik olgudur. Geleneksel hekim kişilerin hastalanıp kendisine gelmesini bekler, insanın çevresiyle ilgilenmez. Örneğin, bir kolera, sıtma, ya da tüberküloz sorununu hastanın çevresini değerlendirmeden ve önlem almadan çözemezsiniz.

HİZMET SUNMA:

Toplum hekimliğinin amacı sağlık hizmetini herkese ve gereksindiği ölçüde ulaşabilecek biçimde örgütlemektir. Geleneksel hekim ise yalnız kendisine başvurabilenlere

hizmet eder. Örneğin, sağlık ocağımızın köylerinde, sosyalle hizmetin ilk yıllarında, ulaşım, ekonomik zorluklar, ya da bilgisizlik nedeni ile hiç doktor yüzü görmemiş azımsanmayacak sayıda hasta saptanmıştır. Bunlara, hiç doktor yüzü görmeden ölenleri (özellikle çocukluk yaş grubu) de eklemek gerekir.

HİZMET EDİLEN YAŞAM SÜRECİ:

Toplum hekimliği görüşüne göre insan yaşamının tüm evreleri (rahim içi evden ölüme kadar), sağlık alanındaki çalışmaların konusudur. Kişiye hem sağlıklı, hem de hasta iken hizmet etmek gerekir. Geleneksel hekim ise yalnız insanlar hasta iken hizmeti öngörür. Örneğin sağlık ocağına kayıtlı bir evli kadına, önce aile planlaması eğitimi yapılır, gebe kaldığında izlenir, doğumu yaptırılır, bebek kayda alınarak annesi ile birlikte izlenmeye devam edilir. Bebek, hastalandığında erken devrede ocak hekimine ulaştırılabilecek, yaşam boyu, kayıtlı olduğu sağlık ocağından yararlanacaktır.

HİZMETİN KAPSAMI:

Toplum hekimliği hizmetinde sağlam kişiye yönelik koruyucu çalışmalar ağırlıktadır. Risk altında olan çocuklar, doğurganlık çağındaki kadınlar, işçiler, yaşlılar gibi özel nüfus grupları, bağışıklama, sağlıklı beslenme, aile planlaması,

izlemeler, bakım üniteleri geliştirme ve sağlık eğitimi gibi yöntemlerle korunurlar. Çevre, sağlığı olumlu yönde etkileyecek şekilde değiştirilir. Bunlar korumada birincil önlemlerdir. İkincil olarak erken tanı için belli aralıklarla muayeneler, taramalarla henüz gizli olan hastalıklar ortaya çıkarılır. Koruma yöntemlerinden kaçan hastalıklar, tedavi edilir. Hastalar rehabilitasyon (yeniden uyum) uygulamaları ile yeniden topluma kazandırılırlar. Geleneksel hekimlikte ise çalışma yalnız tedavi, bazen de rehabilitasyon alanındadır, koruyucu hekimlik çok sınırlıdır. Oysa, çocuk felci (polio) örneğinde olduğu gibi, koruma tedaviden hem daha kolay, hem daha ekonomiktir. Çocuk felcine yakalanan bir hastayı tüm masraflara ve çabaya rağmen iyileştiremeyebilirsiniz ama, sağlık ocağı ebesinin basitçe ağızdan damlatacağı aşı ile kişinin bu hastalığa yakalanmamasını sağlamış olursunuz.

HASTALIKLARIN NEDENİ:

Toplum hekimliği görüşüne göre hastalıklar, fizik, biyolojik ve sosyal çok yönlü nedensellik ilişkisi içinde oluşurlar. Koruma, tedavi ve sağlık düzeyini yükseltmede yalnız ilaçlar ve klinik yöntemler değil, çok yönlü toplumsal, ekonomik ve politik çözümler de söz konusudur. Bu nedenle toplum hekimi diğer kamu sektörleri ve kurumlarla işbirliği yapar, onları sağlık yönünden aydınlatır ve eşgüdüm içinde çalışmaya çeker. Toplum hekimi, toplumdaki sağlık sorunlarının, hastalıkların sıklığını, dağılımını, nedenlerini epidemiyolojik yöntemlerle araştırır, hizmetini bu çalışmaların sonuçlarına göre planlar ve yönlendirir. Geleneksel hekim ise yalnız biyolojik, fizik nedenler ve klinik tedaviler ilgilendirir. Az olan araştırmaları da genellikle bu konular üzerinedir.

KAYNAK AYIRMADA ÖNCELİK:

Toplum hekimliği görüşüne göre sınırlı olan kaynakları, en çok görülen, en çok öldüren, en çok sakat bırakan hastalıklardan kişileri koruma ve tedavi için öncelikle kullanmak gerekir. Geleneksel görüş uygulayıcıları ise, tanı ve tedavisi zor hastalıklar için çok nitelikli personel yetiştirmek, en yüksek standartta teknoloji sağlamak peşinde koşarlar. Kaynakların bu şekilde ayrılmasında, çokuluslu ilaç ve teknoloji tükellerinin tüketimi isteklendirdiği pazar ekonomisinin etkili olduğu

* Dr. Derman BOZTOK
H.Ü. Toplum Hekimliği Bölümü
Asistanı, Yukarı Çubuk
Çavundur Sağlık Ocağı Hekimi

Sağlık için toplumsal önderlik ve güdüleme. Sağlık ocağı personeli, öğretmenler, din görevlileri önderliğinde tuvalet yapma kampanyası. Y. Çavundur köyü ortaokul öğrencileri tuvaleti olmayan okullarına tuvalet yapıyorlar. Benzer ortaklaşa çalışmalarla, köye elektrik getirilmiş, köy okulları onarılmış, köyde kooperatif kurulmuş, yeni ortaokul yapımına başlanmıştır.

açıktır. Geleneksel görüş hastalık tanı ve tedavisinin yalnız hekimler eli ile yapılmasını ister. Toplum hekimliği görüşüne göre ise toplumun sağlık sorunlarının çözümünü geciktirmemek için, gerekiyorsa, çok görülen ve öldüren hastalıkların koruma, tanı ve bazı tedavileri özel eğitim görmüş ve hekim olmayan sağlık personeline yaptırılabilir.

ÖRGÜTLENME:

Toplum hekimliği anlayışına göre toplumdaki tüm sağlık hizmetleri, bölgelerin nüfus ve diğer çok

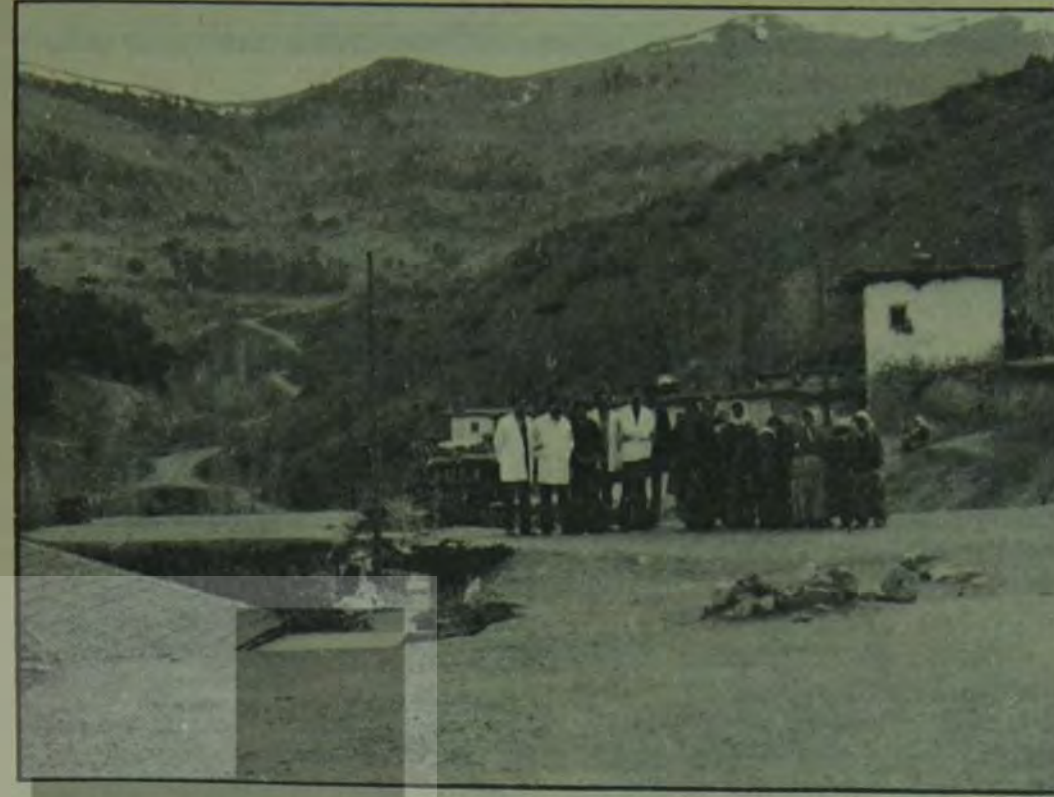
uçtaki kişiye ulaşılırken, diğer yandan hastanelerdeki yığılma önlenir. Daha ekonomik ve kolay olan evde tedavi örgütlenir. İkinci basamak, uzman hekimlerin görevli bulunduğu bölgesel hastanelerdir, birinci basamak ile eşgüdüm içinde çalışırlar. Üçüncü basamakta ise daha büyük il hastaneleri ve üniversite referans hastaneleri vardır. Bu örgütlenmenin temel hizmet birimi sağlık ocaklarıdır. Sağlık ocağında, hekim, hemşire, ebe, çevre sağlığı teknisyeni, tıbbi sekreter gibi görevliler, ekibin, toplum içinde, temel aile olmak üzere, belli nüfusa toplum hekimliği hizmeti götürmesini sağlarlar. Bu ekibin başkanı toplum hekimidir. Ailenin ve hizmet götürülen nüfusun tüm sağlık hizmetlerinden sorumludur. Gerek görülen hastaları ikinci basamağa, hastanelere gönderir. Buralardan alınan sonuçlara göre hastayı ailenin esas sorumlu hekimisi olarak izlemeyi sürdürür. Bütün bu örgütlenme ve işbirliği geleneksel hekimin ilgisi dışındadır. Bu çağdaş örgütlenmenin içinde yer almakla çalışmalarının çok daha verimli olacağını göremez. Çubuk Sağlık Bölgesinde, 1980 yılında sağlık ocaklarına gelen hastaların yüzde 90'ının sorunları birinci basamakta çözülmüş, yüzde 10'unun ikinci basamak olan Çubuk Bölge Hastanesi'ne gönderilmesine gerek duyulmuştur. Üçüncü basamak Ankara hastanelerine sevk edilenlerin oranı ise yüzde 1'in altındadır.

HİZMETİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE GELİŞTİRİLMESİ:

Toplum hekimliği uygulamasında toplumdaki sağlıkla ilgili olaylar sürekli olarak ve yan tutmadan izlenir. Tüm hizmet birimlerinde kayıtlar tutulur, istatistiksel değerlendirmeler yapılır. Bu gözlemlere dayalı, sosyo-ekonomik kalkınmanın parçası olan bir plan çerçevesinde hizmetler geliştirilir. Bütün bunlar geleneksel görüşteki hekimisi ilgilendirmez. Kayıtları çoğu zaman yoktur, ya da yetersizdir.

MESLEK EĞİTİMİ:

Toplum hekimliği görüşüne göre tüm sağlık personelinin eğitimi aynı derecede önemlidir. Bu eğitim ülkenin somut sağlık sorunlarını çözecek olan insangücünü yaratacak biçim ve özellikte yürütülür. Mezuniyet sonrasında da görev başı ve hizmet içi eğitim olarak sürdürülür. Geleneksel hekime göre en önemli olan, ilerde toplumda kendisine ay-

Toplum Hekimliği Stajı. Tıp Fakültesi stajyer öğrencileri, hizmet verecekleri toplumu ve örgütü tanıyorlar. Öğrenciler tıp eğitiminde Toplum Hekimliğinin ağırlığının artmasını istiyorlar.

rıcalık sağlayacak olan kendi eğitimidir. Emperyalizme bağımlı geri kapitalist ülkelerde, gelişmiş kapitalist ülkelerden aktarılan eğitim sistemleri uygulanmaya çalışılır. Bunu sağlamak için, yeni, "modern" okullar ve hastaneler açılır. Öğrencilerin ülkelerinin toplumsal sorunları ile ilgilenmesine, çok yönlü eğitim ve gelişmesine zaman bırakmayan yoğun teknik eğitim programları uygulanır. Böylelikle bir "yeni sömürgecilik" örneği sergilenir. Gelişmiş kapitalist ülke hem teknoloji ve ilaç pazarı elde eder, hem de kendi ülkesine "davet edebileceği" insangücü oluşturmuş olur. Geleneksel görüşteki öğretim üyeleri ise, çağdaş bir aydın ve bilim adamı olmaları gerekirken, ülkelerinin bu kayıplarının ve çözülme sorunlarının önünde gelen sorumluları olduklarını göremezler.

HALKIN SAĞLIK EĞİTİMİ:

Tüm sağlık hizmetlerini verimli kılacak, toplumun hizmetlere katılımını ve kalkınmasını destekleyecek, güdüleyecek en önemli çalışma halkın sağlık konusundaki eğitimidir. Bu çalışma toplum hekimliği uygulamalarının tüm evrelerinde vardır, toplumun ve devletin tüm olanaklarından yararlanılarak yürütülür. Toplum hekimisi ve ekibi, sağlık için, eğitim, güdüleme, işbirliği ve eşgüdüm sağlayarak toplum kalkınmasına önderlik eder. Bu tür çalışmalar geleneksel hekimlik uygulamalarında söz konusu değildir.

TOPLUM HEKİMİ:

Toplum hekimliğinin (terim olarak "Halk Sağlığı"nı kullanmaya devam edenler de vardır), toplumun sağlık sorunlarına çözümler geliştirmeye çalışan bilimsel bir disiplin olduğu görülmektedir. Tıp, toplumsal bilimler, istatistik, epidemiyoloji, planlama, yönetim bilimi, ekonomi gibi disiplinleri kullanan yeni bir disiplin. Toplum hekimisi de bu disiplinin uygulayıcısı, uzmanıdır. Bu disiplinin ve uygulamalarının dünyanın tüm ülkelerinin insanları için, ama özellikle gelişmekte olan ülkelerin insanları için ne denli önem taşıdığı açıktır.⁴⁻⁵ Günümüzde tüm ülkelerde sağlık sorunlarına çözüm aranırken, hekim de içinde olmak üzere, sağlık personelinin meslek eğitimleri gözden geçirilmekte, bu eğitimlerin toplum hekimliğinin ilkelere uydurulmasına çalışılmak-

YUKARI ÇAVUNDUR SAĞLIK OCAĞI'NIN 1976-1980 YILLARI DEMOGRAFİK VERİLERİ

	1976	1977	1978	1979	1980
Kaba Doğum Hızı (Binde)	33,7	23	24	20,4	21,1
Kaba Ölüm Hızı (Binde)	12	11,5	12,5	13,9	12,1
Genel Doğurganlık Hızı (Binde)	144	113,6	120	98	102
Toplam Doğurganlık Sayısı	6,2	4,2	4,5	3,5	3,5
Bebek Ölüm Hızı (Binde)	138	170	172,7	170	108,7
Perinatal Ölüm Hızı (Binde)	29	61,4	74	42	10,8
Ölü Doğum Hızı (Binde)	7,2	17,5	43,4	10,5	0
5 Yaşından Aşağı Ölüm Oranı (yüzde)	42,8	44,6	43,8	31,3	26,4
50 yaştan yukarı Ölüm Oranı (yüzde)	51	39	38,5	54,7	56,6

Sağlık Ocağının ilk 5 yıllık çalışmaları sonucunda bölge halkının sağlığında olumlu gelişme sağlanmıştır. Aile planlaması ile istenmeyen gebelik ve doğumlar azaltılırken, ana ve çocuk sağlığı yükseltilmiştir. (Hizmetin ilk yılı olması nedeni ile 1976 rakamları, 1977'den daha az güvenilirlerdir.)

tadır. Bu çabaları öteden beri Dünya Sağlık Örgütü ve UNICEF gibi uluslararası sağlık kuruluşları desteklemektedir. Amaçları değişik bazı göstermelik uygulamaların engelleyici etkilerine karşın, tüm ülkelerde toplum hekimliği okullarının önemi artmaktadır. Üniversitelerde toplum hekimliği bölümleri kurulmakta, alan çalışmaları başlatılmakta, eski halk sağlığı okulları bu amaçla yeniden örgütlenmektedir. Tıp fakültelerinde toplum hekimliği bölümleri, ülkenin gereksinim duyduğu hekimisi yetiştirmede tıp eğitiminde temel ve yönlendirici akademik bölüm durumuna gelmektedirler. Ülkelerin sağlık sistemlerinin bilimsel ilkelere göre geliştirilmesinde bu bölümlerin akademik olarak öncülük, araştırma, model geliştirme, insangücü yetiştirme, danışmanlık ve uluslararası işbirliği sağlama gibi işlevleri olmaktadır.

UYGULAMA ALANLARI:

Sunulan toplum hekimliği görüşlerinin ülkemizde en geniş uygulandığı yer Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne bağlı olan Toplum Hekimliği Bölümü'dür. Bu bölümün sosyalleştirilmiş sağlık hizmetleri uygulama alanları olan Etimesgut ve Çubuk Eğitim ve Araştırma Bölgeleri'nde 1967'den bu yana toplum hekimliğinin ülkemizin sağlık sorunlarına getirdiği çözümler dünya çapında dikkat çekici bulunmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü ile işbirliği içinde bu bölgelerde eğitim ve araştırma uygulamaları yapılmaktadır. Etimesgut Sağlık Bölgesi dünyada bebek ölümlerini en hızla düşüren ülkeler sıralamasında Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nden sonra ikinci gelmektedir.⁶ Sağlık Bakanı 15 Mart 1982 tarihinde Çubuk Sağlık Bölgesini denetlemiş ve verilen brifingden sonra, en kısa zamanda Ankara'nın diğer ilçelerinin de, "şanslı Çubuk" taki sosyalle hizmet modeline alı-

nabilmesi için gerekli programın hazırlanmasını istemiştir.

Toplum hekimliğinin başarısı, hemen tüm tıp fakültelerinde kuruluşu hızla yaygınlaşan toplum hekimliği bölümlerinin ülke düzeyinde eşgüdümüne bağlı olacaktır. Ülkemizin değişik üniversitelerinden geniş katılımla, ilki 1979'da Bursa'da, ikincisi 1980'de İstanbul-Silivri'de yapılan Toplum Hekimliği Sempozyumları'nın sonuncusu 17-19 Eylül 1981'de İzmir-Çeşme'de yapılmış ve bu yoldaki başarılı yeni bir adım olmuştur.

Beklenen, genç hekimlerin, nerede ve hangi tıp dalında olurlarsa olsunlar, toplum hekimliği görüşü içinde, sağlık ekibinin bir üyesi olarak, halkımızın sağlık sorunlarına, hekimlerin haklarına ve geleceklerine sahip çıkmaları, meslek odalarında birleşmeleri, sağlık, toplumsal kalkınma ve gelişme için halkla bütünleşmeleri, sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi çalışmalarını başarıya ulaştırmaları, daha ülkemizi 1920'lerde kurarken, dünyada sağlık bakanlığı olan birkaç ülkeden biri olmamız ileri görüşlülüğünü gösteren Atatürk'e, mirasına ve halkımıza layık olmalıdır.

Çağdaş hekimlik, toplum hekimliğinin başarısı, ülkemizin ve tüm dünya insanların sağlığı, mutluluğu, ezeli ve evrensel insanlık ideallerinin gerçekleşmesi olacaktır. Sağlıklı yaşamlarını ortadan kaldıranları, şu ya da bu biçimde engelleyenleri de, halkımız ve dünya halkları unutmayacak ve bağışlamayacaktır.

KAYNAKLAR:

- 1-WHO-UNICEF, Primary Health Care, Geneva, 1978, p. 2 (Declaration of Alma-Ata)
- 2-Nusret H. Fişek, "Sağlık İdaresi", (mimograf, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Toplum Hekimliği), s. 3.
- 3-Hacettepe Üniversitesi'nde Toplum Hekimliği'nin İlk 15 Yılı, H.Ü.T.F. Toplum Hekimliği Enstitüsü Yayını, Yayın No. 16, Ankara, 1981, s. 3.
- 4-Cavit O. Tütengil, Az Gelişmenin Sosyolojisi, Ülken Yayınları, 3. bs., 1980 s. 69 - 74.
- 5-Derman Boztok, "Yukarı Çavundur Sağlık Ocağının İlk Beş Yıllık (1976-1980) Çalışma Raporu: Toplum Hekimliğinin Halkın Sağlığına ve Toplumsal Gelişmeye Katkısı", (III. Toplum Sağlığı Sempozyumunda sunulan bildiri, 1981).
- 6-Zafer Öztekin, "Sağlık Düzeyindeki Gelişme Hızının Değerlendirilmesinde Bir Ölçüt: Bebek Ölüm Hızı", Yöneylem Araştırması 4. Ulusal Kongresi MAE Matbaası, İstanbul, 1978

Toplum Hekimliği ve YÖK

Yukardaki yazı Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) adlı kuruluşun geçtiğimiz nisan ayında tıp eğitiminde yaptığı değişikliklerden önce yazılmıştı.

YÖK'ün, nice toplumsal acılar pahasına kazanılan üniversite içi demokrasiyi ve bilimsel özerkliği ortadan kaldırdığı, bilim adamlığının içinde özgürce eleştirelinin de bulunduğu erdemlerine inançsızlığı ve saygısızlığı ile ispatlanmış bulunmaktadır.

YÖK'ün tıp eğitiminde yaptığı değişiklik sonucu, uluslararası standartta bir "fakülte" olması beklenen, Dünya Sağlık Örgütü'nün eğitim ve araştırma merkezi ve Avrupa Halk Sağlığı Fakülteleri Birliği üyesi Hacettepe Toplum Hekimliği Bölümü kapatılmış, üniversite yöneticilerinin yurt dışında övgüyle anlatıldığı ve DSÖ'nün örnek tıp eğitimi programı olarak yayınladığı, önceden hemen tüm yıllarda ağırlığı olan Toplum Hekimliği ders ve uygulamaları, Halk Sağlığı adı altında yalnızca bir yıldaki kısıtlı teorik ders saatlerine indirgenmiştir.

Göstermelik yenilik: "Aile Hekimliği"dir. ABD'de "serbest" genel pratisyenlerin mezuniyet sonrası eğitiminden türetilen ve genel pratisyenliği bir uzmanlık halinde yükseltmeyi amaçlayan "Aile Hekimliği", halen sağlık ocağı hekimlerimiz tarafından fazlasıyla icra edilmektedir. Gereksinim duyulan, yeni bir isim ya da "uzmanlık" değil, tıp eğitiminde Toplum Hekimliğinin ağırlığının artırılması, sosyalizasyonda hekimlerin Toplum Hekimliği felsefesine göre desteği ve eğitimidir. Zira, yerine getirilmesi gerçekten zorunlu bir hizmet olan sosyalizasyonda sağlık ocağı ve diğer üst basamaklardaki hekimliğin, muayenehanede aile hekimliğinden çok daha fazla işlevi ve yükü vardır.

Üniversitelerimizi, içinde tıp da olmak üzere çeşitli dallarda yetiş-

cek insangücünü, ülkenin toplumcu gereklerine göre değil de, Batı ekonomik modellerinin gereklerine göre yönlendirmek... Bunun yanlışlığını ve toplumcu gerekleri topluma gösterebilmek, inandırarak eğitmek, emperyalist batıya karşı verilen ulusal bağımsızlık ve kurtuluş savaşının, demokratik devrimin önderi, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurucusu Atatürk'ün mirasını devralan "fikri hür, vicdanı hür" aydınların yaşamsal bir görevidir. Bugün, ekonomik sistem olarak örnek aldığımız tüm ülkelerde, devletçe, sigorta ya da doğrudan genel bütçeden yararlanarak herkese eşit sağlık hizmeti götürülmektedir. Hastanın doktora para vermek zorunda olduğu başlıca ülke olan ABD'de bile, sağlık hizmetlerinden yararlanamayanlar için önlemler artırılmaktadır. Sosyalist ülkelerin ise başarılı sağlık hizmetleri ile önde geldiği DSÖ ve tüm dünyada kabul edilmektedir. Bizzat yerinde gördüğüm iki örneği, her iki ülkedeki unutulmaz sıcak konukseverliği ve yardımı şükranla anarak vermek istiyorum: Batı sistemindeki İngiltere, yüksek düzeydeki sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilerek bu ekonomik modelde herkese eşit olarak verilebildiği bir ülkedir. Komşumuz Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin başarılı uygulaması ise, sağlık alanındaki pek çok sorunlarımızın çözümünde ışık tutmaktadır. Halkımız ise, hâlâ ulaşabileceği bir sağlık hizmetinin özlemi içindedir ve öz varlığımız olan böyle bir hizmet ve eğitim sistemimiz vardır!

Tıp eğitiminde ortaya çıkan bu temel aksama, geri adım, düzeltilmelidir. Ülkede tıp eğitiminin standartlaştırılması yararlı bir çabadır. Ancak, yenilik, çağdaş gelişme yönünde olmalı, Türkiye'de tüm tıp fakültelerinde toplum hekimliği bölümleri süratle güçlendirilmeli, yoksa kurulmalı, eğitim ve araştırma bölgeleri uygulamaları ile tıp eğitiminin tüm yıllarında temel alınmalıdır.

D.B.

SINAVI KAZANAMAMANIN BEDELİ YAŞAM MI?

Nejat AKAR *

BİLİM ve Sanat'ın Mayıs 1982 sayısında Şerif Vural imzasıyla çıkan "Anadolu Liseleri Giriş Sınavları ve Çocuklarımız" başlıklı yazıyı ilgiyle okudum. Bu sınavları hemen her yönüyle irdeleyen yazar, sınavın kazanılamaması halinde neler olabileceğini de detaylı bir biçimde açıklarken; özellikle sınav kazanamamanın çocuğun ruhsal dünyasında nasıl yıkıntılar yapabileceğini de belirlemiştir.

Sınav kazanamamanın yaşamı sonlandırma nedeni olabileceğini de vurgulamak istiyorum. Size öyküsünü kısaca aktaracağım kız çocuğu, belki de, bu konudaki tek örnektir. Ancak özellikle çocuk ruh sağlığı ile uğraşanların elinde oldukça yoğun veriler olduğu kanısındayım.

G. 12 yaşında bir kız çocuğu. Çocuk acil polikliniğine ayakta duramama, sözcükleri karıştırma, uyuklama, bağımlılık yakınmaları ile getirildi. Başlangıç klinik tablosu çocuğun ilaç içmişi

* Dr. Nejat Akar

Ankara Tıp Fakültesi
Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları
Kliniği

olabileceği izlenimini veriyordu. Ancak, çocukla beraber gelen anne ve baba bu olasılığı şiddetle reddettiler. Hasta, ilaç zehirlenmesi olarak kabul edilip; zehirlenmeye yönelik sağaltıma alındı. Yaklaşık 24 saat sonra konuşmaya başlayan çocuğa sorulan ilk soruya alınan yanıt "ilaç içtim" oldu. 72 saat gözlem altında tutulan hasta, daha sonra taburcu edildi.

Ayıldıktan sonra çocukla yapılan söyleşide, annesinin zaman zaman kullandığı "Nervium" (bir çeşit sakinleştirici ve uyku verici ilaç) hapından aldığını belirtti. İlaç içtiğinin anlaşılmaması için de ilaçları yuttuktan sonra, ilaç kutusunu yazı dolabına kaldırmış. Ölmek istemesinin gerekçesi olarak da, yaklaşık on gün önce belli olan Anadolu Lisesi sınavını kazanamamasını gösterdi. "Ben sınavı kazanamadım. Ailemin yüzüne bakamıyorum." Bunlar kendi kullandığı sözler.

G.'nin babası polis. Annesi ev kadını, ilkokul mezunu. Üç kız

çocukları var. En büyükleri G. Kendilerinin olan bir gecekondu da oturuyorlar.

Babaya intihar gerekçesi iletildiğinde çok şaşırıldı. Çocuğun çalışması için baskı yapmadığını, sınavı kazanamamasına kendisinin çok üzülüğünü, ancak bunu belli ettiğini sanmadığını söyledi. Anne ise yalnızca "Kader" biçiminde bir yanıt verdi.

G'nin hem annesi, hem de babası çocuğun ders çalışması konusunda baskı yapmadıklarını söylediler. Ne var ki G. son iki yılda sürekli bu sınavlara hazırlanmıştı. Kursa gönderilmiş, çok çeşitli test kitapları alınmıştı. Baba, tüm olanakları kızına sağlamıştı.

G. bir yandan başarısızlığın verdiği bunalımdan; öte yandan ailedeki sessiz ama yoğun baskıdan kurtulmak amacıyla çareyi ilaç içerek yaşamını sonlandırmakta bulmuştu. İlaç kutusunu saklaması, onun gerçekten ölmek istediğini gösteren bir işarettir. G. belki de intihara yönelmeyle ilerde çıkabilecek ruhsal sorunlarını ilk elde ve bir çırpıda çözmeyi yeğlemişti.

Çocukluk çağında gerçek intihar girişimleri çok azdır. Ancak intihar tehditleri oldukça sık görülmektedir. Bu girişimler de daha çok olaylara karşı tepkisel nitelik taşımaktadır. Gerçekten de son üç yıllık dönemde Ankara Tıp Fakültesi Çocuk Kliniğine 14 intihar girişimi başvurusu olmuştur. Kısa öyküsünü sunduğumuz G. bunlardan bir tanesidir. Ruhsal bozukluğun bir belirtisi olabilen intihar girişimlerinde tetiği çeken etmenler değişik olmakla beraber azar, dövme, isteklerin yapılmaması, anne-baba yoksunluğu, sevgi yakınlığı olan bireyin yitirilmesi, kız-erkek ilişkisi, okul başarısızlığı önde gelen nedenlerdir.

G. sınavlara katılan ancak kazanamayan binlerce çocuktan yalnızca biri. Sınav kazanamamanın yarattığı olumsuz ruhsal etkileri üzerinde taşıyan ve geleceğin sorunlu insanlarından biri. Daha kimbilir niceleri var.

Türk Basınında Batılılaşma

EZİKLİK, KÜÇÜKLÜK DUYGUSU ÜZERİNE

Cetin YETKİN

BATILILAŞMA özentilerinin temelinde bir küçüklük, bir eziklik duygusu bulunur. Bu duygudan kendimizi ancak Ulusal Kurtuluş Savaşı günlerinde ve bu savaşı izleyen dönemin ilk aşamalarında hemen hemen tümüyle kurtarabilmişizdir. Fakat kimi çevrelerde ulusal bağımsızlık ve ulusal onur tutkusu zamanla gölgelenip sislenince "çağdaşlaşmak" çabası yerine batının üstünlüğü karşısında yeniden ezilip ve ona ancak yüzeysel ve biçimsel olarak benzemek modası canlanmakta gecikmemiştir. Bu modanın toplumumuzu ilgilendiren en önemli yönü ise, buna kendilerini kaptıranların batının aşılmaz, hatta erişilmez olduğu kanısını yaygınlaştırıp kökleştirmek isteyip durmalarıdır. Kaldı ki, bu gibiler, batılı olan her kişinin, kurumun ya da şeyin, bunlar salt batılı olduğu için "üstün", "iyi", "doğru" ve "güzel" olarak algılanması gerektiği duygusu ve düşüncesini de hep halka aşılacak çabasında olagelmışlerdir.

Yayın yaşamında da hiç olmasa bir bölümünde- bu gelişmelerin dışında kalınmayacak olduğu da açıkça ortadadır. Ne var ki, basın, yapısı gereği bu durumu yaygınlaştıran bir olgudur. İşte, bu yazı dizisinde ben de basın tarihimize örnekler vererek batılılaşma adına halkımızın ne yönde koşullandırılmaya çalışıldığını belgelemektedirim.

Günümüzde bu tutumun daha da büyük boyutlara ulaştığı gözlemleniyor. Örneğin, son günlerde bir gazete bir tıp profesörünün sağlık öğütlerini okuyucularına aktarırken "Fransız profesör" diye onu tanıtmaktadır. Bu öğütleri verenin "profesör" olması yetmemiş... "Fransız" olması onun öğütlerini daha da de-

tarihini taşıyan bir yıllığın, "Neusalı Milli"nin sayfalarını şöyle bir çevirmenin tam yeridir. Göreceğiz ki bu kitaba bazı ilanlar da konulmuş. Bunlar içinde tam altı tane de "doktor" ilanı var. Bakın bu doktorlar kendilerini nasıl tanıtıp, övmüşler. İşte ilk ilan:

Paris Darülfünunundan mezun Doktor...
Emraz-ı Dahiliye ve Cildiye Mühassısı
Varşova Hastanesi Sabık dahili tabibi

İkincisi:

Paris Tıp Fakültesinden mezun Senelerce Paris hastanelerinde çalışarak kesb-i mümarese etmiştir.

Üçüncüsü ve dördüncüsü de Paris Tıp Fakültesinden mezun olduklarını özenle belirtmişler. Beşinci ilanda doktorun nereden mezun olduğu yazılmamış ama şöyle denilmekten de geri kalınmamış:

Avrupa ve Mısır hastanelerinde ikmal-i mümarese edüp, belsoğukluğu, böbrek, mesane, prostat(ı) usul-ü cedide üzere kemal-i muvaffakiyetle tedavi eder...

Bir başkasında ise doktorun "Paris'in müteaddit hastanelerinde tatabikat-ı feniyede" bulunmuş olmakla övündüğünü okuyoruz.

Belki, ilk bakışta işi büyüttüğüm sanılabilir. Öyle ya, o tarihlerde Osmanlı devletindeki tıp eğitiminin geri olduğu, hastanelerimizde doktorların uzmanlaşmaları için yeterli teknik olanak bulunmadığı ileri sürülebilir. Ama gelin aynı kitapta şu resmin altında yazılanları da okuma-

Şimdi burada bir an için geriye, geçmiş günlere dönmenin ve 1330

dan bir karar vermeyelim. Şöyle deniliyor:

"Dünyanın her tarafında güzel bir göğüs kadınlar için çok mühim addedilmiştir. Bundan mahrum kalan kadınların noksanını ikmal etmek kabil olabilir mi? Evet, oryantal habbeleri vasıtasıyla.

"Bugün bütün dünyaca maruf olan işbu habbeler şu noksanını ikmal ile kadınlara güzel ve sıkı bir göğüs bahsediyor. Bu habbelerin tesiratı hususiyesi sayesinde şerain-i sadriyede daha ziyade zengin bir kan devranı edüp göğse nevs-ü nema verdiği gibi vücudun zahif mahallerini doldurmakta ve omuzdaki kemik çıkıntılarını kaybettirmektedir.

"Oryantal habbelerin başlıca mezasıyından biri de vücuda fazla şişmanlık vermeksizin yalnız göğsün inkişafına hizmet etmesidir.

"Göğsü lazım olduğu kadar nevs-ü nema bulmamış veyahut yorgunluk ve hastalık sebebinden memeleri zahif kalmış kızlar veya kadınlar -istimali hiçbir veçhiyle ra-

hatsızlık vermeyen ve daima sıhhatenafi olan- oryantal habbelerini almaktan çok memnun kalacaklardır."

Osmanlı kızlarını ve kadınlarını güzelleştirecek habbelerin "güvence-si" ise şöyle:

"Oryantal habbeleri doktorların dahi tasvip ve tavsiyesine mazhar olmaktadır. Bakınız Paris Fakültesinden bir tabip ne yazıyor: 'Ben zirde vazih elimza Paris Darülfünunundan mezun ve sabık hastaneler memuru (oryantal habbeleri) istimalinin sıhate müfid olduğunu ve taht-ı tedavimde bulunan kadınlardan bu habbeleri kullananların çok istifade gördüklerini temin eylerim.

Doktor Kapel"

Fransız doktor dediğine göre doğrudur ve Dersaadet için fiyatı 28, taşralar için 30 kuruş olan ve Türkiye'de "yegane deposu" İstanbul'da Sultanhamam İkinci Vakıf Han "nümero" 13'te bulunan "oryantal habbeleri"ni hiç kuşkusuz Osmanlı kız ve kadınları koşup satın almış ve göğüslerini büyüttmüşlerdir.

Hazır o taraflara gitmişken "yegane acentası ve merkez deposu" yine Sultanhamam'da Dikranyan Handa bulunan şu temizlik tozundan da bu hanımlar, bu toz Amerikan malı olduğu için, belki satın alıp evlerini ve kapacaklarını pırıl pırıl yapmışlardır:

BİR AÇIKLAMA

"Bilim ve Sanat"ın Mayıs sayısında yayınlanan ve "Amerikan Kültür Emperyalizminin Bir Aracı Olarak Resimli Ay Dergisi (1924-1928)" başlıklı yazım bazı tepkilere ve yan-kılara yol açtı. Bu duyarlılık, önemli bir soruna değinmiş olduğumun açık bir kanıtı. Ne var ki, bu yazımın bazı açılardan yanlış anlaşıldığı ve içeriği ile ilgisiz yorumlar yapıp bu ilgisiz yorumlara göre eleştirilmeye kalkışıldığı da bir gerçek. Çünkü:

1- Yazımda, Resimli Ay'ın ele aldığım dönemi Latin harflerinin kabulünden önceki 1924-1928 yıllarını kapsamaktadır. Örnekler, bu dönemden seçilmiştir. Bu nedenle, her şeyden önce Resimli Ay'ın "Amerikan Kültür Emperyalizminin Bir Aracı" olup olmadığı bu dönem göz önüne alınarak incelenmelidir. Oysa kimilerinin Resimli Ay'ın 1929, 1930 ve sonraki yıllardaki yayınlarından örnekler vererek beni eleştirmeye kalkıştıkları ya da yanıtlamaya çalıştıkları görülmektedir.

2- Kaldı ki, yazının başlığına "1924-1928" yıllarını da koyarak ele aldığım dönemin başlangıcını ve sonunu kesin olarak belirtmekle de yetinmiş değilim. Ayrıca Z. Sertel'in

daha sonraki yaşamının ve savaşımının başka bir çizgide gelişmiş olduğunu da açıklamış bulunuyorum.

3- Önemli olan Resimli Ay'dan aktardığım örneklerin bu dergide 1924-1928 yılları arasında yayınlanıp yayınlanmamış olduklarıdır (Ya da benim anladığımdan başka bir anlama gelip gelmedikleridir). Örneğin, 1928'de bu dergide Mussolini'nin dünyanın "en büyük üçüncü dahisi" olduğunun öne sürülmüş olup olmadığıdır. (Ya da böyle denilmekle birlikte gerçekte böyle söylenmek istenip istenmediğidir.)

Sırası gelmişken şunu da söyleyeyim: Mussolini'yi bir dahi olarak gören kimseye ne denir? Bu yazımı eleştirenlerden önce bu sorunun yanıtını istiyorum.

Şu halde, ben Z. Sertel'in anılarında Resimli Ay'ı nasıl tanıttığını da belirttiğime ve 1924-1928 yıllarını kapsayan dönem için Sertel'in anılarının bu bölümünün gerçeği yansıtmadığını gösterdiğime göre; bunun dışında, daha sonra şöyle olmuş, Resimli Ay'da şu yazılar çıkmış, bunlar benim yazımla ilgili olmayan şeylerdir. Hele bir yazarın yaptığı gibi yazımın başlığının ele

aldığım dönemi belirten bölümü atıp bu eksik başlığı tam başlıkmiş gibi göstererek Resimli Ay'ın 1928'den sonraki dönemini karşı kanıt olarak sunması yadırgatıcı bir tutumdur.

Bu açıklamam, bir "yanıt" değildir. Yalnızca neden söz etmiş olduğumu bir kez daha açıkladım. Gösterdiğim kanıtların Resimli Ay'da yayınlanmamış oldukları öne sürülürse, ancak o zaman bir yanıt veririm.

Açıkliyorum.

Cetin YETKİN

TÜRK SİNEMASININ ZAFERİ

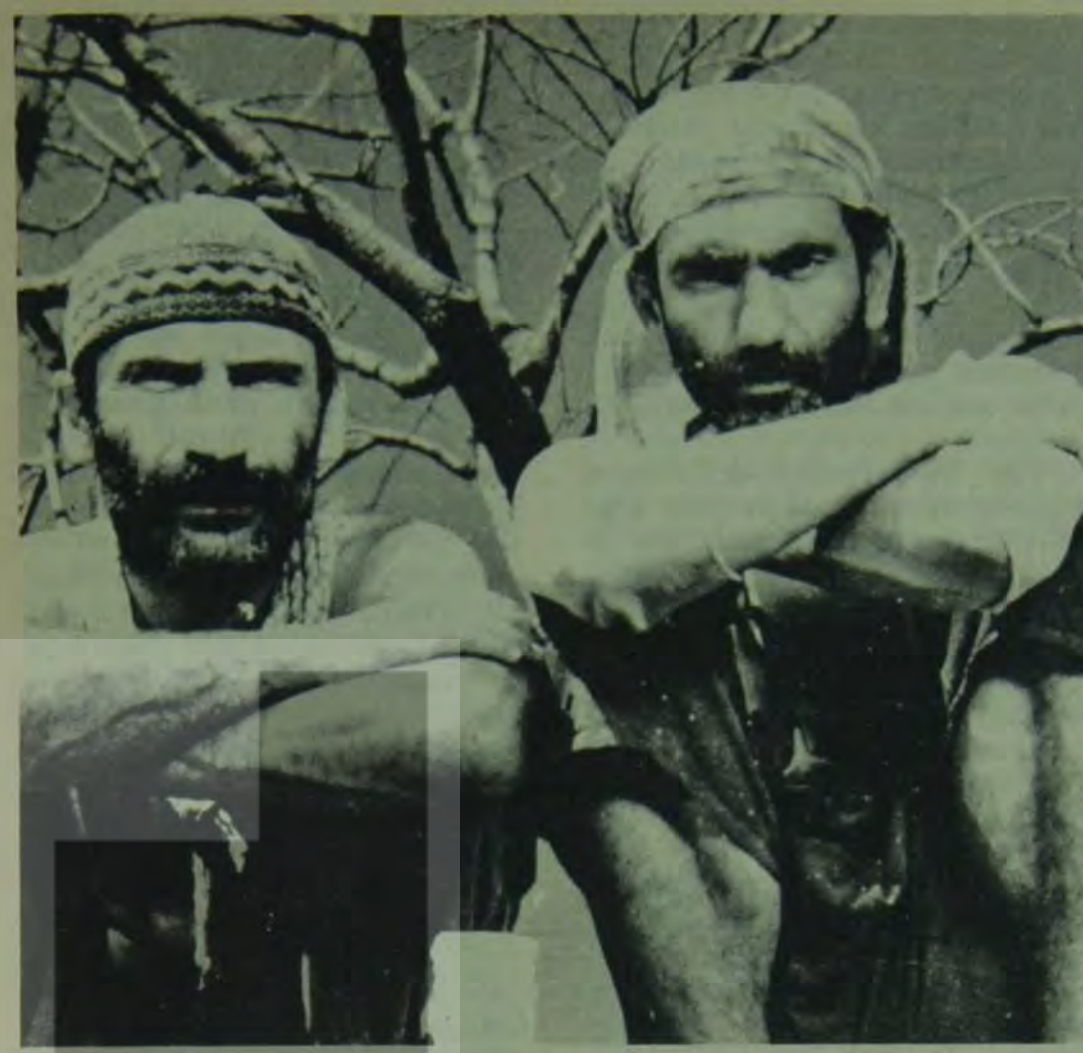
Mahmut Tali ÖNGÖREN

YILMAZ Güney, 35. Cannes Film Şenliği'nde "Yol" filmiyle en büyük ödül olan "Altın Palme"yi Yunan asıllı yönetmen Costa Gavras'ın "Kayıp" adlı filmiyle paylaştı. "Yol" ayrıca Uluslararası Eleştirmenler Birliği ve Katolik Kilisesi özel ödülleri de kazandı. Ve Türkiye'de kıyamet koptu. Bugüne değin Yılmaz Gü-

ney'in her zaman karşısında yer almış olan bir kısım basın hem sanatçıyı yerden yere vurdu, hem de Cannes Film Şenliği'nin yapıldığı Fransa'ya ve Güney'in bir ara "Her Zaman ve Bugün Akdeniz" adlı toplantıya katılmak üzere gittiği Yunanistan'a şiddetle çattı. "Yol"un ödül kazanmasıyla ilgili haber ülkemize geldiği zaman, TRT'nin radyosu ve

televizyonu dünyaya böyle bir olay olmamış gibi davranarak herhangi bir açıklama yapmadı. Ama kimi yazarlar ve gazeteler olayı fırsat bilip Yılmaz Güney'in geçmişini karıştırarak, onun aleyhinde söyleyebilecekleri neler varsa, hepsini bir bir sıraladılar. Hatta bununla yetinmeyip, Güney'in "siyasal amaçlarla ödül kazandığını", "içimizden biri olmadığını", "Türk düşmanlarıyla sarmaş dolaş bir duruma geldiğini", "kendisinin bir sanatçı sayılmayacağı" ve "Yol adlı filmin Türk düşmanlığını körüklediğini" de ileriye sürdüler. Daha başkaları ise "Çeşitli kişilerin sözde liberal olduğunu, komünistler tarafından kullanıldıklarını; Salvador, Şili ve Vietnam konusunda bağırıklarını ve Çekoslovakya, Polonya ve Afganistan sözkonusu olunca da sustuklarını ve CIA'nın inanılmaz dalaverelerini ve kirli oyunlarını bulup sergilemelerine karşın KGB'nin bunca kirli oyunlarını görmezliğe geldiklerini" de Güney olayı ile nasılsa bir ilişki kurup belirtmeyi başardılar. Bence biraz acele ettiler. Çünkü 35. Cannes Film Şenliği, Yılmaz Güney'in Türkiye'den izinsiz ayrıldıktan sonraki yurt dışı serüveninin salt başlangıç noktasıdır. "Yol" orada ödül aldıktan sonra çeşitli ülkelere satılacak, diğer uluslararası şenliklere çağrılacak, hakkında dünya basınında sayısız yazı çıkacak, daha başka ödüller kazanacak ve tepkileri çok uzun bir süre devam edecektir. Yılmaz Güney'in Cannes'daki başarısını Türkiye'de içlerine sindiremeyenler biraz sabırlı olsalardı, silahlarındaki barutu önümüzdeki aylarda ve hatta yıllarda da kullanma fırsatını yakalayabilirlerdi. Ne var ki, onların bu barutunun biteceğini sanmıyorum. Cannes Film Şenliği'nde kazanılan ödüller karşısında bu denli kendini yitirenlerin, her zaman barut kumaları mümkündür. Ama öte yanda, Yılmaz Güney'in de bilinci ve sanatı tükenecek türden değil. İki taraf yıllardan beri çatışıyorlar. Sonuçta, sıkıntı çekmesine kıyasla kazanan da, ima Yılmaz Güney'dir.

Konuya önce sinemasal açıdan yaklaşmakta yarar var. Gerçekte "Yol" adlı film Yılmaz Güney'in değil, sinemamızın bir ürünüdür. Salt pek çok sinema sanatçımız, emekçimiz, işçimiz bu filme katkıda bulunduğu ya da film Türk topraklarında çekildiği için değil... Bu önemli gerçekler bile "Yol"un bir "Türk filmi" olduğunu belirtmeye yeter. Ne var ki, "Yol" ülkemizin gerçeklerinden kaynaklanan bir öyküye de dayanıyor ve bu gerçekler

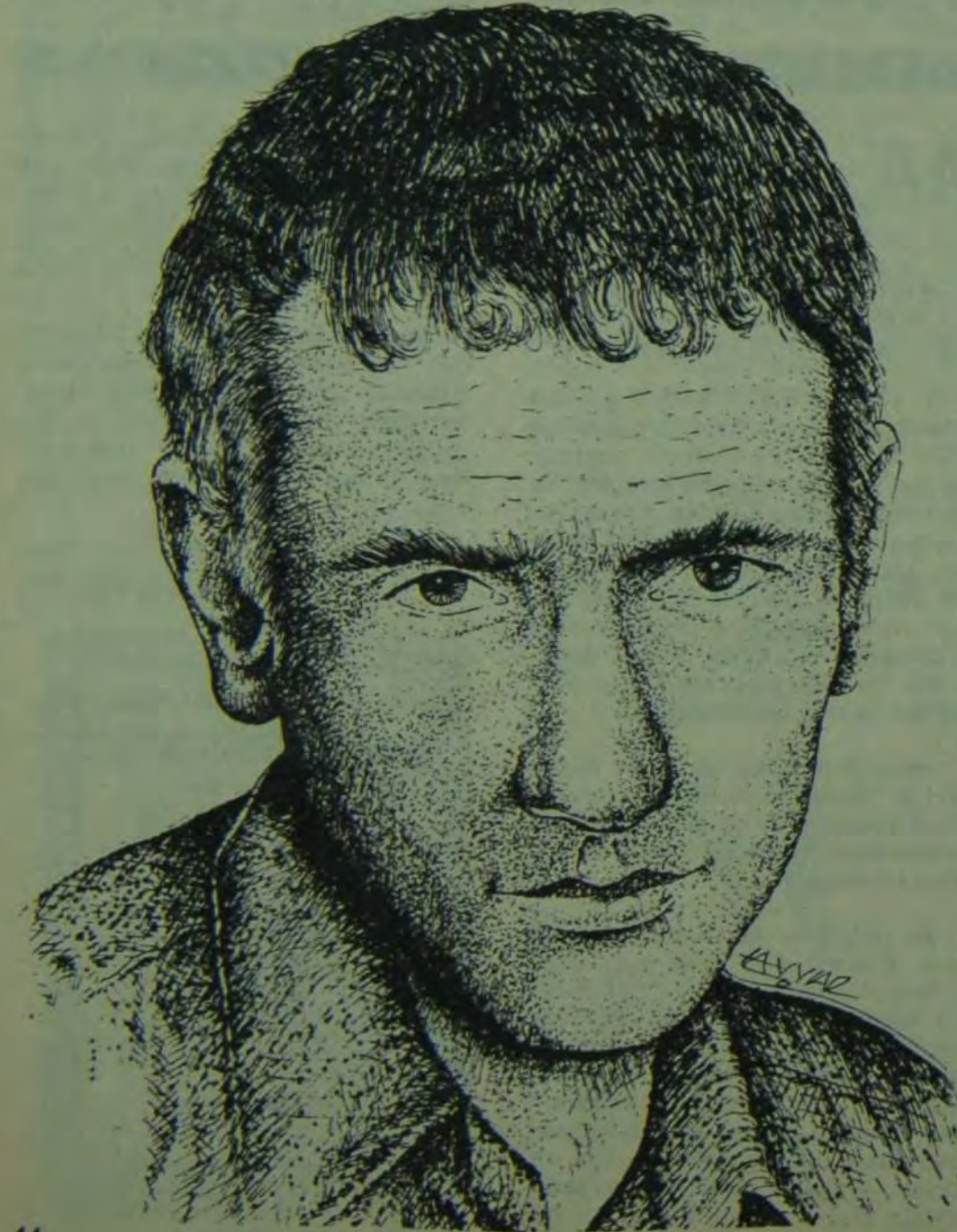

arasına sıkışmış insanlarımızın duygularını ve düşüncelerini yansıtır. Yılmaz Güney Türkiye gerçeklerinden ve Türk insanından yola çıkarak "Yol" da, diğer filmlerindeki gibi, evrensel bir düzeye erişmeyi başarmış ki, Cannes'daki seçici kurul üyelerinden Fransız sinema sanatçısı Jean Jacques Annaud, "Çok iyi yapılmış bir film değil, ama insanı çok duygulandırıyor. İçtenlikle hazırlanmış ve içtenlikle hazırlanmış" bir film olarak bu yapının dayanak noktasının Türkiye olduğunu yadsımaya olanak yoktur. Hatta "Yol"un "Çok iyi yapılmamış bir film" oluşunda bile Türkiye'deki film yapımında görülen yetersizlikleri aramak ve bir de bu "yetersizlikler"den ötürü "Yol"u bir Türk filmi olarak kabul etmek gerekir. "Yol"u henüz izleyemedim. Ama filmde bulunduğu, bir seçiciler kurulu üyesi tarafından ileriye sürülen bu "yetersizliklerle", geçen dönemlerde yine Batı Avrupa'da büyük ve önemli ödülleri toplamış olan Ömer Kavur'un "Yusuf ile Kenan"ında, Erden Kıral'ın "Bereketli Topraklar Üzerinde"sinde ve Ali Özgentürk'ün "Hazal"ında da karşılaşmadığımızı nasıl yadsıyabiliriz? Bu önemli sine-

macılarımız, "Yol"un önemli bir bölümünün yönetmenliğini yapan Şerif Gören'le birlikte, çoğu Türkiye'de film yapımındaki zorluklardan kaynaklanan sözkonusu yetersizliklere karşın, ürünlerinde film dilini üstün bir anlayışla kullanmayı, ama daha da önemlisi Türkiye gerçeğinin ve Türk insanının özelliklerinden yararlanarak evrensel birer olgu yaratmayı başarmışlar ve son olarak "Yol" örneğinde de gördüğümüz gibi, dış dünyadaki insanların da düşünmesini ve duygulanmasını sağlamışlardır. Türk sinema sanatı için ne büyük bir başarı! Türkiye'yi tanıtmak için, devletin bugüne değin milyarlarca lira harcamasına, vakıflar kurulmasına, yabancı dergilerde büyük paralar karşılığında Türkiye hakkında yalan yanlış yazılar çıkarılmasına karşın, uluslararası düzeyde Türk sinemacılarının vardığı noktaya, olsa olsa bir de edebiyatçılarımız varabilmiştir diyebiliriz. Unutmayalım ki, Yılmaz Güney ve üstün başarılar sağlamış diğer sinemacılarımız ve edebiyatçılarımız Türkiye içindeki ve dışındaki zaferlerini resmi herhangi bir destek olmaksızın, hatta karşılarına çıkarılan binbir zorluklara karşın kazandılar. Eğer "Yol"un kazandığı başarıdan ötürü Yılmaz Güney'i karalamaya kalkışanların birazcık akılları varsa, Yılmaz Güney'i bir kenara bırakarak,

hiç olmazsa Türkiye içindeki diğer yetenekli filmcilerimize ve Türk sinemasına nasıl olumlu katkılarda bulunulabileceğini düşünmelidirler. Hem aynı kişilerin kimin "içimizden biri olduğuna, kimin olmadığına" değgin tartışmalarından da bir sonuç alınamayacağı bilinmelidir. Tüm suçlarıyla, başarılarıyla ve yetersizlikleriyle, yeterlilikleriyle bu sanatçılarımızı bizim toplumumuz yarattı. Başarı kazandıkları zaman, Türkiye'ye ve Türk sinemasına yeni ufuklar, yeni kapılar açtıkları zaman, onlara karşı çıkamayız. Çünkü siz ne denli karşı çıkarsanız çıkın, artık dış dünya da onları sinema sanatının birer üstün örneği olarak kabul etmeye başlamış bulunuyor. Bu gidiş durmayacak ve hem "Yol" daha başka ödüllere koşacak, hem de diğer filmcilerimiz ve filmlerimiz...

Acaba Yılmaz Güney'in 35. Cannes Film Şenliği'ndeki başarısı salt siyasal nedenlere dayanabilir mi? Güney'e ödül verenler Türk düşmanı mı sayılırlar? "Yol" Cannes'da üç ödül aldı. Şenliğin en büyük ödülü "Altın Palme"yi paylaştı. Arkasından da Uluslararası Eleştirmenler Birliği Ödülü'nü ve Katolik Kilisesi Ödülü'nü kazandı. Bu üç ödülün arkasında hep Türk düşmanlarının bulunduğu sanmak, ortaya biraz korkunç ve biraz da gülünç bir tablonun çıkmasına yol açacaktır. Gerçi 35. Cannes Film Şenliği daha önceki yıllara kıyasla apayrı bir özellik taşıyor. Fransa'daki sosyalist iktidar döneminde yapılan ilk şenlik olması bakımından önemli bir yanı var. Seçiciler kurulunda da çağdaş ve çoğunlukla sol eğilimli kişilere yer verilmiş. Katolik Kilisesi ödülünün arkasında ise dinsel yanı ağır basan bir anlayışın bulunduğu yadsınmaz. Uluslararası Eleştirmenler Birliği de değişik düşünce yapısına sahip kişilerin oluşturduğu bir seçimle ödül veriyor. Bu denli karmaşık yapıya sahip topluluklarda Türk düşmanlığı varsa, durum korkunç. Ama dinsel bir topluluk olarak Katolik Kilisesi nasıl olur da, 30 Mayıs 1982 tarihli Güneş gazetesinde Altın Kılıç tarafından "Marksist propaganda" yaptığı ileri sürülen "Yol"u ödül verebilir. Katoliklerin Marksistleri ödüllendirdiği ne zaman görülmüş? Bunu düşününce durum gülünç. Arkasından Altın Kılıç'ın "Yol'u görmedim ve doğrusu da pek görmek istemiyorum" demiş olması daha da gülünç. Ama yapılan açıklamalardan anlaşıldığına göre, bu üç karışık görüşlere sahip toplulukların aynı filme ödül veremelerinin bir ortak yanı olabilir: O da

"Yol'un evrenselliği... İşte ben de Yılmaz Güney'in daha önceki filmlerinde de gördüğümüz bu özelliğin ağır bastığını ve bu noktaya ulaşabilmenin de zorluklar içinde yoğunlaşarak ürün veren, ama ödün vermeyen bir sanatçı için büyük bir başarı olduğunu belirtmeye çalışıyorum deminden beri.

Ne var ki, burada "Yol'a "Altın Palmiye"yi veren 35. Cannes Film Şenliği'nin seçiciler kurulu üyelerinin siyasal yanı üzerinde durmadan ve bu Şenliğin Fransa'da bir sosyalist iktidar döneminde gerçekleştirildiğini bir kez daha vurgulamadan geçemeyelim. Seçiciler Kurulu Başkanı Giorgio Strehler, dünyanın ve İtalya'nın en ünlü tiyatro yönetmeni, İtalya'nın ünlü Piccolo Tiyatrosu'nun kurucularından. Film yönetmenliğine de başladı. Ayrıca Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde operalar sahneye koyuyor. Gabriel Garcia Marques, dünyanın çok iyi tanıdığı bir romancı. "Yüz Yıllık Yalnızlık" ve "Başkan Babanın Sonbaharı" adlı romanları dilimize de çevrildi. Fransa'nın sosyalist Cumhurbaşkanı Mitterand'ın "Yaşar Kemal'le beraber en çok sevdiğini" söylediği ve Cumhurbaşkanı'lığı andiçme törenine çağırdığı yazar. Geraldine Chaplin ise sinema oyuncusu ve sol eğilimli ünlü Charlie Chaplin'in kızı. Sven Nykvist de görüntü yönetmeni. İsveçli. Ünlü İsveçli film yönetmeni Ingmar Bergman'ın hemen hemen tüm filmlerinde görüntü yönetmeni olarak çalıştı. Bir de ünlü Amerikalı film yönetmeni var: Sydney Lumet. Sonra Hintli yönetmen Mrinal Sen ve Fransız sinema sanatçısı Jean Jacques Annud geliyor.

Görüldüğü gibi, bu seçiciler kurulunda sol eğilimli kişiler ağır basıyor. Sosyalist bir iktidar döneminde düzenlenen film şenliğinde de siyasal etkiler ağır basabilir. Sonuç olarak da, Yılmaz Güney salt bu siyasal eğilimlerden ötürü büyük ödülü almıştır diyebilir miyiz? Olanaksız. Ama elbette 35. Cannes Film Şenliği'nde siyasal etkiler rol oynamıştır. Bunu salt "Yol" bakımından söyleyemeyiz. "Altın Palmiye"yi "Yol" ile bölüşen Gavras'ın "Kayıp" adlı filmi ve diğer ödülleri alan yapıtların çoğu da siyasal ve sosyal ağırlıklar taşıyorlar. Çoğu da yeni değerleri, kültürel kaygıları ve değişik anlatım biçimlerini içeren filmlerdir. Bu yılki Cannes Film Şenliği bir dönemeç noktasına gelmişti. Kısacası, bu Şenlik bizim renkli basınının bize her yıl renkli fotoğraflar-

la salt bir nokadan tanıtıma çalıştığı ve ilgi ve dikkat çekmek için çıkarılıp soyunan yıldız adaylarının boy attıkları bir sinema yarışması yeri olmanın ötesine geçmişti. Gerçi yıldız adayları hâlâ Cannes'da soyunuyorlar ama, sinema sanatı bakımından değerlendirildiği zaman da bu Şenliğin dünyadaki en önemli sinema olayları arasında olduğunu yadsımak olanaksız. "Yol" işte böyle bir şenlikte tam üç ödül kazandı.

Eğer büyük ödülü "Yol'a veren seçiciler kurulundaki üyelerin siyasal kişiliklerinin yanı sıra onların sınıfsal kişiliklerini de göz önünde tutarsanız, salt siyasal etkilerden ötürü hiçbir filmin dereceye giremeyeceği kanısına da varabilirsiniz. Yine aynı nedenlerle bu seçiciler kurulunun, eğer "Yol'da üstün sanatsal değerler bulmadıysa, onu birinci yapmasına da olanak olmadığını kabul etmek zorundayız. Sonuçların oy birliği ile alınması da bir başka önemli nokta. Kaldı ki, Marksist olmayı bir kenara bırakın, bugüne değin biraz ilerici gibi görünen filmlerde bile oynamamış bir Amerikalı oyuncunun (Jack Lemmon) en büyük ödüllere birini alması ise, bu seçiciler kurulunun en azından "Yol'un salt siyasal nedenlerden ötürü ödül kazandığını ileri süren bizdeki kimi yazarlar değin tek yanlı bir görüşe sahip olmadığını gösteriyor.

«MACARLAR» VE İNSANLAR..

ÇEVRESİNDEKİ olayları göremeyen, gördüğü zaman da onların nedenlerini anlayamayan bilgisiz, bilgisiz olduğu için de seçme hakkını ayımsamayan, ayımsayacak duruma geldiği zaman da elde olmayan nedenlerden ötürü bu hakkını kullanamayan Macarlar. Salt Macarlar mı? Tüm insanlar. Ama dürüst, ama temiz, ama yürekli insanlar. Ve de yoksul. Yoksul oldukları için de tüm bu yetersizliklere ve niteliklere sahipler ya! Zoltan Fabri'nin geçen mevsim sinema izleyicilerinin "iyi" filme susamışlıklarını gideren, ama her nedense sinema yazarlarının çokça üzerinde durmadıkları, yeterince incelemedikleri bir yapıttır bu "Macarlar". Ünlü Macar film yönetmeni Fabri'nin yaptığı bir üçlemenin ikincisi.

Yine Altıncı Kılıç'ın Yılmaz Güney'den başlayarak solun çirkinliklerini sergilemeye salt "CIA'nın oyunlarını" açığa vuranlara dek her kесе değindiği yukarıda anılan yazısından yola çıkarsak, bir noktayı daha anımsatmakta yarar var. Cannes'da "Yol" ile büyük ödülü paylaşan ve Amerika'nın Şili'deki çirkinliklerini gözler önüne seren "Kayıp"ın yönetmeni Costa Gavras, TRT Televizyonu'nda geçen kış özenle gösterilen "İtiraf" adlı bir filmde Çekoslovakya'daki Komünist Partisi'nin eylemlerini eleştiriyordu. İşte 35. Cannes Film Şenliği seçiciler kurulu böyle bir filmi çevirmiş bir yönetmenin en son yapıtına en büyük ödülü verebilecek hoşgörüye ve hiçbir etki altında kalmadan seçimini yapabilecek yeteneğe sahip olduğunu da kanıtlamıştır. Eğer bu hoşgörü ve yetenek Türkiye'de de bulunabilse, sanatçılarımızı ve sanat yapıtlarımızı çok daha iyi değerlendirmeyi de öğrenebiliriz.

"Yol" Türk sinemasının geçen dönemlerde yurt dışında elde etmiş olduğu aşamanın bir rastlantı olmadığını kanıtlamıştır ve bu aşamanın salt Yılmaz Güney'le değil, çağdaş kafalı tüm filmcilerimizle çok daha geniş boyutlara ulaşmasını da önümüzdeki dönemde sağlayacaktır.

ranlığına çeken bir dünya. Orada savaşı öğrenirler. Girmeleri yasaklanan barakalardaki savaş tutsakları, önderinden geçen öbür tutsakları, bu tutsaklarla yiyeceklerini paylaşmayı, diğerlerinin çocuklarına yardım etmeyi, yardım almayı ve bir de Alman askerinin öldürmek iste- meyişini görürler ve öğrenirler.

Nedir bu savaş? Kimler savaşıyor? Özellikle ikinci soruyla karşılaştığı zaman, bu temiz, dürüst, ama yoksul köylülerden birinin yanı sıra ilginçtir: "İnsanlar". Onun için Ruslarla, Fransızlarla, Polonyalılarla savaşıyor. Salt "insanlar" vardır. İnsanları uluslara bile ayırmayı düşünmez bu köylü. Bundan daha barışçıl bir anlam, daha barışçıl bir yorum var mıdır? Fransız da, Polonyalı da, Rusu da, Almanı da "insan"dır onun için. Ya Macarlar? İşte "Macarlar"ı aramak tadır içlerinden biri, düşünce. "Neredesiniz Macarlar?" diye koşarak, bir ormanda. Evet, nerededir bu Macarlar? Baskılar altında yüzyıllardan beri yaşamış, acılar çekmiş, ezilmiş, şimdi de Hitler tüm Avru-

pa'yı kasıp kavurmaya başlarken Almanya'ya ekmek parası kazanmaya gitmiş bu Macarlar acaba nerededirler? O da insan değil midir? Düşündeki ormanda koşarak "Macarlar"ı arayan genç Macar, bu lirik sahnede filmin belki de en karamsar sayılabilecek yorumunu, kişiliğini arayan bir insanın iç direncini ortaya koyarak iyimserlikle noktıyor. O, "Neredesiniz Macarlar?" diye haykırıyor. Ezilmiş, yoksul ve dürüst ulusunu gözeterek... Ama gerçekte bu haykırış salt ezilmiş, yoksul ve dürüst Macarlarla mı ilgilidir? Yoksa yeryüzündeki tüm ezilmiş, yoksul ve dürüst insanları da içermiyor mu? Savaşlarda egemen güçlerin ayrı ayrı uluslardan karşı karşıya getirdikleri Fransızlar, Polonyalılar, Ruslar ve Almanlar da yok mudur onların arasında? Ezilmiş, yoksul ve dürüst Fransızlar, Polonyalılar, Ruslar, Almanlar ve tüm diğer ulusların aynı özelliklere sahip insanları... Savaşlarda kazanan tarafta olsalar bile, yine de hiçbir şey kazanmayan ve yoksullukları ve ezilmişlikleri sürüp gidenler... "Macar-

lar" Macarları anlatırken bize, gerçekte tüm mazlum insanları gözler önüne sermiyor mu?

Filmdeki Macarlar bulundukları yöreye getirilen savaş tutsaklarına yardım ederken, onların dost mu, düşman mı olduklarını bilmeden, bunu öğrenmeye gerek görmeden ellerini uzatırlar onlara. İşte "barış" kavramının bu denli içtenlikle, bu denli yalın bir anlayışla işlendiği kaç film anımsıyorsunuz daha? Filmdeki Macarlar savaş gereksinimine yabancıdır. Onların sorunu Almanya'ya geçerek karınlarını doyurabilecek, yaşamalarını sağlayacak ekmek parasını çıkarmaktır. Bugün de başta Türkiye'de olmak üzere pek çok ülkedeki ezilmiş, yoksul ve dürüst insanların sürdürdükleri bir mücadeledir bu. Ama aynı insanların, "Macarlar"da da gördüğümüz gibi, yabancı oldukları durumlar var. Ortadan yitip giden dost arabacı, yardımsever Almanlar ve bir üstünün verdiği "öldür" komutuna uymayıp elindeki silahı atarak koşup kaçan bir Alman askeri örneğin... Bu son olayı derin bir sessizlik içinde izler Macarlar. Kesinlikle kendileri gibi biri olan bu Alman askerinin birdenbire gösterdiği direncin, belki de daha önceki çarpışmalarda karşılaştığı öldürme olaylarının birikiminden oluştuğunu sezebilecek bilince sahip değillerdir. Bilinsiz insanların savaşta karşı tepkilerine böylece tanıklık ederler. Ama acaba savaşta salt karşı taraftakilerin değil, aynı taraftakilerin de kendi insanlarını niçin öldürdüklerini daha sonra düşünebilecekler midir? "Öldür" komutuna karşı gelip kaçan Alman askerini, bu komutu veren öbür asker acımasızca öldürür çünkü. Bu olayı izleyen Macarlar, filmin sonunda, "memleket"e döndükten sonra askere alınıp cepheye gideceklerdir. En son sahnedeki fotoğraftan anladığımız kadarıyla bu Macarlardan biri cepheye ulaşır da.. Orada ne yapacaktır? O da öldürecek midir? Yoksa milyonlarca ezik, yoksul ve dürüst köylü gibi ölecek midir? Ya da barışın değerini anlayıp "öldür" komutunu dinlemeyen Alman askeri gibi direnecek mi? Fabri belki de üçlemenin son filminde bu soruları yanıtlamayı düşünüyor.

Gerçekte Fabri, filminde Macarların acılı öykülerinden daha çok, ezik insanlar arasında barış ve güven duygusunun nasıl bir içgüdüsel gereksinim olduğunu anlatıyor. Kendi seçmelerine bırakılsalar bu insanlar her dönemde barışa yöneleceklerdir. Ama tam rahatlayacakları bir sırada bu durum "kendilerine bırakılmamaktadır." Yağmurdan kaçıp bir kulübenin kısına sığındıkları zaman, içerde bir ölünün bulunduğu nu sezdikleri sahne onların her zaman böyle kaygılanacaklarını anlatmıyor mu?

"Macarlar" bu evrensel olguyu ne denli sade, abartmasız ve alçakgönüllü bir havada sunuyor insana! Senaryonun şiirsel akışı hemen hemen bir insanlık destanı yaratmış. Oyuncuların birbirini destekleyen yalın oyunu da bu destanın epik havasını güçlendiriyor. Ucuz yollarla ve olağanüstü film anlatım tekniğine hiç başvurmayan "Macarlar" ile bir çözüm getirmeye de kalkmıyor ve ne de iyi yapıyor.

Acaba karamsarlıkla mı noktalanıyor "Macarlar"? Barış gereksinimine içgüdüsel yolla ulaşan "Macarlar"daki insanların arasında acaba en az bir kişinin barışa bilinçle sahip çıkması ya da yine en azından son sahnelerde Macarların kurtulacağına değgin bir iki belirti olması gerekmez miydi? Gerekmezdi. Çünkü "Macarlar" ezilmişliği, yoksulluğu ve barışı bilinçle ve onurla savunmaların ve bu savunma sırasında da en zor koşullar altında kalıp mücadelelerini yine de onurla sürdürenlerin öyküsünü anlatmıyor. Savaşı yüceltmek, saldırganlığı yasal kılmak ve yoksulları uyutarak savaşın gerekliliğini kabul ettirmeye çalışmak için çeşitli yollara başvuranların karşısında yer alanların öyküsü değildir "Macarlar". Eğer olsaydı, bu barış savaşçılarıyla birlikte, onlardan biri olmalarına karşın fildişi kulelerinde oturan, toplumun sorunlarıyla ilgilenmeyen bir takım aydınları da bu filmde izleyebilirdik. Çağımızın insanının geleceği açısından en önemli mücadele alanlarından birini oluşturan barış hareketinde barışı savunularla savaş destekleyenlerin ve savaşa kayıtsız kalan aydınların portrelerini bu filmde bulur ve belki de bilinçli barışseverlerin şimdilik etkisiz kalsalar bile, yine de onurlu çıkışlarına tanıklık ederek "Macarlar"da iyimser bir hava yakalayabiliydik.

"Macarlar" salt sıradan insanların bilinçsizliklerine karşın barışın gerekliliğini içgüdüleriyle duyumsamalarını anlatıyor. Salt bunu anlatması ve kanıtlaması bile bir iyimserlik havası getirmektedir. Gerçi olaylar Macarların ulusal özelliklerinden kaynaklanan duygular ve düşüncelerle anlatılıyor ama, anlatılanın evrenselliklerinden kimse kuşku duymuyor. Ve insanlığa en önde gelen sorumluluklardan birini anımsatması bakımından da "Macarlar" bir başka umut kaynağını oluşturuyor.

Geçtiğimiz mevsim gösterime giren "Macarlar" niçin şimdi yeniden gündeme geldi? Ankara'daki "SANATEVİ" sinema yazarlarımız arasında düzenlenen olumlu bir seçimle "Macarlar"ı mevsimin "en iyi yabancı film"i olarak belirlediğini açıkladı. Bu arada Sanatevi'ni, gerek yabancı ve gerek yerli filmlerin arasından uzmanlara en iyilerini

seçirmesi ve bu filmlere ve onların yapımına emeği geçen sanatçılara ödül vermesi bakımından kutlamak kaçınılmaz bir davranış olacaktır. Sinema ödülleri çeşitli nedenlerden ötürü son derece az olduğu, hatta hiç olmadığı bir dönemde Ankara'da bir özel kültür ve sanat kuruluşunun böyle bir girişimde bulunması özellikle Türk sineması açısından büyük bir önem taşıyor. Salt Türk sineması mı? Aynı anlayışla yabancı sinemanın ülkemizde sayısı yine son derece az olan olgun ürünlerinin bir kez daha gündeme getirilmesi ve değerlendirilmesi de bu uygulamanın sonucunda sağlandı. Ama "Macarlar"dan ötürü Sanatevi kimi ödüllendirdi? Fabri'yi mi? Yok

canım! Kimsenin o denli büyük bir savı yok. "Macarlar"dan ötürü ödüllendirilen, bu filmi çeşitli riskleri göze alarak Türkiye'ye getiren Karacan Yayınları'dır. Aynı özeni diğer film getirticilerinin de gözetmesi dileğiyle...

NOT: Yılmaz Güney'le ilgili yazımızda yurt dışında Türk sinemasının yüzünü ağartan film yönetmenlerini sayarken, Zeki Ökten ve Şerif Gören'in adlarını belirtmemişim. Her iki yönetmenimizin de katkılarını anmadan geçemeyeceğimiz kesindir. Özellikle vurgulamak istiyorum.

Mahmut T. ÖNGÖREN

«ULUSLAR TIYATROSU» ŞENLİĞİ BU YIL SOFYA'DA

DERGİMİZİN Nisan ve Mayıs sayılarında önemle üzerinde durduğu Unesco'yabağlı Uluslararası Tiyatro Enstitüsü'nün (I.T.I.) bir etkinliği de "Uluslar Tiyatrosu" şenliği. Tüm dünyayı kucaklayan en geniş katılımlı uluslararası organizasyon niteliğindeki bu şenlik, aynı zamanda Enstitü'nün değişik tiyatro konularıyla ilgili birçok alt kuruluşunun etkinliklerini de kapsayarak bu yıl 20 Haziran - 6 Temmuz tarihleri arasında Sofya'da düzenlendi. Dergimiz çıktığında şenlik sürüyor olacak.

ITI'nin 1981 yılında Madrid'de yapılan kongresi "Tiyatronun İnsanlığa Karşı Sorumluluğu" konusuna adanmıştı, ayrıca "Uluslar Tiyatrosu" şenliği için de yeni düzenlemeler getirmişti. 1983 yılında Berlin'de yapılacak olan XX. kongrenin konusu ise "Tiyatro ve Dünya Barışı!" Ancak ne yazık ki biz bütün bunları yabancı tiyatro dergilerinden öğrenebiliyoruz. Böylesine önemli konular ve geniş zengin çalışma ürünleri ülkemiz tiyatrosunu hiç mi ilgilendirmiyor ki, ITI'nin Türkiye Ulusal Merkezi'nden tek kelime duyulmuyor?

Bilim ve Sanat, iki sayı süren soruşturmayı boşuna yapmamıştı. Ne var ki, Ulusal Merkez İcra Komitesi yetkilileri, bu yılın Mayıs ayında yapacaklarını belirttikleri kongrelerinde ne türden etkinlik kararları aldıklarını bile kamuoyuna yansıtmak gereğini duymadılar. Yoksa soruşturmamıza verilen yanıtlarda açıklaştığı gibi gene üyeler bile hiçbir şeyden haberdar edilmediler mi?

Sofya'daki şenliğe Devlet Tiyatrolarımız da davet edildi. "Ana Hanım Kız Hanım" ve "Kral Lear" oyunları bu dünya şenliğinde ülkemiz tiyatrosunun temsilcisi. ITI Ulusal Merkezimiz, hiç değilse bu oyunlardaki değerli sanatçılarımızı, ITI'nin böylesine önemli konularında ve uluslararası etkinlikleri bağlamında bilgilen-

dirmek gereğini duydu mu acaba? "Tiyatronun insanlığa karşı sorumluluğu" ve "Tiyatro ve dünya barışı" gibi can alıcı temalar üzerinde herhangi bir çalışma yapıldı mı?

Enstitü'nün gene bir alt örgütü olan "Tiyatro Araştırmaları Uluslararası Federasyonu"nun 1981 Eylül'ünde Leipzig'de yapılan IX. Dünya Kongresi'ne gönderdiği mesajda, ITI Genel Sekreteri Lars Af Malborg, şunları söylemiş: "1981 Haziran'ında Madrid'de toplanan XIX. Kongremizin konusu 'tiyatronun insanlığa karşı sorumluluğu' idi; inanıyorum ki, her uluslararası tiyatro çalışması bu düşünce temeline dayalı olmalı. İnsaneli işlevimizi fantastik kostümler ardına, ya da görkemli dekorlar arasına gizlemeye hakkımız yok; görevimiz şudur: Kadın, erkek, günümüz insanının durumunu en basit ve en açık biçimde ortaya çıkarmak ve genç diğer insanlarla, gerekse çevreyle ilişkilerini sergilemek... Eğer bu asıl boyutlara dayanarak, hiç kuşku yok ki, barış mücadelesine önemli katkıda bulunmayı başarsak." "Tiyatro bilimcilerinin bu en geniş uluslararası örgütünün kongresinde, gene Enstitü'nün bir başka alt örgütü olan "Yeni Tiyatro" komitesinin inceleyip tartıştığı konu ise şu: "Profesyonellerle işçi tiyatrolarının işbirliğine bakışlar." İşte dünya bu konularla uğraşıyor, çalışıyor, gelişiyor...

Münih "Kammerspiele" topluluğundan, Moskova "Mali Tiyatrosu"na; Kopenhag, Oslo "Ulusal Tiyatro"larından, Belgrad "Atelye 212" Topluluğuna; tüm dünya ülkelerinin tiyatroları, Sofya'da Uluslar Tiyatro Şenliği'nde bu bilincin, bu insancıl endişelerin, bu görevlerin ve bu sanatsal yükümlülüklerin sınavı ile yan yana... Komşumuzun, böylesine geniş kapsamlı uluslararası organizasyonları barmış, bizim ITI Ulusal Merkez'imizi de biraz olsun kumlatmalı, değil mi?

BİR ÜNİVERSİTE TIYATROSU VE LORCA

Gülşen KARAKADIOĞLU

LORCA, yıllardır Türk tiyatrosunda özenle sahneye çıkarılır. Lorca'nın "zor iş" olduğu bilinir. Ama görülen odur ki, Türk tiyatrosu Lorca'yı zil, şal ve gül sarhoşluğuyla bütünleştirmekten bıkmamıştır. Böylesi Lorca'lar "gerçek İspanyol kanı taşıdığı" için kutlanır. Başkaca denemeler "olmamışlığından" ötürü, hiç değilse "görmezden gelme" yöntemiyle cezalandırılır. Örneğin, Devlet Tiyatrolarında 1980-81 döneminde oynanan Bernarda Alba'nın Evi, yönetimi, sahne düzenlemesi, oyunculuk ve ışıklandırmasıyla ince bir Lorca estetiği yakalamış ve bunu çekingen bir alçakgönüllülükle seyirciye sunmuştu. Leyla Tecer yönetimindeki oyuncu kadrosuna, oyunun çok güzel çözümlenmiş olduğunu kabul ettirmek için hayli tartışmak gerekmişti. Çünkü, Çehov'u groteske dönüştürerek sahneye çıkaranlar Lorca'yı da; kırmızı güller ve şarapların sahneye fırladığı, kaba saba insan eklemlerinde izlemeye alışmışlardı ve bu oyunun da "olmadığını" ilan etmişlerdi.

Lorca, İspanya'nın dünya tiyatrosuna değerli bir armağanı. 1936'da, yani henüz kırk yaşına gelmeden, Franco taraftarı faşistlerce öldürülmüş. Yapıtları, hem halk masallarının ezgilerinin güzelliğini taşıyor, hem yüzlerce yıllık İspanyol tiyatrosunun ve resim sanatının izlerini. Oyunlarını hem gerçeküstü öğelerle süslüyor, hem de tüm gerçekçiliğiyle, toplumsal yaşamın acımasız çelişkilerini anlatıyor. Dili ise yine İspanyol şiirinden ve müziğinden esintiler taşıyan Lorca, hem deli-dolu bir aşık, hem ince ve yaralı bir aydın.

İnsanla doğa, insanla yaşam, insanla yasal düzenlemeler arasındaki çatışmadan söz ediyor hep. Bunları genellikle kadın kahramanlarıyla yazıyor. Böylesi ağırbaşlı içerik seçimini bir şairin yaratıcılığıyla Kanlı Düğün'e, Bernarda Alba'ya, Yerma'ya, Eskiğin Tazesi'ne dönüştürüyor Lorca. Oyunlarının çoğu acı ve hüznü dolu bir şarkı gibi. İspanyol

şarkıcı Paco Ibáñez'in Lorca'dan hazırladığı şarkıları dinlerken, Kanlı Düğün'den bir sahne izler gibi olursunuz. Zaten Paco Ibáñez de, bu şiirleri en az müzikle bestelemiş, sözü Lorca'ya bırakarak kendisi daha çok yorumcu olarak işlev görmüştür.

Lorca, halkın ulusal kültür birikimini sanatına taşıırken, kukla tiyatrosuna da ilgi duymuş. 1928'de yazdığı Don Cristobita ile Dona Rosita'nın Acıklı Güldürüşü de böyle, kukla tiyatrosundan esinlenerek yazdığı bir oyun. Oyun güzel Rosita'nın öyküsünü anlatıyor. Babası, yoksulluktan kurtulmak için Rosita'nın zengin biriyle evlenmesinde yarar görür. Zengin biri, Don Cristobita "işman, yaşlı, sarhoş, uykucu herifin biri. Üstelik kaba mı kaba" dır. Dona Rosita ise "yaprak yaprak ayrılıp senin ellerine dökülen bir çiçek gibiyim" dediği sevgilisi Cocoliche ile evlenmek istemektedir. Bir sivrisineğin seyircilerle konuşarak başlattığı oyun, Cristobita'nın ölümlüyle sonuçlanır. Oyunun diğer kişileri görürler ki Cristobita "insan değilmiş!"

Ankara İktisadi Ticari İlimler Akademisi Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Tiyatro Topluluğu, 1981-82 öğrenim yılında üç aylık bir çalışma sonucu hazırlamış oyunu. Orhan Karataş yönetmiş, dekor Nezih Danyal'm, müzik Cem İdiz'in. ODTÜ Tiyatro Şenliğinde, AST sahnesinde oynuyorlar ve 1982-83 öğrenim dönemine dek sürüyor programları.

Uluslararası düzeyde eğitim görmüş uzman kadrolarına karşın, ilkel yöntemlerle eksik-kaba-yanlış Lorca'lar izlediğimiz ödenekli tiyatrolardan sonra, bir üniversite tiyatrosunun dar olanakları ve amatör kadrolarıyla sahnelenen Lorca, önceden fazlaca umut vermiyor seyredceklerine. Ancak, sahnede, çok güzel bir oyun var. Lorca'nın şiiriyle çizilmiş sahnede oyuncular birer kukla gibi deviniyorlar. Kendileri oyunun içinde değiller sanki. Oyun oynadığını

bilen çocukların rahatlığıyla repliklerini söylüyorlar, birbirlerini yanıtlıyorlar. Ancak hiçbir gerçek anlamını yüklemiyor sözcüklerine ya da tümcelerine. Sanri sahnede birçok kukla var, yürüyor, konuşuyor ama ayrıntılar; duygular ve devinimlerin anlamlarının gerçekçiliğine pek önem vermiyorlar.

Önce, ellerinde bir kuklayla şarkılar söyleyerek, kendi aralarında şakalaşarak çıkıyorlar sahneye. Bu kuklanın, Don Cristobita olduğunu, oyunun sonunda anlayacaktır seyirci. Oyuncuların yaptıkları işe inandıkları belli, "öğrenci arkadaşlar yorumu anladı ve benimsedi" diyor Orhan Karataş. Sonra oyun başlıyor, saatin içinden saat başlarından birini yansılayan bir oyuncu çıkıyor ve Rosita'ya "Ben hergün geleceğim zamanın sonuna kadar; yaşlandığın zaman hepsini unuttuğunda sana hatırlatırım bunları. Brak sular ak-sın, yıldızlar ışınsın, sabırlı ol biraz" diyerek tekrar saatin içine giriyor. "Amatör tiyatro gruplarında en büyük zorluk oynayabilecekleri oyun bulmaktır. Bu anlamda Lorca'nın oyununu seçerken, işin içinden nasıl sıyrılabileceğimizi düşünmek epek yordu bizi. Önce Lorca'nın yaşadığı çağdaki kukla ve geleneksel tiyatro yaşantısını araştırdık. Bu, oyunumuza temel oldu. Oyunun tümüyle bir kukla oyunu oluşu ve Lorca'nın oyunu yazarken tipleri en keskin ve belirgin yüzleriyle alışı, araştırma yapmamızı gerektirdi. Tümyle bir İspanyol havası yaratmak değil de onun bir benzerini yaratmak istedik. Ama işin en zoru sahne üzerindeydi. Oyun nasıl oynanmalıydı? Ne dramatik, ne de rolü eleştiren bir tavır takındı oyuncular. Oyun oynadığımızın bilinci içinde, çevre ve müziğin etkisiyle yıllar önce yazılmış bir kukla oyununu bir gösteri biçiminde aktarmaya özen gösterdik" diyor yönetmen O. Karataş.

Nice profesyonel (ödenekli-ödeneksiz) tiyatrodaki göremediğimiz ciddi bir araştırma ve bilimsel bir yaklaşımla örülen ön çalışma. Bu çalışmayla saptanan doğru yöntem. Bu yöntemle tam tamına çıkarılan uygulama. O. Karataş'ın yapmak istediklerine ilişkin söyledikleri, sahne üzerinde gördüklerimizle çakışıyor. Dileriz Gazetecilik Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Tiyatro Topluluğu bu güzel başlangıcı, bundan böyle de başarıyla sürdürür ve birikimlerini bir diğer yıla aktararak bir araştırma merkezi işlevi görür.

KİTAPLAR

TÜRK TOPLUMUNDA KADIN
Derleyen: Nermin ABADAN-UNAT
Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları
ve Türk Sosyal Bilimler Derneği

Mehmet KÖK

TÜRKÖZ Erder, Deniz Kandi yoti ve Mübcecel B. Kıray'ın işbirliğiyle Nermin Abadan- Unat tarafından derlenen 17 bilim kadınının incelemelerinden oluşan ve Türk Sosyal Bilimler Derneğinin çıkardığı *Türk Toplumunda Kadın* çalışması 1982 başında genişletilmiş ikinci basımını yaptı.

Toplumsal Değişme ve Türk Kadını başlıklı incelemesinde Nermin Abadan- Unat çağdaş kadın hareketlerini, Türk kadınının toplumsal statüsünün tarihsel gelişim çizgisini, hukuksal eşitliği, seçmen olarak Türk kadını, Türkiye'nin değişen toplumsal yapısının etkilerini özetledikten sonra yapısal, kültürel ve siyasal faktörlerden oluşan devingenlik sürecinin Türk kadını için yeni durumlar yarattığı ve tutuculuktan uzak, çağdaş, laik, eşitlikçi, demokratik ilkelere, insan haklarına sarılmak gerektiği sonucuna varıyor.

Demografik Açısından Türkiye'nin Kadın Nüfusu incelemesinde Leilâ Erder, kadınların daha çok yaşamlarının, nüfus artışları ve kente göçler karşısında, kentte yeni iş olanakları yaratılmaksızın bir anlam taşıyamayacağını söylüyor.

Türk Kadınlarının Sağlık Sorunları incelemesinde Sabahat Tezcar aşırı doğurganlıkla ilgili hastalıklar, ana ölümleri, çocuk düşürme sorunlarıyla ilgili istatistiklere dayanarak kadınların sağlık durumlarının çok bozuk olduğunu gösteriyor, önlemler öneriyor.

Türkiye'de, Çocuğun Değeri, Kadının Rolü ve Doğurganlığı incelemesinde Çiğdem Kağıtçıbaşı kadınların küçük yaşta çocuk doğurduklarını, eğitimlerinin çok düşük olduğunu, çalışan kadınların azlığını, gelirlerinin düşüklüğünü, çocuk istemedeki isteksizliklerini, kız ço-

cuğun değerinin düşük görüldüğünü, kadının düşük ve bağımlı statüsünü, kadınların daha kadereci oluşlarını, karar vermede erkeğin etkinliğini, gelir durumuna göre değişken çocuk değeri olduğunu vurgulayan sonuçları gösteriyor.

Türkiye'de Aile Yapısının Belirleyicileri incelemesinde Ayşe Baysal menstüriasyon, gebelik ve emzilikteki gereksinimlerini karşılayamayan kadınlarımızın beslenme yetersizliklerini ve dengesizliklerini ele alıyor.

Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo-Ekonomik Statüsü incelemesinde Gülten Kazgan kadınının ekonomik etkinliğe katılımının ve eğitiminin düşüklüğünü, nedeninin de altyapı noksanlığı ve İslam kültür mirası olduğunu vurguluyor.

Türkiye'de Kırsal/Kentsel Kesimde Eğitim Kadınlara Üzerine Etkisi incelemesinde Ferhunde Özbay eğitimin geliştirici etkisinin sosyal sisteme bağlı olduğu için büyük beklentilerin geçersizliğini vurguluyor.

Üç Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Kadınlara İlişkin Siyasal ve Dolaylı Sonuçları incelemesinde Gül Ergil, kadına sahip çıkan siyasaların yokluğunu eleştirerek çözümün siyasal alanda belirleneceğini söylüyor.

Türk Kamu Yönetiminde Kadın Görevliler incelemesinde Oya Çitçi ev ve çocuk bakımının çalışmaktan alıkoyan etkisini gösteriyor.

Uzman Mesleklerde Türk Kadını incelemesinde Ayşe Öncü üst sınıf kadınlarının vasıfsız kadın işçi birikiminden yararlanarak seçeneklerini genişlettiklerini, sonuçta yüksek gelirli tip, hukuk gibi alanlarda

çokça üst sınıftan kadına rastlanıldığını belirtiyor.

Metropol Bölgelerin Yeni Bir Ögesi Gecekondu Kadını incelemesinde Tansı Şenyapılı üst katman kadınların itibarlı işleri almasına karşın, alt katmandan kadınlara itibarsız işlerin düştüğünü, gecekondu kadınının daha da sömürüleceğini vurguluyor.

Türk Yazınında Kadın İmgesi incelemesinde Füsun Akatlı son dönem yazınında kadın imgesinin öncekilere oranla daha gerçekçi bir imge olduğu sonucuna varıyor.

Kadınlarda Psiko-Sosyal Değişim Kuşaklar Arasında Bir Karşılaştırma incelemesinde Deniz Kandi yoti'nin verileri ağır bir demokratikleşme temposuna işaret ediyor.

Küçük Kasaba Kadınları incelemesinde Mübcecel B. Kıray Ereğli ile ilgili araştırmasında kasabalarda kadının değişimini beklemenin erken olduğunu söylerken sınıflar arasında görülen çelişkili anlayışlara dikkat çekiyor. Tüccar ve esnafın daha tutucu oldukları gözüküyor.

Türk Kadını ve Din incelemesinde Binnaz Toprak cinsel farklılıklara ilişkin İslami çerçevenin hem elit hem de kitle düzeyinde geçerliliğini koruduğunu gösteriyor.

Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri incelemesinde Şirin Tekeli üretim sürecinin dışında kalan kadınların, karar süreçlerinin dışında kalması sonucu politikanın kıyısında yaşayıp hak eşitliğinden fiilen yararlanamadıklarını söylüyor.

Kitabın sonunda *Çözüm Yolları ve Öneriler* bölümü var.

Günümüzde, kadınlar, kendi sorunlarının öncelikleri üzerinde saptırılıyor. Cinsel sorunlara ve cinsel davranış serbestliğine basında tanıyan geniş ve oransız yeri öncelik saptırmasına örnek gösterebiliriz.

Türk Toplumunda Kadın derlemesi, "Kadının statüsü ancak üretimde oynadığı rol ve ekonomideki katılma payına göre irdelenebilir" görüşüne güç kazandırıyor. Yine kitabın verdiği sonuç: "Kadının bağımlılığı sadece çağ geçmişi gelenek ve örflerin ürünü değil, herşeyden önce sosyo-ekonomik konumunun bir sonucudur" görüşü doğrultusunda.

"Çocuk, kilise, mutfak" alanlarına kadını kapayan faşist görüş tüm dünyada, toplumda kadınların etkinleşmesiyle geriliyor, ancak hâlâ kapitalist toplumlarda, yaygınlığı ege-men sınıflarca sağlanarak, yaşatılıyor.

Türk Toplumunda Kadın konuyla ilgili sağlıklı, çok yönlü bir çalışma.

Satranç

HABER

Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından düzenlenen 1.Liselerarası Türkiye Satranç Birinciliği 27-30 Mayıs tarihleri arasında Ankara'da oynanan final maçları ile sona erdi. Gençlik ve Spor Bakanı Sayın Vecdî Özgül'ün ilgi ve desteği sonucu gerçekleşen birincilik tüm satrançseverlere önümüzdeki yıllar için umut kaynağı oldu. İlk olarak bu yıl düzenlenen birinciliğe 33 iliden toplam 39 öğrenci katıldı. (Ankara, İstanbul ve İzmir'den üç, diğer illerden birer öğrenci)

Türkiye'nin dört bir yanından gelen genç satranççılar tahta üzerinde sessiz, ama kıran kırana mücadele ettiler. Birinciliğe katılan tüm öğrenciler bu yaz Gençlik ve Spor Bakanlığı tesislerinde satranç kamplarına alınacaklar.

İlk yirmi dereceye şu oyuncular girdi.

1-4) Suat Atalık (İstanbul Galatasaray), Haldun Ünal-muş (Ankara Fen), Cüneyt Mert (İst. Erkek), Cem Karadağ (İst. Darüşşafaka) 5.5 puan; 5-8) Bülent Güner (E-dime), Kaan Aslan (Eskişehir), İlker Günay (İzm. Bornova), Cenk Süer (Samsun) 5 puan; 9-11) Harun Korkutata (Bingöl), Tuncay Meriç (İzm. Bayraklı), Teoman Coşkun (İzm. Bornova) 4.5 puan; 12-20) Haldun Özaktaş (Ank. TED), Ufuk Özlü (Ank. Güven), Ayhan Hürkuş (Bursa), İsa Özdemir (Hakkari), Fehim Yurdal (Hatay), Ufuk Safa (Mersin), Bayram Şahin (Kocaeli), Zeki Ceylan (Tokat), Sadrettin Enterli (Van) 4 puan.

Birinciliğe katılan tek bayan oyuncu Ordu Lisesinden Emek Korkmaz idi. Tek bayan oyuncu olmanın

verdiği baskı ile acele oyunlar oynamasa daha iyi bir derece alabilirdi. Birinciliğin en ilgi çeken oyuncularından biri de Hakkari Ticaret Lisesinden İsa Özdemir idi. Henüz dört aylık satranççı olan İsa Özdemir çok başarılı maçlar çıkardı. Birinciliğin ilk günü fil fedası yaparak oyun kazanması çok beğenildi. Aşağıda bu maçı yayınlıyoruz.

BEYAZ: İsa Özdemir (Hakkari Tic. Lisesi)
SIYAH: Ufuk Safa (Mersin Tevfik Sırrı Gür L) İtalyan açılışı

1) e2-e4, e7-e5; 2) Ag1-f3, Ab8-c6; 3) Ff1-c4, h7-h6; 4) c2-c3, Vd8-e7; 5) 0-0, d7-d6; 6) h2-h3, Ag8-f6; 7) Kf1-e1, Fc8-d7; 8) d2-d4, e5xd4; 9) c3xd4, Ac6-a5; 10) Fc4-b3, Aa5xb3; 11) a2xb3, 0-0-0; 12) Ka1xa7, Sc8-b8; 13) Ka7-a3, Af6xe4; 14) d4-d5, Kd8-e8; 15) Vd1-d4, b7-b6; 16) Ab1-c3, f7-f5; 17) Fc1xh6, Kh8xh6; 18) Ke1-a1-Terk

AÇIKLAMALI MAÇ

Beyaz : Bledow; Siyah: Von Der Lasa - İtalyan Açılışı - Berlin 1839

1) e2 - e4, e7 - e5; 2) Ag1 - f3, Ab8 - c6; 3) Ff1 - c4, Fb8 - c5; 4) c2 - c3, d2 - d4 oynayarak beyazlar merkezde üstünlük kurmayı planlıyor. 4) ..., Vd8 - e7; Bilinen en eski savunmalardan: 5) d2 - d4, Fc5 - b6; Siyahlar e5'i korumak istiyor. Eğer 5) ..., e5xd4; 6) 0-0, d4xc3; 7) Ab1xc3 ve beyaz merkezi tutar. 6) 0 - 0, d7 - d6; 7) a2 - a4, Boş gibi görünen bu namle aslında taş almayı amaçlıyor: 8) a4 - a5, Fb6xa5; Eğer (8) ..., Ac6xa5; 9) Ka1xa5, Fb6xa5; 10) Vd1 - a4+, ve fill alır. 9) Ka1xa5, Ac6xa5; 10) Vd1 - a4+, Aa5 - c6; 11) d4 - d5, a7 - a6; 12) d5xc6, b7 - b5; 13) Fc4xb5 ve beyaz avantajlı. 7) ..., a7 - a5; 8) Fc1 - e3, Ag8 - f6; 9) d4xe5, Merkezi güçlendirmek üzere 9) Ab1 - d2'de oynayabilirdi. 9) ..., Ac6xe5; 10) Af3xe5, d6xe5; 11) Fe3xb6, c7xb6; 12) Ab1 - d2, 0 - 0; 13) Vd1 - e2, Fc8 - d7. Siyah taş alışverişine devam etmek istemediği için Fc8 - e6 oynamıyor. 14) Ka1 - d1. Beyaz gelişimini sürdürüyor. 14) ..., Fd7xa4; 15) b2 - b3, Fa4 - c6; 16) f2 - f4 Burada f sütununu açmak çok önemli. 16) ..., Ka8 - d8; 17) f4xe5, Ve7xe5; 18) Kf1 - f5, Ve5 - d6 Veya 18) ... Ve5 - e7; 19) e4 - e5, b6 - b5; 20) Ad2 - e4..., beyazın baskısı daha da artar. 19) e4 - e5, Vd6 - c5+; 20) Sg1 - h1, Af6 - e4; 21) Ad2 - e4, Kd8 - d1+; 22) Ve2xd1, Fc6xe4. Siyahlar kaleyi kovalıyor. Söyle ki 23) Kf5 - g5, h7 - h6; 24) Kg5 - h5, Fe4 - g5 ve devamında ..., Vc5xe5; 23) Kf5xf7, Kf8xf7; 24) Vd1 - d8+, Vc5 - f8; 25) Fd4xf7+, Sg8xf7; 26) e5-e6+, Sf7 - g8; 27) e6 - e7, terk

ANALİZ

Görülen pozisyon Taymanof ve Kuzminik arasında 1950'de oynanan bir maç.

MAÇ

Beyaz: Gufeld Siyah: Hazai
Vezir eri açılışı, 1981

1) Ag1-f3, Ag8-f6; 2) g2-g3, g7-g6; 3) b2-b3, Ff8-g7; 4) Fc1-b2, 0-0; 5) Ff1-f2, d7-d6; 6) d2-d4, c7-c6; 7) 0-0, Vd8-a5; 8) Kf1-e1, Va5-h5; 9) e2-e4, Fc8-g4; 10) Ab1-d2, Fg7-h6; 11) Ad2-c4, Ab8-d7; 12) e4-e5, Af6-d5; 13) e5xd6, e7xd6; 14) Ac4xd6, f7-f5; 15) Vd1-d3, Kf8-f6; 16) Ad6xb7, f5-f4; 17) Af3-e5, Ad5-e3; 18) f2xe3, Ad7xe5; 19) d4xe5, f4xg3; 20) h2xg3, Kf6-f3; 21) Vd3-c4+, Terk

(an alınmıştır. (Beyaz: Taymanof)

1) Ae5-g6, Tehdit: 2) Vh4-h8+, Mat. 1) ..., Af6-h7, Eger 1) ..., F7xg6 oynasaydı, 2) Fh3xe6+, siyah vezir düşerdi. 2) Ke1xe6!, f7xe6, Eger 2) ..., f7xg6, 3) Ke6-e8 ve sonra 4) Fh3xc8; 3) Vh4x-d8+! Büyük sürpriz! 3) ..., Vc8xd8. Siyahlar veziri almaya, taş ve pozisyon kayıplar. Care yok. 4) Fh3xe6+ Mat.

EMREHAN HALICI

PROBLEM-ETÜD

Aksi belirtilmedikçe bütün sorular beyazların çözmesi için sorulmuştur. Beyazlar aşağıdan yukarıya doğru oynar ve ilk hamleyi yapar.

No: 46 BERABERLİK
(V. Platov, 1907)

No: 47 KAZANÇ
(E. Holm, 1917)

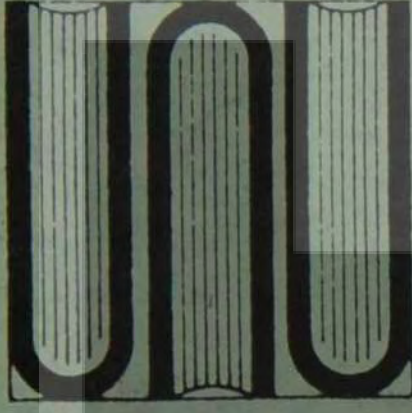
No: 48 İKİ HAMLEDE MAT
(F. JANET, 1918)

No: 49 ÜÇ HAMLEDE MAT
(W. SHINKMAN, 1916)

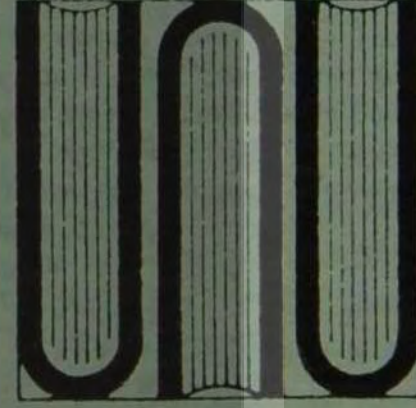
BİLİM ve SANAT

1-12. sayıları içeren dizinlerle birlikte
BİLİM ve SANAT CİLT KAPAKLARI ve
CİTLERİ ÇIKTI...

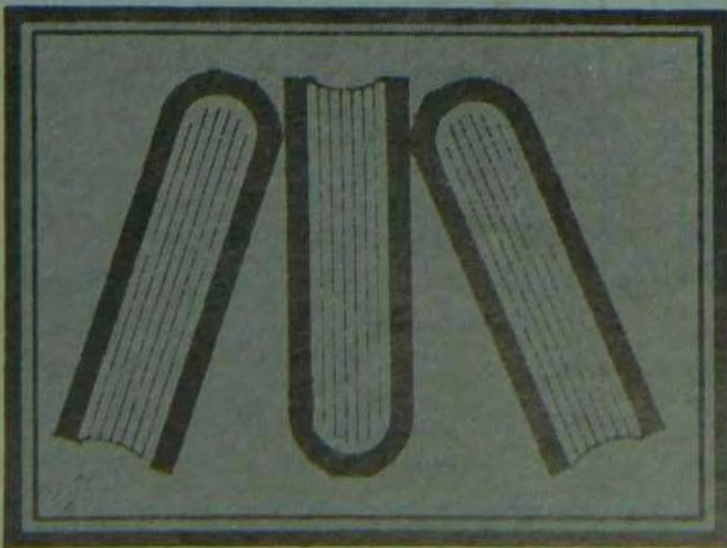
CİLT KAPAKLARI 300 LİRALIK
PUL KARŞILIĞI, YA DA POSTA HAVALESİYLE
ADRESİMİZDEN İSTENEBİLİR

Sürekli artan kağıt ve basım zamlarından
etkilenmemek, Dergimizin elinize
zamanında ulaşmasını sağlamak,
Dağıtım sorunu nedeniyle ulaşamadığımız
Anadolu okurlarına ulaşabilmemiz için,
ABONE OLUNUZ, DOSTLARINIZI ABONE YAPINIZ.

Abone koşulları: 6 aylık 500 TL, yıllık 1000 TL'dir.
Geçmiş sayılardan edinmek isteyen okurlarımıza
yüzde 25 indirim uygulanır. 5 adede kadar
istekler için pul gönderilmelidir. Fazla istekler
ödemeli yollanır.

1. ve 2. SAYILAR TÜKENMİŞTİR

BİLİM ve SANAT:
KİTAPLIĞINIZIN DEĞERİ